

XI e
1435

Čitanka

za

III. razred dolnje gimnazije.

Sastavio

Adolf Weber.

U Beču.
U c. kr. nakladi školskih knjigah.
1871.

FHD.G

1. Ako Bog da?

Il je prěko sinjeg mora,
    Ili prěko kopna ravna,
Prěko svojih Ilir gorá
    U vremena išó davna,
Kad misljaše, kud li kamo l' sade,
„Tamo," reče, „ako Bog mi dade."

I kad naši kog pitahu,
    Kamo poći da imade,
Rěčcu milu pridavahu:
    „Kuda — ako Bog ti dade?"
Jer budućа bi adet, da polože
U desnicu onog, koj sve može.

Tako potla — rad kratkosti —
    „Ako Bog da?" město i „kuda"
Bi pitanje — lěpo dosti! —
    Što 'š nać kod nas skoro svuda,
Za da u lěpu, brate, običaju
Svedjer Bogu, što je božje, daju.

I dan danas još se sbori:
    „Ako Bog da, seko il brate?"
Milo tada brat govori:
    „U te i u te kraje znate."
A rěč neima sad više navade,
Samo misli: „Ako Bog mi dade!"

U pitanju dakle ostà,
Što se 'e svedjer pridavalo;
I pitanje to je dosta
Za ilirsko znat načalo,
Za znat, s kime kod nas se počima,
I kako se dělo svršit ima.

I sa srdcem uzhitjenim,
„Ako Bog da sad, Iliri?"
Pitam dobre — i ja cěnim,
Junačka im grud se širi;
Jer su čisti — s ufanjem u Boga,
K boljoj pošli roda srěći svoga.

Ivan Trnski.

2. Život sv. Cirila i Methoda.

Za pověstnicu duševnoga razvitka slavenskih narodah neima važnijega momenta, nego je apoštolsko dělovanje svete bratje Cirila i Methoda; zato se i nadje medju Slaveni, osobito od početka tekućega věka, više muževah, koji su uz svoju prostranu znanost i rědko oštroumlje svom snagom oko toga nastojali, da taj toli važni predmet dovoljnom točnostju i věrnostju izrade. Nu lahko si je pomisliti, da im napor nije mogao odmah željnim plodom uroditi; a to nije drugačije ni moguće, neima bo tomu više nego samo několiko desetlětjah, što se je u slavenskom světu pojavio ozbiljniji znanstveni život, koji si je za osobitu zadaću uzeo, da će pismene ostanke prošlosti svom pomnjom i marljivosti sbirati i u běli svět slati. Takovi trudovi učenih muževah neostadoše bez uzpěha: danas nam je mnoga stvar jasna, o kojoj se prije několiko godinah nije znalo ili posve ništa ili barem ništa točna i izvěstna. Medju one predmete slavenske prošlosti, koji

su novijim iztraživanjem znamenito obogatjeni, spada imenito život slavenskih apoštolah Cirila i Methoda.

Prije nego predjemo na opisivanje života sv. Apoštolah, nastaje pitanje, da li je već prije pojavljenja Cirila i Methoda něšto učinjeno u razprostranjenju Isukrstove věre kod onih narodah, medju koje su oni stupili kano učitelji.

Ako metnemo na stranu sva gatanja i slutnje, pa stanemo slěditi samo puka historička svědočanstva, to ćemo naći prve izpovědnike Isukrstove věre medju Slaveni upravo u onih zemljah, u kojih su sveta bratja Ciril i Method apoštolovala. Tu najprije valja da napomenemo one Slavene, što su se počam od 5. a još više od 6. stolětja u Moesiji, Thraciji, Macedoniji, Thesaliji i Illyriku naseljivali. Grčki a isto tako i rimski propovědnici nehtědoše ni časa počasiti, da tim novim naseljenikom neponude sladki jaram nauke Isukrstove. Ovaj njihov sveti napor neostade bez uzpěha. Već oko polovice 7. věka dadoše se pokrstiti Hrvati i Srbi, a to isto učini bez dvojbe i velika čest njihovih suplemenikah, koje mi danas Bugari nazivljemo. Ima više važnih okolnostih, koje nas nukaju, da to primimo za stanovito. Počam od polovice 6. stolětja obnašahu muževi, proizišli iz toga naroda, važna gradjanska i vojnička dostojanstva kod Grkah; něki se nalazahu u samom carigradskom dvoru. Bugarski poslanici izjaviše na carigradskom saboru g. 869, da su njihovi otci, došavši u Moesiju, u toj zemlji našli grčkih svetjenikah: ovo došastje uralskih Bugarah pako pada na g. 675, indi već to vrěme biaše krštjanska věra razprostranjena barem medju někom česti Slavenah u Moesiji, jerbo su samo kod njih mogli uralski Bugari naći krštjanskih svetjenikah, buduć da su oni do to doba u Moesiji gospodovali. Navala poganskih Bugarah mogaše preprěčiti dalnje razcvětanje krštjanstva, nu klicah mu nemogaše

izkorěniti, a s vremenom se stvar tako proměni, da su Bugari gospodari i tlačitelji Slavenah u Moesiji, kojim su i svoje ime dali, isto tako morali poćutiti silnu moć božanske věre, kao što su se već prije podložili uplivu plemenitijih i čověčnijih običajah i duševnoj preteżnosti svojih slavenskih podložnikah.

Skoro isto vrěme dodjè Isukrstova věra i ka korutanskim Slavenom. Jerbo jedva što su njihovi němački susědi sami luči božanskih istinah razsvětljeni, i umah počeše pozornost svoju obratjati k svojim susědom, korutanskim Slavenom, kojino su još svedjer pred svojim Svarogom štrepili i od Sive plod svojih trudovah očekivali. Poslě osamljenih pokusah pojedinih revnih navěstiteljah věre primi se svetim zapalom obratjenja korutanskih Slavenah biskup Rupert. Okrstiv bavarskoga vojvodu utemelji, premda ne bez odpora od strane susědnih Slavenah, (684—718.) u Salcburgu, indi na medji medju slavenskim i němačkim světom, biskupiju i više samostanah, da budu kano něka sěminišta, iz kojih bi izlazili k susědnim plemenom učitelji spasonosne nauke. Zatim se uputi k samim Slavenom, te stade u tminah tumareće světlom prave věre razsvětljivati, i po slavenskoj zemlji samostane dizati. Njegov naslědnik, Vitalis, nastavì velikom revnosti po njem započeto dělo. I ako nisu trudovi ovih muževah umah urodili željnim plodom, to se mora pripisati stranom onoj privrženosti, koju ljudi u obće osěćaju prama věri svojih otácah, stranom pako onomu osobito narodnomu odnošenju, koje je ovo doba nastalo medju Slaveni i njihovimi němačkimi susědi, napokon još i toj okolnosti, što navěstitelji věre nisu vazda znali jezik onoga puka, kom su hotěli propovědati. Nu ako dělovanje navěstiteljah věre nije pred polovicom 8. stolětja u svem uspěšno bilo, to je ono od ovo doba najobilatijim plodom naplatjeno. Tu valja najprije da spomenemo blagotvornu poslenost biskupa Vir-

gilija, koji je cělo vrěme svoga biskupovanja u Salcburgu (745—785) obratjanje korutanskih Slavenah najvećom revnosti i mudrosti upravljao, rad česa mu je i žahvalno potomstvo naděnulo dično ime apoštola korutanskoga. I Virgilijev suvremenik, vojvoda Thassilo II., steče si lěpih zaslugah za pokrštjenje Slavenah. Lětopisi nam izbrajaju samostanah, koje je Thassilo na medji Korutanacah naročito u tu svrhu sagradio, da svom pomnjom nastoje oko toga, da Korutanci prime Isukrstovu věru. Sveto dělo obratjenja dovrši napokon Virgilijev naslědnik biskup Arno. I tako stupiše korutanski Slaveni neutrudivom revnosti salcburžkih biskupah u red krštjanskih narodah.

Isto tako kao što su korutanski Slaveni Isukrstov nauk iz ustah němačkih propovědnikah primili, primiše ga iz početka i Česi i Moravci. O Česih imamo istina samo jedan datum; naime o tom, kako je 14 Čehah g. 845 u Rěznu (Regensburgu) okršteno; nu sasvim se drugačije stvar ima s Moravci i panonskimi Slaveni. Dok su panonski Slaveni pod jarmom divljih Avarah stenjali, dotle nemogaše kod njih sěme Isukrstove věre dobre zemlje naći; nu kada je Karlo Vel. one oběstne divljake germanskim, normanskim i slavenskim oružjem svladao, njihovu razbojničku državu raztepao i preostale Avare same na krst prisilio, onda se istom otvori široko polje dělovanja prepovědnikom iz franačkoga plemena medju Slaveni u Panoniji i Moravi.

Po suglasnom svědočanstvu latinskih, grčkih i slavenskih legendah biaše Solun grad ono sretno město, u kojem su slavenski apoštoli světlo božje ugledali. Solun biaše u 9. věku već na polak slavenski grad. Po staropanonskoj legendi govoraše ovako car Mihail k svetoj bratji, kada ih je hotio poslati u Moravu: „Vi bo jeste Solunjani, a Solunjani svi čišto slovenski govore.“

Po staropanonskoj legendi ukazà se mladjemu bratu

u 7. lětu čudan san. Njemu se pričini da su ga okružile děvice osobite lěpote, izmedju kojih si je mogao izabrati, koja bi mu se najbolje dopala; on to i učini, izabrav si najlěpšu i najdražestniju medju svimi děvicami, po imenu Sofiju ili mudrost. Preporučiv se njezinu ravnanju i pomoći nastojaše kao mladić svom snagom oko nauke, pri čem je vazda najveću slast ćutio čitajuć pisma sv. Grgura, koga si je za osobitoga zaštitnika izabrao. Pošto je u otčinskoj kući učinio lěp naprědak u naucih, dodje u Carigrad, da se tu dalje izuči. Ostale legende vele, da su ga njegovi roditelji sami iz vlastitoga nagona poslali u prěstolni grad, nu naša legenda pripověda tu tvar drugačije. Ona veli, da je carev strojitelj ili logothet, začuvši o lěpoti, mudrosti i marljivom učenju mladog Konstantina, sám njegove roditelje pozvao, da ga pošalju u Carigrad, da se tu s mladim carem Mihailom, za koga je mati mu Theodora vladala, pod upravom glasovitih učiteljah u raznih znanostih věžba. Konstantin se odputi s najvećim veseljem u Carigrad, i tu stadè neobičnom marljivosti nastojati oko naukah. Za tri měseca prouči cělu gramatiku, zatim se dadè na Homera i geometriju a uz učitelje Lava i Fotija věžbaše se u dialektici i u svih mudroljubnih strukah, pa poslovaše još osim toga na računici, zvězdoznanstvu i gudbi. Nitko se nije radovao toliko nad vrlim naprědkom mladoga Konstantina, koliko se je radovao njegov dobročinitelj carski logothet. Da nadari njegovu izvanrednu marljivost i priměrnu ćudorednost, poděli mu logothet svu vlast u svojoj kući, pa mu dopusti, da prosto ulazi u carsku palaču, te mu još ponudi, da si uzme za ženu něku děvojku iz odlične obitelji, koju je logothet sám na krstjenju držao, dodavši još i to obećanje, da će mu car něku kneževinu poděliti. Nu na sve ove toli lěpe i bogate ponude odgovori Konstantin svomu dobročinitelju: „Velik je to dar onim, koji ga trebaju, nu za me neima ništa

boljega nega je učenje." Čuvši logothet ovaj odgovor, učini caru predlog, da Konstantina ostrignu za monaha i da ga učine knjizničarom kod patriarhe. Nu jedva što je Konstantin něšto vremena probavio kao knjižničar, nestane ga na jedan put iz Carigrada, te ga nadju istom poslě pol godine u někom monastiru. Vrativ se u Carigrad nehtěde nipošto primiti svoje prijašnje službe, i jedva se dadè skloniti, da je zasio na učiteljsku stolicu, da mudroslovje predaje svojim zemljakom i strancem.

Malo poslě toga nastadè doba, gdě je nastupio zvanje branitelja i razširitelja věre Isukrstove. Još tako mlad moradè na carevu zapověd primiti mejdan s někim Annijem i Jannom, kojino je rad svojih kipobornih težnjah s patriarhata bio sbačen. U prepirci s tim mužem održa mladi Konstantin podpunu pobědu, dokazav sasvim jasno i temeljito, da krštjani mogu štovati slike svetih.

U njegovoj 27. godini poslà ga car k Saracenom, koji su po staropanonskoj legendi bili navalili na jedno božanstvo svetoga trojstva, veleć: „Kako vi krštjani, jednoga Boga držeć, razměšujete ga opet na tri, govoreć: da je otac i sin i duh? ako možete javno pokazati, pošaljite k nam muže, koji mogu o tom govoriti i nas prepręti." Caru se učini ta stvar tako važna, da je njoj za volju skupštinu sazvao u kojoj je ovako ka Konstantinu prosborio: „Čuješ li, filosofe, što govore Agareni na našu věru? Ti pako, kano svete trojice sin, sluga i učenik pošav protivi im se." On se pokori velikom pripravnosti carskoj volji, te se sastadè u sastanku s učenijimi Saraceni, i obrani kerštjansku nauku velikom věštinom od svih neprijateljskih nasrtanjah. Razjareni neprijatelji dadoše mu otrova, nu onaj, kojino je rekao: i ako šta smrtna popijete, neće vam naškoditi, oslobodi njegov dragocěni život od grozivše mu pogibelji.

Poslě toga se odalji Konstantin opet od světovne

buke i dade se sasvim na kontemplativni život. Nu ni tu neostade dugo, već se uputi k svomu starijemu bratu Methodu, koji je tada boravio kano monah na gori Olimpu, i o kojem staropanonska legenda pripověda, da je prije nego što je zašao u monastir, po carskoj naredbi něko vrěme upravljao slavenskom kneževinom.

Proživiv něko vrěme sa svojim bratom u molitvi, razmatranju i postu, nadjè se opet prisiljena, da ostavi toli obljubljenu samoću, i da se odpremi na daleki put. To bo vrěme dodjoše k caru poslanici od Kozarah, koji su mu govorili: „Od početka poznajemo jedinoga Boga, koji je nad svimi, i tomu se klanjamo na iztok. . . . . Hebreji nas pako sile, da primimo njihovu věru; a Saraceni od druge strane, mir daju i mnogo darovah, i sile nas, veleć: naš je zakon najbolji medju svimi narodi; zato poslani smo k vam . . . narod bo ste velik i carstvo od Boga držite i vaš savět proseć molimo vas za muža knjižna, da ako preprěti Hebreje i Saracene, vašu ćemo věru primiti.“ Saslušav takove rěči, posla car umah po svoga Konstantina, te mu pověri to toli važno poslaničtvo. Konstantin poslušà i opet svoga gospodara i uputì se put kozarske zemlje. Došav u Cherson dadè se na hebrejski jezik, proučì hebrejske knjige i prevede osam čestih gramatike. Od někoga Samaritanca, s kojim se je bio pustio u prepirku, dobi samaritanska pisma, i buduć da je ta božjom pomoći brzo počeo čitati, zato se dadè onaj Samaritanac ujedno sa svojim sinom okrstiti. Još u istom městu naidje na evangjelje i psaltir s ruskim pismom, i na někoga čověka, koji je ruski govorio. Kada ove rěči čuješ, umah bi pomislio, da je to kašnja, a po imenu ruska interpolacija; nu tu će težkoća minuti, ako si možemo jasno predstaviti historiju ruskoga imena, i onda će doista svatko pristati na mněnje učenoga Šafarika, koji no o toj stvari ovako govori: . . . Slovce „rusky“ ještě v tom smyslu vzaté, v jakémž

se asi l. 857. užívalo, nikoli na Slovano-Rusy, nýbrž na Varjaho-Rusy v Tavrii, přejemníky gotské bohoslužby, slyšáno býti má. Ruská písmena jsouť zde gothská písmena." (Památky dřev. písem. Jihosl. IV.) — Boraveć u Chersonu dodjè Konstantin još na tu misao, da potraži u moru ostanke sv. Klimente pape. Legenda opisuje obširno način, kojim je obavio taj Bogu ugodni posao. — Sklonuvši napokon kozarskoga kneza, da se okani obsědanja někoga krštjanskoga grada u Chersonu, koje je bio započeo, i oslobodivši se od zagrozivše mu pogibelji od Ugrah uputì se ravno ka Kozarom. Što je tu radio i kako se je o raznih věrozakonskih predmetih najprije s Kozari, zatim s Hebreji i Saraceni prepirao, to sve pripověda obširno staropanon. legenda: nu buduć da bismo preveć daleko zašli, kada bismo hotěli svu tu u mnogom obziru veoma važnu borbu ovdě tumačiti, zato će se čitatelj zadovoljiti, ako mu samo konac cěle stvari rěčmi legendiste priobćimo. Legenda govori ovako: Rečè prvi savětnik (kozarskoga chagana) k prijateljem saracenskim: „Božjom pomoći baci ovaj gost (Konstantin) svu grdnju židovsku na zemlju, a vašu prevrže na onu pol rěke, kano skvrnu"; reč pako i k svim ljudem: „Bog dade vlast nad svimi narodi caru krštjanskomu i mudrost savršenu, tako i věru u njih, i osim nje nemože nitko věčni život živiti . . ." Odgovoriše oni (Kozari): „Od današnjega dana neka se slobodno krsti, tko hoće, tko pako izmedju vas bude klanjao na zapad ili bude činio molitvu po židovski, ili bude saracensku věru věrovao, brzo će od nas smrt primiti" i tako se razidoše s radostju, pokrsti se pako od njih do 200 ljudih, odrekavši se poganskih mrzostih i nezakonitih ženitbah. Poslě toga ponudi chagan Konstantinu lěpe darove; nu on něhtěde ništa primiti, već samo umoli kneza, da pusti na slobodu one Grke, što ih je držao u sužanjstvu, što je chagan i učinio.

Na svom povratku učini Konstantin više čudesah i posěče na někom městu veliki hrast, komu su klanjali ondašnji žitelji.

Vrativ se u Carigrad, življaše Konstantin kod crkve svetih apoštolah, a Method dobi čast igumana u samostanu Polichronskom, odrekavši se prije toga naměnjenog mu od cara i patriarhe arcibiskupskoga dostojanstva. Konstantin protumači na čudo svih prisutnih napis na někom kaležu u hramu sv. Sofije, koji su drzali za dělo Salamunovo, i koji prije njega nitko nije pročitao.

Sada istom nadodjè ono vrěme, gdě se je Konstantin sdružio sa svojim bratom starijim, da izvede ono spasonosno dělo, kojim su obojica zaslužila ime slavenskih apoštolah. On obrati najme svoju pozornost k onim Slavenom, koji no su bili na široko i na daleko napučili današnju Grčku i Bugarsku. Ovi Slaveni biše doduše već prije većom stranom prosvětjeni světlom Isukrstove věre, nu zbog pomanjkanja dovoljnoga podučavanja nebiše postigli željne stalnosti u svojoj novoj věri, pa još uz to stenjahu pod gospodstvom poganskih gospodarah, uralskih Bugarah. Odlučivši plemenitom odlukom, da će se zauzeti toga naroda, odvaži se Konstantin na jedan korak koji je u svojih poslědicah za Slavene i blagotvoran i ubitačan postao; on odluči najme, da će u jeziku Slavenah ne samo potrěbite nabožne knjige sastaviti, nego da će u njem urediti božju službu i liturgiju. U tu svrhu sastavi g. 855. posebnu slavensku azbuku i stadè o tom nastojati, da iz grčkoga na slavenski jezik prevede komade iz evangjelja i poslanicah, zatim psaltir i něke druge za božju službu potrebite knjige. S velikim veseljem primiše grčki i bugarski Slaveni ovaj ponudjeni si dar, pače niti isti uralski, sada već poslavenjeni Bugari u Moesiji nemogoše odolěti moći božje rěči, i njihov knez Boris dadè

se g. 861 po Methodu preporadjajućom vodom okrstiti. I tako se uvedè uz slavensku knjigu i slavenska liturgija najprije kod tako zvanih bugarskih Slavenah, koji su, što je vrlo važno u onom obziru, na jednom koncu svoje države medjašili s državom moravskoga Rastislava.

Pošto su sveti apoštoli bugarske Slavene u krštjanskoj věri ukrěpili i slavenskom liturgijom nadarili, predjoše k drugom slavenskom plemenu, koje je nastojanjem němačkih navěstiteljah već dulje vremena za krštjanstvo bilo predobljeno i svoju vlastitu, strogo razredjenu hierarhiju imalo. Tu razumijemo one moravske i panonske Slavene, o kojih smo pokrštjenju govorili u uvodu.

Knez Rastislav poslà iz Morave u Carigrad, i poslanici njegovi tako progovore k caru Mihailu: „Mi smo božom milosti zdravi, i unidoše k nam mnogi učitelji krštjanski, iz Italije, iž Grčke, i iz Němačke, učeći nas različita, a mi Sloveni prosta čeljad i neimamo, tko bi nas naučio istinu i razum nam pripovědio; indi dobro, vladiko, pošalji takova muža, koji će nam izpripovědati svu istinu.“ Da se je pako pri tom mnogo pazilo na jezik onih, ka kojim su učitelji imali poći, to slědi još jasnije iz rěčih cara Mihaila, koji ovako govori Konstantinu i Methodu, kada ih je na Moravu odpravljao: „vi ste Solunjani a Solunjani svi čisto slovenski govore.“ Sve su to jasne rěči: nu ipak bi se varao, tko bi mislio, da u toj cěloj stvari nije bilo i necrkvenih priměšakah. Svemu je světu poznato, kako je Rastislav svimi silami oko toga nastojao, da se održi sasvim neodvisnim od němačkoga kralja i od němačke države: nu po osobitih pojmovih i odnošenjih onoga věka mišljaše, da neće sasvim postići te neodvisnosti, ako moravska crkva ostane pod pravomoćjem němačkih biskupah, kao što je to Karlo Vel. uredio; zato se lati lěpe prilike, koju mu je pružalo pojavljenje slavenskih učiteljah u Ugarskoj. Nu dočim i ovu okolnost brojimo

medju ostale ponuke, koje su na Rastislava dělovale, nemislimo nipošto, da nisu mogle na njega dělovati i one čisto crkvene.

Kada su oba brata u Rastislavovu zemlju prispěla, tu ih primì knez ujedno sa svojim narodom s velikim veseljem. Razgledavši se u zemlji i upoznavši potrebe naroda počeše neumorno Isukerstovu věru navěštjivati, crkve dizati, o prevodu još ostalih bogoslužbenih knjigah i svetoga pisma nastojati i slavensku liturgiju uvadjati.

Nu brzo naidjè njihovo postupanje na velike zapřeke. Latinski svetjenici neodobravahu, što su oni službu božju uredili u slavenskom jeziku, tvrdeć, po staro panonskoj legendi, da su samo tri jezika, u kojih valja hvalu uzdavati Gospodinu, najme hebrejski, gerčki i latinski. Nu Konstantin se nedadè odvratiti od nastupljene staze i uzbì navale svojih protivnikah.

Poslě toga se uputiše bratja put Rima (g. 867), i to na poziv pape Nikole. Na tom putu posěti Konstantin kneza Kocela, koji ga je vrlo lěpo primio i koji je tom prilikom slavenske knjige obljubio i učiti počeo, zapovědiv ujedno petdesetorici mladićah, da to isto čine. Konstantin nehtěde primiti njegovih darovah, već ga uprosi, da radje pusti několiko sužnjevah, što je Kocel i učinio. — Konstantin je na svom daljem putu dopao velikih jadah. U Mletcih mu stadoše svetjenici predbacivati, kako je zlo učinio, što je slavensku liturgiju uveo, buduć da su samo tri jezika „u kojih je dostojno u knjigah slaviti Boga.“ Nu Konstantin uzè i ovdě braniti svoje uredjenje, dokazujuć protivnikom, kako svi ljudi jednaka dobročinstva od Boga primaju, i pozivljuć se stranom na priměr někih narodah, koji u svojih jezicih Bogu slavu uzdavaju, stranom na něka města u svetom pismu, o kojih mu se je činilo, da za njegovu stvar govore.

Dok se je to s Konstantinom sbijalo, medjutim bijaše preminuo papa Nikola (13. stud. 867), a na papinsku stolicu zasio Hadrijan (14. pros.) Čim su ovomu poglavaru crkve glasovi došli, da se Konstantin približuje Rimu s ostanci sv. Klimenta, umah se odpremi sa svojim svetjenstvom i pukom njemu u susrĕt. Sastavši se s Konstantinom i s bratom mu Methodom obasù ih raznimi odlikami.

U Rim nadošlim slavenskim apoštolom bijaše medju ostalimi muževi pridan i knjižničar Anastasij.

Konstantin padè u Rimu od prevelikoga napora u pogibeljnu bolest. U tom stanju učinì se monahom i kao takav primi ime Cirila. Već ova promĕna imena dovoljna bi bila, da već jedan put zaključi prepirku, koju su učeni dugo vremena o tom vodili, da li je Konstantin već prije bio monahom, ili je sada istom u Rimu postao. Još 50 danah proživi sveti apoštol na ovom svĕtu, i onda umrè dne 14. veljače g. 869. Method htĕdè njegovo mertvo tĕlo prenĕti u svoj manastir, nu nemogaše odolĕti prosbam Rimljanah, koji su svakako željeli, da tĕlo pokojnika ostane u Rimu, i tako položi Method svoga brata u crkvu sv. Klimenta.

Dok su sveta bratja u Rimu boravila, medjutim se dogodiše u Rastislavovoj državi veoma važne stvari. Godine naime 869. udari na Rastislava Karloman, pa ga i svlada. Rastislavov sinovac, Svatopluk, predade se sa svojim dĕlom zemlje Karlomanu; a to razjari Rastislava tako jako, da je počeo sinovcu si zanjke stavljati, nu po nesreći pade sam u nje i bude u Nĕmačku u sužanjstvo odveden.

U takovih okolnostih nemogaše Rastislav mnogo misliti na Methoda; pa ipak vidimo, kako se je Method opet vratio, ne doduše u Rastislavovu, već u Kocelovu zemlju.

Providjen pismom papinim, u kojem se slavenska liturgija povlastjuje, dade se Method na put iz Rima; nu zbog sveudilj trajućih nemirah u Moravi nemogaše posětiti ondašnjega svoga stada, nego moradè ostati u Panoniji u Kocelovoj zemlji. Odavle ga poslà Kocel, po svědočanstvu staropanonske legende, po drugi put k svetom otcu, i to zato, da ga sveti otac ustanovi za panonskoga biskupa.

Sada istom pomisli salcburžki arcibiskup, da je povrědjen u svojih pravih, i tu nastadè žestoka i dugotrajna razpra izmedju Methoda i svetjenikah soligradskoga metropolite.

Method iskaše obranu proti svojim protivnikom, koji su ga bědili, da u njihovoj zemlji uči, u tom, što im je odgovorio: „I ja, kada bi znao, da je vaša (oblast), udaljio bih se; nu ono je svetoga Petra.“ A da je papa i zbilja Panoniju smatrao kano takovu zemlju, koja je od starodavnih vremenah na njegovu dioecesu spadala, to pokazà već tim, što je Methoda imenovao panonskim biskupom; da mu to pravo nije pripadalo, nebi ga bio doista ovršio. Malo kašnje ćemo viděti, što je o toj stvari držao papa Ivan VIII. Nu uzprkos papinoj zaštiti usudiše se Methodovi protivnici nanj i dalje napadati, a napokon zadjoše tako daleko, da su ga u Němačku odvukli, odakle se je oslobodio istom onda, kada je papa kletvom udario sve biskupe němačkoga kralja. Tim prestrašeni pustiše istina Methoda, ali se zagroziše Kocelu, ako se usudi kod sebe ga zadržati. Malo kašnje pobuniše se Moravci proti svojim němačkim svetjenikom, te ih izagnaše iz zemlje, a k papi poslaše poslaničtvo, po kojem su ga molili, da im Methoda, dade za arcibiskupa.

Godine 872. umre papa Hadrijan, a na njegovo město stupi Ivan VIII. Za ovoga poslědnjega obratiše se Salcburžani sa svojom tužbom ako ne na samgoa

papu, a ono barem na kralja Ljudevita i sina mu Karlomana. Nu uzprkos svemu, što je papa govorio o svom pravu i osobi Methodovoj, koga medju ostalim svojim bratom imenuje, što doista nebi bio rekao, da ga je držao za učitelja krive vĕre; uzprkos svemu tomu, neprestadoše Salcburžki i drugi svetjenici Methoda pred papom bĕditi, da se udaljuje od rimske nauke, i da drugačije uči, nego je glasilo njegovo vĕroizpovĕdanje, što ga je ustmeno i pismeno učinio pred glavom katoličke crkve. S toga se dadè napokon i sám papa skloniti, da je Methoda preda se u Rim pozvao pismom, u kojem je unaprĕd slavensku misu zabranio.

Medjutim se bijaše oporavio moravski knez Svatopluk, komu je do to doba nĕmački kralj mnogo posla zadao. Sada odpravi i on svoga poslanika u Rim, da izjavi želje Moravacah svetomu otcu. Na što je papa Methoda umah natrag poslao, i Svatopluk sa svimi Moravci radostno ga primio, te predao mu je sve crkve i duhovnike po svih svojih gradovih.

Po Methodovoj smrti održa se njegovo uredjenje, slavenska liturgija naime, još samo nĕkoje vrĕmĕ po gdĕkojih moravskih mĕstih, a napokon se izgubi sasvim, nu samo u Moravi; jerbo je još prije njegove smrti bila dospĕla k drugim slavenskim narodom, koji su ju većom stranom do dan danas zadržali, jedni u onom smislu i duhu, u kojem ju je on uveo, a drugi — a tih je mnogo više — u duhu, koji nije Methodom vladao.

Mat. Mesić.

3. Razredjenje zemaljah staroaustrijskih.

Pokrajine, što jih državu vindički Slaveni i nĕgdašnji svladatelji njihovi Avari, padnuvši pod vladu franačku za kraljevanja Karla Velikoga i naslĕdnikah

njegovih, běhu razděljene na tri vladanja, na krajinu iztočnu ili avarsku (Ostmark), na krajinu korutansku, i na krajinu slovensku, sklopljenu iz današnje Kranjske i iz jednoga děla Koruške i Štajerske. One dvě běhu pripojene vojvodovini Bavarskoj, poslědnja pako, naime slovenska, vojvodovini Furlanskoj. Vrhovnomu vladaru ili markgrofu zemlje panonske i avarske běhu podčinjeni knezovi franački, koji vladahu nad pojedinimi avarskimi kani, slovenskimi vojvodami i knezovi.

Krajinu iztočnu razvrgoše oko god. 904. Ugri, kojim markgrof Luitpold oduze istina jedan dio gornje Austrije, i sazida u njoj tvrdju Enzu prije god. 907; nu markgrofiju osvojiše sasvim stoprv vojvode bavarski g. 944. i 983; a nakon toga položi se uredjenjem nove markgrofije u tom kraju temelj budućoj nadvojvodovini austrijskoj (poslě g. 1156).

Onaj dio vojvodovine bavarske, što ležaše medju Avari i Furlani, drugčije veleć medju Murom i Savom t. j. Koruška i Štajerska, imadjaše svoga posebnoga markgrofa, koj bi postavljen, da drži na uzdi koruške Slavene. G. 907. pripade Koruška sasvime vojvodi bavarskomu. Spojenjem Koruške sa vojvodovinom Bavarskom naměravahu vladari němački osigurati ju od navalah sa strane Magjarah, koji su s razbojničkimi svojimi četami u ono doba sve okolne zemlje prolazili i uznemirivali. Cesar Otto I. osvojivši Talijansku, odtrgnu od nje Furlane (987) i pridruži jih Koruškoj. Godine 1042 vladaše vojvoda Alberto nad četiri markgrofije: štajerskom, celjskom, istrijanskom i veronskom. Vojvoda Markward dobi Korušku kao baštinu (1073), nu do mala po smrti njegovoj odcěpi se Štajerska, Celje i Verona, i jedan dio Istrije od Koruške.

Vojvodovina Štajerska postade kao posebna država tek docnije (1180) iz markgrofije štajerske, štono ju

běše utemeljio Otakar grof trungavski (oko g. 978), a u drugoj polovini XII. stolětja běhu joj dodane mnoge susědne zemlje i imanja, štono jih odlomiše od Koruške, i tim se znatno poveća.

Iz onih župah, što běhu preostale od markgrofije koruške i vojvodovine istrijanske, postade vojvodovina Kranjska. Već koncem 10. stolětja spominje se gornja Kranjska kao posebna markgrofija (Carniolia, Kraingau). Car Otto I. postavi g. 972 někoga Kunu markgrofom te okolice. Taj odabravši si Goričane (Görtschach), da u njih stoluje, prozva se grofom kranjskim (od Krainburga). G. 1077 i 1091 dobi Sighard, patriarka akvilejski, markgrofiju kranjsku skupa sa grofijom istrijanskom i furlanskom, na koju spadaše grofija gorička, od cesara u dva puta na dar za svoju crkvu; ali Engelbrecht, vojvoda istrijanski, držeć da je tim njegovo pravo na rečene zemlje povrědjeno, nedade patriarki, da preuzme spomenute markgrofije pod svoju vlast. S vremenom se razprostrani Kranjska, što joj běhu pripojene mnoge župe i grofije, te postavši vojvodovinom dodje pod vladu vojvodah austrijskih (1361).

Pav. Jos. Šafarik.

4. Prvotnici kano uzrok postanja zemlje.

K postanju zemlje mnogo su dopriněle i životinje, a osobito one od svih najmanje, to jest prvotnici. Najnovija Ehrenbergova iztraživanja u Berlinu pokazuju nam prava čudesa o njih, osobito o njihovoj množini i razširenosti. Tako sastoje luneburžske ravnine mnogo miljah u daljini, a preko 30 stopah u dubljini, iz samih prvotnikah; tako da cěli grad Berlin stoji na samih, pa stranom još živućih prvotnicih; jer gděšto, osobito kraj rěke Spreve, cěla zemlja u dubljini od 100 stopah

nije ništa drugo, nego sami prvotnici, tako da Berlinci moraju svoje kuće na kolju graditi. Ti prvotnici živili su s početka u vodah ili barah, gdě su svojimi ostanci vodu sasvim izsušili i suhu zemlju učinili. To je tvorenje zemlje slično onomu, što sve do sada biva od rastućih koraljah koji i na 100 stopah iz mora izrone, čineć velike plitčine, dapáče i cěle otoke. Ehrenberg je pronašao, da su ljuske někojih prvotnikah, osobito onih, što u sladkih vodah živu, kremenaste, a onih, što u moru živu, vapnene, i iztražio, da kremen sastoji iz samih vodenih prvotnikah; no kako su se oni u takovo tvrdo tělo salili, nije se dosad iznaći moglo. Kolika pako mora biti ta množina, vidi se odatle, što se prvotnici mogu samo onda viditi prostim okom, kad ih je několiko hiljadah na kupu. Prvotnikah ide 800,000 miliunah na četverokutni palac. Ali to, što su maleni, nadoknadjuju tim, što se jako plode; tako želudnice plode se i jaji i pupoljci, koji kada dozriju, odděljuju se od materinskoga těla. Samim tim odděljivanjem postane za 48 satih iz jedne živinice preko miliun mladih, a za četiri danah, kada nije nikakove zaprěke, razplode se do 140 biliunah; broj doista neizměran.

A. T. po Stanjku.

5. Kosci.

Lěpa su zlatna polja, grede i brežuljci sa teretnimi njivami, gdě smo vidili žeteoce, kako žanju žito svakojako; ali šarene sěnokoše po nizinah uz bare, potoke i rěke s bujnom svojom travom, rekao bih još su gizdavije. Po njih raste debela děteljina, sitna vlasulja, ložičava zubra i slakovina, listnata bokvica, granati kiseljak, vlasnata mekuša, veliki okan, žuta iskrica, nizka poputnica, kruta konjogriz, divlja kunica i bokvica, smiljak i ruzma-

rinak, šiljasta iglica, granata metlica, slez modri i běli, okrugli kopitnjak, divlji bosiljčak i čubrak sa stotinami drugih travah, od kojih svaka cvěta ili crvenim, jasno crvenim, tavno crvenim, ili modrim, bělim, žutim ili šarenim cvětom.

Sunce je lětno obasjalo gizdavo nakitjenu livadu; pčelice zuje oko cvětja; leptiri šareni trepetju povrh cvětja, bubice, mravi, kornjaši, konjici i drugi mnogi živi stvorovi miču se po travi; travarke, crvenke, krunke, brzelji, poljanke, plotarke, žujke, sinice i druge male ptičice, koje si ponajviše viju gnežda po travi ili u grmlju u livadnih medjah, i žubore i pěvaju mile svoje pěsni od uranka do mrkloga mraka; sve je živo u prirodi, sve se miče i pojavlja; tihi větrić tiho duše i raznosi miris cvětja po livadi na sve strane.

Kad se jutrom skupe kosci na livadu, da ju kose, najprije odkuju i naoštre svoje kose, pripašu preda se drvene vodire u kojih se nalazi gladilica i mazalo u vodi za pooštrivanje kose. Najpouzdaniji kosac bude kosbaša, te kosi napred, a drugi za njim na tri koraka. Kadšto se vidi na livadi povorka od 15—20 i više kosacah; svi mahaju u jedan mah; kose zviždе kano ljute guje kroz zelenu, bujnu travu, i koliko putah mahnu kosami, sve se zablěštjaju kano da se krese munje; odkos trave pada na lěvo, a po širini odkosa pozna se dobar kosac i pouzdana kosa. Kosci se ugledaju na svoga kosbašu, te kad on prestane kosom mahati, prestanu i oni, a to biva obično da prestaju kad pokose po odkos uzduž ili preko livade, kako kad počmu kositi. Čim prestane kosac mahati kosom, već ju okretje, oštarje k sebi, a kosište na zemlju osloni, pak onda nakvasi oštarje iz vodira kvasilicom, pooštri ju gladilicom, da se bronji i odjekuje kosi kosa! kosi kosa! kosi kosa! hitro što brže može. Tako kosac oštri svoju britku kosu iza svakoga srušenoga odkosa, i kad svaki

kosac odkosi po několiko odkosah, doručkuju hlěba, slanine ili šunke, i napiju se rakije, pak hajd opet za poslom veselo popěvajuć, pocikujuć i šaleć se.

Kosci su veseli druzi, te se po cěli dan ori livada od pěsamah, počikivanja, šale i razgovora; a kad za koji čas prestanu kositi, eto zapište napirene diple ili gajde, uhvati se junačko kolo, da se pod njim zemlja trese. Kosci nisu nikad gladni ni žedni, jerbo domaćin vodi o tom brigu, da svaki ima dosta jesti i piti. Tikva s rakijom ide često od ruke do ruke, ili ćutura s vinom, ili čobanja s moštom ili medenicom zareda izmedju kosacah.

Svaki je kosac zdrav i snažan; oděven je prosto: široke, vezene ili barem ozdol razpletene ima gaće i preko kolěna dugu košulju, opasanu pojasom ili tkanicom vunenom, ili kožnim remenom ili ćemerom, u kom se svagda nalazi po několiko komadah novacah; na plećih mu prsluk od modra ili crvena sukna sa kovnimi dugmeti; na glavi okrugli šešir sa širokim obodom; na noguh mu platneni obojci i putranci ili pleteni opanci; od plećih visi kabanica od běla ili mrka sukna, koju radeć skine sa sebe; za pojasom rubac, kojim briše s čela znoj pri poslu. Osim toga imadu mnogi za pojasom nož u nožnici, a u torbi, koju nose o ramenu, imade svaki svoju kašiku drvenu ili limenu, svoje kresivo i masat, kremen i gubu (trud), burgiju, šilo, duhankesu, probojac, iglenjak, klupko konacah, kamenčak nišadora za marvu u bolesti, svoju lulu i drugih sitnarijah: oputre, kaišakah, podlogah kožnih za opanke, kanapa, tikvicu za vodu sa drvenom oblučicom, na kojoj visi o torbi; komadić hlěba i smoka, drveni slanik sa malo soli itd.

Mijat Stojanović.

6. Poljakinja u Italiji.

Šta će meni propěvke vesele,
Šta će meni južnog sunca strěle?
Gdě si crkvo, gdě ste svetci moji,
I ti rěči, kâ me prva odgoji?
Ovdě sa mnom nitko plač nelije,
Na igre mi nitko se nesmije. —
Mila zemljo u kojoj osvanuh,
Pamtim tvoje lišaje rumene:
Blagi daše, čedom koji odahnuh,
Ljubim tvoje cělove studene:
Jadno srdce, od svih odaljeno,
U raju si plakat prisiljeno.

Or. Počić pol. tal.

7. Sveti Stěpan prvi kralj ugarski.

Vojvoda ugarski Geiza imadjaše za ženu Šaroltu krštjanku, žensku muževna duha. Za njega napokon prestadoše Madjari udarati na susědne zemlje na zapadu. Šarolta sprijatelji těšnje muža svoga sa carem Ottonom III., směrajuć poglavito na to, da si sina Vajka oženi iz carskoga doma. U tom se je krštjanstvo malo po malo ukorěnjivalo medju Madjari, koje što ga běhu već zatekli kod svladanih narodah, koje nastojanjem pasovskoga biskupa Pelgrima. S privoljenjem cara Ottona III. dodje u to doba u Ugarsku pražki biskup Vojtěh, te poče něšto sam a něšto pomoćju svetjenikah, što ih běše sobom doveo, razprostranjivati krštjanstvo s takovim uspěhom, da se napokon skloni i Geiza, da primi krst, misleć da će jedino tim načinom dobiti za sina ženu, što mu ju

běše naměnio. Kao što se pako mogaše u naprěd znati, da će ta proměna věre nagaziti na velik odpor madjarskoga naroda, koji se držaše tvrdo svojih starih običajah i mněnjah: to Geiza, da bude siguran, zamoli u cara, da mu dade něšto vojske němačke. Čim stiže ta vojska i s njom pozvani biskup Vojtěh, dade se Geiza skup sa Vajkom, komu naděnuše ime Stěpan, sa svom svojom porodicom krstiti (994). Godine 996 bijaše slavljena ženitba Stěpanova sa Gizelom, sestrom bavarskoga vojvode Henrika. Stěpan obreče u ženitbenom ugovoru, da će i sám vèran ostati věri, koju běše primio i da će nastojati, da sav narod k njojzi privede. Malo potom umre Geiza g. 907.

Stěpan, komu se narod běše već g. 993 zakleo, poprimi krmilo vlade odlučivši tvrdo, da će krštjanstvo udomiti u svom narodu. Nu tek što snova proglasi naredbe, izdane već za otca njegova: da se svaki Madjar imade pokrstiti i krštjansko roblje odpustiti, uzavri i planu sva zemlja proti tomu. Kupa, šomodjski vojvoda i rodjak vladajuće kuće, sakupi oko sebe buntovnike (998) i razvi javno barjak pobune, odlučivši svrgnuti s prestola Stěpana, te sám se nanj posaditi. Stěpan doznavši što se radi, sakupi něšto malo Madjarah, koji već běhu pokrštjeni, zatim čete starodomaćih Slavenah i němačko plemstvo, što mu otac běše dozvao u zemlju, te pošto ga u Ostrogonu mačem opasaše, i na němački način vitezom učiniše, predade zapověedničtvo nad svom vojskom iskusnomu i hrabromu Vencelinu, te se krenu proti Kupi, koji obsědaše grad Vesprim. Pred bitkom učini Stěpan zavět, ako mu Bog sreću uděli, te pobědu održi, da će darovati desetinu priroda šomodjskoga samostanu na gori sv. Martina, što no ga još Geiza běše sagradio. Ljuti se tu boj zametnu, i poběda dugo varakaše, dok se napokon Vencelin nesukobi u bitci sa Kupom, te ga u dvoboju pogubi. Vojska, izgubivši vodju

svoga, malo se još protivljaše, ali na poslědku okrene běžati. Tělo Kupino bi razčetvoreno i na najglavnijih městih zemlje oběšeno, da svaki vidi te da se boji. Tim se bojem rěši poběda krštjanstva i s njim prosvěte nad nevěrničtvom i glupostju.

Svladavši Stěpan pobunu, lati se strožih sredstvah. Pusti zapověd po svoj zemlji, da se svaki, ako neće, da izgubi slobodu i imetak, imade do toga i toga vremena pokrstiti, a u susědne zemlje odpremi poslanike, da mu pozovu svetjenike, koji će započeto od njega dělo dovršiti. I on sám sudeć, da će se prosti puk dati s manje zaprěkah obratiti, kad vidi, da su glave novu věru prije njega poprimile, pozva k sebi velmože, te jim apoštolskom gorljivoštju razloži nauk Isukrstov.

Za několiko godinah videć, da krštjanstvo lěpo jača, poče uredjivati crkve. Zemlju razděli na deset crkvenih okružjah, medju kojimi dade prvenstvo ostrogonskomu, nadarivši svako od njih bogatimi imanji i postavivši biskupa. Osim toga dozida za redovnike sv. Benedikta samostan svetomartinski, i utemelji četiri opatije.

Budué pako da je za sve to, što běše uredio, trebovao odobrenja papina, posla početkom g. 1000 Radlu někoč druga sv. Vojtěha i opata brěvnovskoga, a sada nadbiskupa koločkoga pod imenom Anastasija sa sjajnom pratnjom u Rim, moleć od pape Silvestra II. da obratjene Madjare uvrsti u broj krštjanah, postavljene pako nove biskupe i crkvene uredbe, koje biaše učinio, da potvrdi.

Stěpan naměravajuć po nagovoru Ottona III. ozvati se kraljem, da imade više ugleda u očijuh naroda, zamoli istom prigodom od pape krunu kraljevsku. Silvester, obradovavši se s obratjenja tolikih tisućah, ne samo što potvrdi, nego dade saviše Stěpanu i njegovim naslěd-

nikom vlast, da u naprědak sami mogu uredjivati crkvene stvari u Ugarskoj, nada to dvostruki krst i krunu, koju běše upravo spremio za Boleslava poljskoga, posla vojvodi, koji je bio revan poput svakoga apoštola.

Stěpan, primivši krunu od pape poslanu, okruni sebe i ženu si Gizelu dne 15. rujna g. 1000 u Ostrogonu, te postade prvim kraljem ugarskim. Poslě toga, uvedši u zemlju velevažne uredbe, koje će se u pověstnici ugarskoj, dok je věka i světa, spominjati, obrati svu skrb na utvrdjenje mladoga krštjanstva. U biskupskih stolicah dade sagraditi crkve, za koji posao naruči naimare iz Grčke i Němačke, i posagradi ih prelěpo, osobito crkvu ostrogonsku i stolno-biogradsku. Osim toga naredi, da si svakih deset selah imade sagraditi zajedničke crkve, za koje on sám dade posudje i ruho crkveno. Knjige bogočastne morade si nabaviti svetjenstvo samo.

Al u apoštolskom svom poslu běše već druge godine kraljevanja s nova zaprěčen. Nevěrničtvo neběše još porazom Kupinim sasvim izkorěnjeno. Mnogi běhu samo od straha pristali uz novu věru, a srdca jim neběhu proniknuta božanstvenim njezinim duhom, niti bijahu u mislih svojih osvědočeni o istini njezinoj. Osim toga i desetina, što je išla svetjenstvo, i od koje nije bilo prosto ni samo plemstvo, bijaše trun u očijuh buntovnikom, platjanju nenaviklim. Bunu podiže Djula, rodjak kraljev stanujući u Erdelju; on se spoji sa Keanom, pečenežkim ili bulgarskim vojvodom, i s nevěrnimi Madjari, što běhu priběgli k njemu, te poče harati granice madjarske i tamaniti sěme krštjanstva. Stěpan podje s vojskom na njega, i predobivši ga u bitci, zarobi ga skupa sa dva sina. Na to se Erdelj Ugarskoj těšnje priklopi, i da se lašnje uzmogne razprostranjivati ondě krštjanstvo, utemelji biskupiju u Biogradu (Alba Julia).

Medjutim poraz Djulin neodbi divlje momčadi Keanove od pustošenja zemlje Erdeljske; s toga valjade

Stěpanu slědeće godine 1003. poći s nova s vojskom, najprije u Erdelj, a odanle u Moldaviju za Keanom. Put bijaše opasan; Kean vodjaše vojsku gorami; tek u něke někanice podje za rukom Stěpanu primorati ga da se bije. U toj bitci Kean poginu, vojska mu se razprši, a cěli logor sa nebrojenim blagom, napljačkanim u Grčkoj, pade u ruke dobitniku. Stěpan opet svom snagom nastojaše oko utvrdjenja krštjanstva i novoga uredjenja države. U tom poslu bijaše mu větnom pomoćnicom žena njegova Gizela. Dočim se je Stěpan bavio gradjenjem crkvah i samostanah i spojenih s njimi učionah, krojaše kraljica sa svojimi dvorkinjami crkvena ruha, i sgotavljaše, što trěba za oltar. Medju ruhom najznamenitiji je sgotovljeni od Gizele plašt, zlatom bogato izvezen, kojim se zaoděvahu kraljevi ugarski kod krunjenja.

Za několiko godinah morade se Stěpan još dvaputa latiti oružja; najprije proti Achtumu, koji u današnjem tamiškom Banatu htěde da se učini neodvisnim gospodarom, dok ga nepogubi vojvoda Čanad; zatim proti němačkomu caru Konradu, koji, nezna se rad šta, pretjaše Ugarskoj ratom. Medjutim prije nego se u istinu zametnu, učini se mir, nakon mala uzajemna haranja, nastojanjem Henrika, sina cesarova g. 1031, i od to doba mogaše Stěpan bez ikakve zaprěke raditi za dobro i sreću svoga naroda.

Revnost njegova urodi mu očevidno na sve strane lěpim uspěhom; krštjanstvo i europejske uredbe počeše se malo po malo udomaćivati, i uplivom obojih narod naobražavati. Zanati i poljoděljstvo, od koga su se kao od děla robskoga Madjari prije odvratjali, diže se; uredno poslovanje skupa sa naukom nove věre i priměrom naselivših se inostranacah, dělovahu lěpo na oplemenjenje ćudi; razbojničtva i drugih opačinah nevěrničke divljačine bijaše dan na dan manje.

Al sreću tu, koja mu je u svem drugom služila, ojadiše mu obiteljske nesgode. Sinovi mu svi već za mala poumroše; jedini mu ostade Emerik, jedina radost otčeva, jedina nada kraljeva. Već běše ustanovljen dan, gdě se striliši zemaljski imadoše zakleti mladomu vojvodi. Nu te radosti Stěpan nedoživi; šest danah prije toga preminu mu i Emerik (1031).

To bijaše ljuta rana na srcu njegovu; težke ga brige mučahu radi naslědnika na prestolu kraljevskom. Osětjajuć, da mu do skora valja umrěti, pozva k sebi duhovne i světovne velmože, i priporučivši im za naslědnika sestrića svoga Petra, opomenu ih, da ostanu věrni krštjanstvu i domovini, te kao što življaše, tako i preminu pobožno g. 1038. Poslě četrdeset i pet godinah upisa ga crkva skupa sa sinom Emerikom medju svetce.

Mihail Horváth.

8. Doba najveće slave mlětačke.

Početkom XIV. věka pojavi se nova, za starih vremenah nepoznata sila, i poče groziti europejskoj prosvěti novim barbarstvom; ta sila bijahu Turci. Tko bi hotio opisati pověstnicu mlětačku, imao bi puno pripovědati o stolětnih bojevih Mlětčićah proti Turkom; o njihovih zaslugah za prosvětu, što su tolikoput zaustavili a često i porazili orijaše, štono idjahu, noseć koran u lěvoj a britki mač u desnoj ruci, da poluměsec postave tamo, gdě je prije krst bio. Dočim se Turci objačavahu u Bithyniji, běhu se sdružili papa Ivan XXII., kralj francezki, car carigradski i plemstvo mlětačko, Poradi smrti papine nedodje do rata s Turci. Nu važna vojna spremaše se na drugu stanu pod Dandolom; vojna, koja bijaše povodom velike proměne u politici mlětačkoj. Do to doba neběhu Mlětčici do samo

pomorska sila; od kopna talijanskoga neimadoše ništa više do onoga, što su držali, kad su se prviput sdružili. Oni, kojim se pokoravaše Kandija, Dalmacija, Hrvatska i Istrija, tek što bi stupili na suhu zemlju, stajahu već izvan granicah svoje države. Česta ratovanja sa susědi Padovanci i Trevižani, s patriarkom akvilejskim, s gradovi jadranskoga mora, neidjahu nego o trgovačku prednost, o uzdržanje zemaljah, što ih gradjani imadoše u Italiji, i o rěke, koje se izlěvahu u lagune. To běhu male i kratke vojne, koje se skoro sve dovršiše pobědom njihovom; s Genovezi se dugo borahu zato, da dobiju prevagu na móru. Nu rat, što sada nastade, pokaza Mlětčićem, da im se valja osigurati straga, ako hoće da budu slobodni na moru.

U susědah mlětačkih bijaše sve drugčije od onda, odkad se slobodne obćine proměniše u države jednovladne. Scaglieri u Veroni, Carrare u Padovi, Caminesi, Collalti i Tempesti u Trevisu, sve to bijaše zavadjeno jedno s drugim; sad bi jedan, sad drugi nadvladao iz němačkih tih kućah. Mastin i Alberto Scaglieri, silni vladari pokrajinah veronežke i trevižke, činjahu štetu trgovini mlětačkoj. Mlětčići predobivši patriarhu spojiše se s Florentinjani, Visconti, Estenci, Gonzagami, Caminesi, i njim se pridruži još jedan Netalijan, vojvoda koruški; glavom saveza bijaše Petar de Rossi, nědgašnji gospodar Parme. Scaglieri, kojim je sreća s početka lěpo služila, napokom padoše; podanici im se pobuniše; Ceneda, Conegliano predadoše se Mlětčićem. Marsiglio da Carrara, poslan od gospode Scaglierah mira radi u Mlětke, izdade ih, dogovorivši se s Mlětčići; nevěra mu se nagradi vladom padovanskom. Savladani Alberto della Scala bi uhvatjen. Mlětčići dobiše Treviso i poboljšaše si znatno brodarenje po sredozemnom móru. Treviso (1338) bijaše prvo veliko držanje Mlětčićah na kopnu talijanskom.

Znamenito je duždovanje Bartola Gradeniga zato, što je za njega stegnuta bila vlast duždah, da nemogu više pošiljati gastalde za upravljanje otokah lagunskih; město njih bijahu birani upravitelji od velikoga věća. Za Gradenigom dodje Andrija Dandolo, muž veoma mudar, prijatelj Franje Petrarke, spisatelj najboljega mlětačkoga lětopisa, što ga do sada imademo. Lěpo njegovo vladanje zajadi prvo nemila ona kuga, kojoj imademo zahvaliti Decamerona Boccacieva, a drugo onaj strašni potres, što no na dan obratjenja sv. Pavla počini tolike strahote po gradu, da će se taj dan do věka spominjati; pripověda, se da je množina sgradah propala u more, i protoci da su se sa zemljom izjednačili, tako da se njimi mogaše po suhom proći.

Prvo vojevanje Mlětčićah s Turci, koji běhu već Bithyniju osvojili i od kojih se slaba i onako carigradska carevina ni maći nemogaše, pada u ovo doba. Dobitnici na moru Mlětčići běhu potučeni na kopnu; u bitci poginuše Petar Zeno, Martin Zaccaria, vodje njihovi; zatim apoštolski poslanik i glave spojenih s njimi Grkah i Latinah. Zaiskaše dakle mir i dobiše ga pod priličnimi pogodami.

Mlětičići i Genovezi běhu upravo u ovo doba planuli jedni na druge gore nego ikada prije. Spisatelji mlětački izbrajaju tobože vojne Mlětčićah sa Genovezi; nu tko stvar malo bolje promotri, uviděti će, da je to bila sve jedna vojna, počamši od onoga časa, gdě no zastave sv. Marka i sv. Jurja zagospodovaše nad morem. Mir nebijaše ništo drugo, nego neizběžno prekinutje borbe odmora radi; kad bi se oni gděkad složili, to bijaše, jer su upravo u onaj par morali. Tako se upravo u ovo doba běhu pomirili, da odole navali Tatarah na crnom moru. Mlětčići bijahu prvi, koji razvrgoše to primirje, nemogavši podněti genovezskih naselbinah u Galati i Kaffi i zaprěkah, koje se odatle porodiše za trgovinu. Svaki čas idjahu jedan na drugoga, često bi se obě strane

pobědom ponosile; bijaše kadno i velikih bitakah, kao ona, u kojoj isti Pisani bude potučen blizu Carigrada; kao ona, u kojoj Mlětčići i Katalonci g. 1353 vrate žao za sramotu Paganinu Doriji na sardinskom moru, i poslije koje se Genova morade pokoriti vladi Viscontah. Odatle se Mlětčići s nova zapletoše u rat s Visconti, te budu ljuto potučeni g. 1334 kod Portolunga; Paganino opremi plěn i zarobljenike u Genovu i proslavi dobit svoju na rimljansku. Mlětčići moradoše prositi mir i dobiše ga (1355) od Visconta kao gospodara genovezskoga; nu taj mir nebijaše po volji Genovezom, s toga našavši priliku otresoše sa sebe jaram Viscontski.

Ti dugotrajni i drugi ratovi dobro dodjoše nemirnim stanovnikom Kandije, te se pobuniše a s njimi i Zadrani, koji Ugre na pomoć pozvaše. Zadrani běhu několiko putah pobijeni te Ugri moradoše uzmicati; poslije se Ugrom ustupi Dalmacija. Slični ratovi vodjahu se i s Padovljani o granice. Dok je bila slobodna obćina padovanska, dotle su se i bojevi izmedju obih mladjanih državah u brzo dovršivali; al odkad se prestade viti u Padovi zastava sa crljenim krstom i vladu preuze kuća Carrarah (1372—1393), od to doba i ratovi, kad počmu, neznadu se svršiti.

Dočim je izvan domovine sve lěpo uspěvalo, malo što doma nepostiže Mlětke sudbina ostalih gradovah talijanskih. Marino Faliero, muž bogat i mogućan i koliko starac dobom toliko mladić duhom, běše se već višeputah pokazao kao čověk veoma naprasan i silovit. Bivši podestom u Trevisu zauši javno biskupa; a kad postade duždom, dogodi se, da prigodom něke javne svetčanosti mladi plemić Mihail Steno dvoraše jednoj děvojci malo više, nego što bi bio imao na takovu městu; dužda, razsrdivši se, dade ga iztěrati; javna uvrěda ljuto zaboli mladića, te on još onako na vruće izide iz one dvorane, a udje u drugu, te tu na duždinoj stolici

zapisa několiko rěčih pogrdnih na duždu. Zato bi pozvan pred četrdesetoricu, koji, smatrajuć mladost njegovu, moradoše da mu kroz prste gledaju za prestupak, što ga běše učinio u naglosti, nerazboru i u prvom zakipu gnjeva, te ga odsudiše na privremeno progonstvo, i da bude bijen lisičjim repom. Presuda nebijaše po volji duždinoj, on bijaše žedan krvi mladićeve. U to se doba dogodi, da su něki plemići zlostavljali poslenike, koji su radili u oružnici; oni, podnesavši mirno krivdu, utekoše se duždi polaštice radi. On im odgovori, da neima nikakove vlasti, jer ni sám, bivši uvrědjen, nemogaše da dobije pravedne zadovoljštine. I zabije si u glavu, da se učini neodvisnim gospodarom pomoćju naroda. Učini dakle okletvu, koje žrtvom imadoše pasti svi plemići, a on da bude proglašen samostalnim vladarom. Klient Nikole Leona, da spasi svoga zaštitnika, opomenu ga, da onaj dan neide u věće. Leoni, sluteć veliko zlo, obznani to desetorici; okletva izidje na vidělo, a Faliero bi odsudjen na smrt kao izdajica domovine i prekršitelj zakletve (1355).

Za duždovanja Ivana Delfina, Lovre Celsia, i Marka Cornara vodjahu se iz nova ratovi sa Ugri i Carrarci. Franjo Carrara, buduć savladan, zamoli mir. Dužda Celsio proslavi si ime udušenjem pobune na Kandiji, uz koje běhu obdržavane svetčanosti i vitežke igre (1364), štono jih onako prelěpo opisa Franjo Petrarka, koji pokloni svoju knjižnicu republici. Celsi uresi krunu duždovsku krstom. Imadjaše naime živa otca, koji držeć, da dostojanstvo duždovo neide nad poslušnost sinovsku, nehtěde da odkrije glave pred glavom države. Zakonu se pokori i odkri se pred krstom.

Duždom postane Andrija Contarini. Svi se neprijatelji Mlětakah spojiše u to doba: Genovezi, Ugri, akvilejski patriarka i Carrarci. Tolikim i toli silnim neprijateljem nemogaše odolěti Victor Pisani. Veliki

vojvoda a najveći gradjanin već bude pobijen kod Polc (1379); neprijatelji se primicahu k Mlětkam; dodjoše i osvojiše Chioggiu, te prětjahu gradu. Činjaše se, kao da je odbila poslědnja ura republici; da će se bogatstvom mlětačkim zasititi tolike požude, tolika mržnja, staro čeznutje za osvetom, i najljutije dušmanstvo. Nu kad providnost Božja hoće, da sahrani koju državu, a ono učini, da se u najvećoj stisci pojave muževi, koji hoće i umiju uzbiti opasnost bistrinom duha, nepobitnom odvažnoštju i odanoštju domovini svojoj.

U to doba življahu: Andrija Contarini, koj nenavikao sdvojiti u nevolji; Zeno, najodvažniji vojvoda, koga u ono vrěme, kad Genova htěde da proždre il satare Mlětke, běhu puna sva mora pače i vlastita njihova pomorja, po kojih ih tražaše, da im naudi; Victor Pisani, koji bivši krivo obtužen, ne svojom, nego udesa krivnjom odsědi něko vrěme u tamnici; gradjanin, komu ravna neima! Sčetjenomu narodu, koji se još jedino u njega uzdajuć kličaše: Viva Pisani! odgovori izza rešetakah svoje tamnice, podviknuvši, što ikad mogaše: No viva Pisani, viva San Marco! Kad bi pušten iz tamnice, nehtěde da ga svetčano prate, nego ode mirom kući svojoj, i neizidje iz nje prije, nego kad mu valjade poći, da izbavi domovinu i da padne ověnčan slavom neumrlom. Contarini, Pisani i Zeno znadjahu razpaliti na radinost plemstvo i puk; gdě bijaše najveća pogibelj, ondě i najveće junačtvo. Mlětčići poběđiše i otresoše se svojih neprijateljah (1380). Trideset porodicah pučkih běhu uvrštene medju plemstvo; svatko sa pažaše, i nitko neostade nenagradjen.

Zatim nastadoše dugotrajni bojevi sa Carrarci padovanskimi, za kojih se ratovaše kadkad i na Turke i Genoveze. Mlětčići u tih bojevih dobiše Vicenzu, Veronu, Padovu i postadoše silnom vladom u Italiji. Švladani Carrara bi odveden u Mlětke i ondě skupa sa sinom u tamnici zadavljen (1405).

Učinivši se gospodari pokrajine veronežke i trevižanske, osim toga zavladavši uslěd boja sa markgrafom ferrarskim i Polesinom rovigenskom, proměniše Mlětčići svoj položaj naprama inostranim silam. Osvojiše iznova Zadar, i zamětnuše (1409) ljuti boj sa Sigismundom, kraljem ugarskim, koji im běše već za vrat sio. U tòm boju proti Mlětčanom zapovědaše svom vojskom Talijan Filip Scolari iz Florencije, poznat pod imenom Pippo Spano.

Toma Mocenigo, postavši duždom, zateče pod vladom republike svu zemlju od Soče do Mincia, jonske otoke, Kandiju i posědovanja u Moreji i Epiru. Petar Loredano raztěra Turke, poběđivši ih několiko putah; Mlětčići osvojiše s nova Šibenik i još někoje gradove dalmatinske (1420). Trgovina se diže na toliko, da se je trgujuć samo s Milanci i Florentinci prometnulo na godinu deset milionah dukatah. Trgovačko brodovlje brojaše tri stotine brodovah posebničkih; četerdeset i pet galijah javnih, koji těrahu i zaštitjivahu trgovinu; mornarah bijaše 36.000. Osvojenim gradovom bi ostavljena njihova trgovina i obrtnost; něke struke obrtnosti glavni grad sasvime ustupaše drugim; tako varenje soli u lagunah bi posve skoro ustupljeno Istriji i Dalmaciji. Pod vladom Tome Moceniga stajali su Mlětci na vrhuncu svoje veličine i slave. Poslije smrti njegove držala se je još něko vrěme na tom stupnju moći republika, zatim poče malo po malo padati. I to se nebi tako zarana dogodilo, a bilo bi se morda i sasvime odvratilo, da su kojom srěćom poslušali Mlětčići, što im běše rekao na smrti dužda: da nebiraju za duždu Franju Foscara (1423), prokuratora sv. Marka, mladića nemirna i ohola.

Augustin Sagredo.

9. Safir.

Safir je za dijamantom najtvrdje tělo. Tvrdoća je njegova od 9. težina od 3. 9—4. Sjaje kano staklo, a gděšto i kano biser. Ima jošte i vrstih bez svake boje, a někoje su bělkaste, tamne, gněde, crljene, često i modre, osobito česke vrsti. Veći i jasniji komadi, što se u Českoj nalaze, bivaju čiste tamnomodre boje, te nadilaze u tom i cejlonske posvud proslavljene safire. Někoji su od tih safirah, kad ih čověk s jedne strane motri, zeleni, a kad ih s druge strane gleda, ukažu mu se modri te imadu dvostruku světlost. Někoji tamnomodri safiri, ako ih na kraju izbrusiš, blistaju se kano světla zvězda od šest zrakah; to su tako zvane dragocěne asterije. Safir je čista kristalna zemlja. No po boji dobiva različna imena; ljubičasti safiri zovu se iztočni ametisti, crljeni rubini, a modri safiri. Rubinah neimade u Českoj. Koji nisu čisti, imenuju se korunde. U blagajnici crkve sv. Vida u Pragu imade velikih i vrlo dragocěnih safirah. No stari ih nisu znali světliti, oni bi samo ugladili dragocěni kamen i okovali ga kojim kovom; sada se umnožava světlost dragoga kamena, izbrusivši ga na raznolično prignute pločice. U Českoj se nalazi safir u kršu i u pěsku od rěkah, pa takovi komadi, koji se za ures rabiti mogu, nalaze se osobito na Jezerskoj ravnici. Dolina je ta amo tamo razrovana, te se čini, da su ga tu u minula vremena veoma mnogo tražili i kopali. Jame su ponajviše opet travom zarasle, te su jasan dokaž, da se je tu samo kako tako i bez svakoga razbora kopalo, a tim je taj posao morao postati težak i nekoristan. Možebiti je to traženje safira i uzrok, zašto su se ljudi u te zabitne i šumovite krajeve doselili. I danas sětjaju se starci Italijanah, koji su poslije Čehah drago kamenje sabirali. Ti su se Italijani nastanili u

někojih krajevih, na priměr u dolinah kraj rekě Upe na podnožju krkonoškom i u někojih městih u jezerskih gorah, trgujuć s dragim kamenjem. Sada se ondě rědko kad nalaze prozračni safiri, a nisu teži od četiri ječmena zrna. Navadno su světlomodri; safiri prozračni uvěk su veoma tamne boje. Kutovi su im i rogovi veoma tupi, no pozna se da su lica šesterokutno-piramidalna. U Podsedicah u okružju lobosičkom, u županiji ljutoměričkoj, imade i medju granati safirah, no mnogo manjih, i za brušenje neprikladnih, no oblikom i bojom sličnih jezerskim. Imade i zelenih vrstih, koje su ljudi někoč za smaragde držali, jer juveliri su svaki zeleni kamen zvali bez obzira smaragdom, a svaki žuti topasom, svaki crljeni rubinom, svaki modri safirom, svaki ljubičasti ametistom. No po boji se nemože suditi tako izvěstno, kano što po liku, teži i tvrdoći. Vrsti safirah lěpe prozračne boje u istoj su velikoj cěni kano i drago kamenje; iz njih se mogu takodjer izbrusiti i povekšavajuća stakalca za durbine, te praviti orudje za vučenje žice město orudja od ocela, za sate i druge male strojeve; nečista i drobna zrna (šmirgl) služe za světljenje mekoga kamenja i kovovah.

A. T. po Krejčem.

10. Guslar.

Prozor je moje sobe otvoren; premda ga zaklanja ugodna sěna žalobne vrbe od gorućih sunčanih zrakah, otvoren mi je krasan vidik na gradske bedeme tja do vratah pred mostom. Kod mosta sědi čověk, oko koga se svět kupi neprestano od rana jutra pa do tvrda mraka. Različiti ljudi prolaze amo tamo, no rědko da bi prošao koji Hrvat ili Hrvatica, a nebi se uměšali u hrpu slušateljah, množećih se jednako oko sědećega čověka. Čověk ovaj sědi na kamenu nuz put, i vuče

kratkim savijenim lučcem po prostom nastroju, javorovih guslah, koje kano basetlu medju prekrštjenima nogama stištje. Uz takovu gudbu slaže sasvim prostu jednoglasnu pěsmu, kojom slavi děla hrabrih junakah, koji su boj bili u ono doba, kad se još nije bilo Kosovo srbskom krvlju napojilo, ili kad su se oni, koji su se sačuvali od onoga smrtonosnoga groma, povukli u nepristupne pećine Crnegore i Hercegovine. —

Čověk ovaj jest guslar slěpac. Na licu mu je poznati gorući žar južnoga sunca. Pa nije niti čudo. Tà on sědi cěle dane pred varoškimi i seoskimi vrati, gleda jednako prama visini nebeskoj, s koje se upiru zrake sunca, ovoga zemaljskoga blagotvorca, u njegove zatvorene zenice, koje su uprte u neizměrnu modrinu nebesku, po kojoj lete zlatni i raznobojni oblaci; pa premda ga polěva znoj po čelu, on opet jednako dira u strune gusalah svojih, i kano da bi htio prisiliti sunce, da mu věčnu noć razsvětli, zatvorenima ga očima sveudilj slědi. Tà oči pěsnika neboje se zrakah velike ove dnevne zvězde, a niti žar južni ništa im nesmeta, jer su zenice njegove na věke zatvorene; one niti znadu, što je modrina nebeska, što li je šarena krasota prolětja; one nepoznadu světa niti ljudih; a ono, što se u njem giblje i u njem živi, nije pogled sadašnjosti, nego samo uspomena davnih vremenah, uspomena minulih genijah; a ono što sladkožalostnim glasom pěva, jest velika, premda slabim i prostim glasom, no ipak u silnom duševnom uzhitu spěvana pověstnica njegova naroda. Uz njega leži na zemlji širok škrljak, ne da ga zaslanja od sunčanoga žara, no da mu čuva sědu glavu od studena daždja. Dobrodušni šerežani i Bošnjaci bacaju mu unj kano u štedionicu bakrene krajcare u zaměnu za zlatne pěsme, kojimi slavi Lazara, Marka i Miloša. — Slaveni na južnoj obali Dunava, to je narod, koji se

nad sve ine bojnim duhom odlikuje. Tělom su silni, uztrpni, odvažni, a uza to prosti i blaga srca. U Crnoj gori biju boj neprestano s Turci, koji su se nastanili po dolinah domovine njihove; pa zašto vode ovaj neprestani rat? radi kamenitih stěnah i visokih planinah. Kako ugleda běli svět, visi mu oružje uz kolěvku, pa kad stupi u věkovitu tminu tmastoga groba, što svakoga skoro Crnogorca u boju s Turci postigne, onda tek prestane i vojakom biti.

Žena se bavi kod kuće domaćom spravom, a nestašna děca s hromimi i nevoljnimi obdělavaju polja, uzdržavajući milosrdno slabe starce. Čega da se lati slěpac? Njemu je pověrio Bog pověstnicu ovoga naroda, da ju kano baštinu pověda i ostavlja u neumrlih pěsmah potomstvu, presadjujući ih s pokoljenja u pokoljenje u širokom perivoju pod otvorenim nebom, nasladjujući njimi bogobojni puk ovaj, koji pěsme ove neumrlih praděđovah u srcu svom usadjuje, kano sěme, iz koga će se razviti silan bojan duh. Tko se je rodio slěp u ovih pokrajinah, ili koga je docnije nemila sudbina lišila za uvěke světla sunčanoga, tomu je Bog drugdě otvorio vrělo ćutjenjah, iz koga će mu nadoměstiti izgubljeno veselje; takovu je dao Bog liru Apolinovu; takovu je načinio otac ili brat gusle, s kojimi se ovaj budući pěsnik pučki udaljuje u gustu šumu stolětnih dubovah, sluša pažljivo šušanj drvlja, duvanje větrovah i ugodni žubor pticah, — rěčju, on se trsi usisati sve krasote prirode, da ih kašnje, pošto se u duši njegovoj preobraze, opet preobražene čarobnom silom svojih gusalah iz dubljine srca izvabi. — Tako izučen izidje opet u svět, ide pred varoška vrata, i ondě sědeći sluša tiho pěsme gděkoga guslara; u njegovoj duši udube se živa slika Dušana, Marka, Miloša Obilića, Lazara, Crnoga Gjorgja. Sad je sasvim izučen; u njegovoj duši měnja se slika za slikom, a svakoj od-

govara nova vlastitom snagom izumljena pěsma; on je već okusio dražesti vilah, te sad putuje od sbora do sbora, od jednoga čudotvornoga města u drugo, sa sajma na sajam, presadjujući pověstnicu svoga junačkoga naroda s koljena u koljeno, a primajući u svoj škrljak za zlatne svoje pěsme bakrene krajcare.

Odkad se je moj guslar nastanio pred vrati mosta, od onda neidem nijednu večer od kuće. Prijatelj moj pisao mi je već tri puta, pozivajući me na čaj s obećanjem, da će me zabavljati s několiko novih kadrilah, što je dobio iz Beča. Ja mu odgovorim, dok bude guslar na mostu, da nehajem niti za čaj niti za kadrile. Prijatelj moj nemože mi se dosta načuditi, kako da me mogu tako proste stvari zanimati, jer on ovakove guslare smatra kano kukolj suvišan, koji da je silna zaprěka napredku ovih slavenskih plemenah. Kukavica! to je njegova obična rěč, koliko se god putah razgovaramo ob ovom čistom, pěsničkom, jošte neskvarenom narodu. On nedokučuje, kako da u ovom guslaru živi narodna pověstnica, kako da se u strunah njegovih gusalah odziva život južnih Slavenah; on nije kadar zaviriti u ovo bistro vrělo, u koje se jošte nisu uměšali tudji življi.

Odrečem poziv — i ostanem kod kuće. Vrba zaslanjajuća moj prozor, otegne mi često vrěme svojom turobnoštju, ali mi ipak ostavlja toliko prostora, da mogu guslara gledati, pa kad nastane tišina na okolo, tad razumijem svaku njegovu rěč, i neuteče mi nijedan njegov glas.

Jedan dan opet minu. Sunce je zapalo, noć se približava, da pokrije svojim plaštom umorenu narav. Ja sam već na prozoru, kamo dopiru opet zlatni zvuci gusalah slěpačkih. Pěsmu slušaju graničari i graničarke s osobitom pažljivoštju, te si samo kadkad obrišu suze s očijuh.

Nemoguć odolěti želji, da se upoznam ili bar porazgovorim s guslarom, dodjem na most, tisnem se u hrpu slušateljah, pa pošto se ovi razidju, zapitam starca, nebi li htio sa mnom poći.

— Tko je ovaj čověk, koji sa mnom govori — zapita vodju svoga, prije nego mi odgovori.

— To je jedan gospodin.

— Znadeš li ga?

— Neznam.

— Što će sa mnom?

— To ja neznam.

— Htio bi s vami, starče, ići, da pijemo čašu rusike, odgovorim.

— Ako li ste vi gospodin, pa želite sa mnom vino piti, to vi jamačno niste od naših stranah. Kod nas gospoda ne samo da nehaju za naše pěsme, nego ih i mrze. Oni se stide slušati naše pěsme, pa da neima prostih ljudih, koji su blaga srca, mi bi jadnici od glada poumirali, a naše bi se gusle na klinu osušile.

— Meni se pěsma vaša, starče, dopada; ajdete sa mnom, kod mene ćete naći lulu duhana, pa uz to čašu vina.

— Što će vam na to kazati druga varoška gospoda? Oni će vam se rugati.

— Ja se za to nebrinem, samo vi ajte. Slušao sam onomadne, kad ste pěvali, kako se je gradila crkva u Ravanici, zato bi vas nešto pitao. Ako li nebi hotěli sada, kad ćete me pohoditi, starče?

— Ako vam nebi dosadio, to ću vas pohoditi o sajmu.

— Zar nebi prije? Što dobijete o sajmih, ja ću vam dvostruko naplatiti.

— Moj gospodine, zato neima ništa, ako mi vi i platite dvostruko, jer bi me vi sami slušali, a o sajmih sluša me hiljada ljudih.

Ovaj odgovor opomenu me na ono zlatno doba pěsničtva grčkoga, kad je pěsniku bila veća nagrada, ako su ga u olympijskih igrah tisuće slušale, nego da bi mu tko podao Bog zna kolik komad zlata ili srebra. U obće, ako stanemo razbirati potanko život južnih Slavenah, to možemo opaziti, da je njihov nutarnji život, pače isti običaji i izrazi života vanjskoga u velikoj srodnosti sa životom starih Grkah; ili da bolje kažem, upliv starih Grkah preko rěkah i planinah uticao je u Slavene, stanujuće na daleko od njih na sěveru, i da se duh Grkah, presadivši se u staro doba u narod slavenski, danas odziva u njihovu načinu mišljenja i svakom duševnom pojavu, što će svaki uviditi, koji je zavirio u nutarnjost života Grkah i Slavenah. Rapsodično-epična poezija južnih Slavenah, koja se prelěva u njih kroz usta slěpih guslarah i drugih putujućih pučkih pěvačah, nije sigurno puko naslědovanje; nu je baština od starih Grkah, koji su prvi pokazali priměr, kako se pověstnica naroda kroz usta puka iz kolěna u kolěno predaje.

Budinski.

11. Zagonetka.

Četiri ima prebrza telala
Světla kruna car Zagonetiću,
Nu dva si je milost carska izabrala.
„Vas“ — veleći — „vas dva ljubiti ću!“

I od to doba, kad veče nastane,
Ma i gromi uzared pucali,
U njih jednog dvorove prostrane
Car se šeta — noć da bavi u šali.

Dokle 'e kod njeg', toga znati nije,
Ali u zoru — to ti car izlazi

Već iz drugog' telala avlije,
Po skrovitoj kamo 'e došô stazi.

Ob danu je věk u dvoru svomu
I za obće tu se dobro brini —
A k telalu krenuv se jednomu,
Sve dvorane bit vesele čini.

I u zlatu, koje im ostavi,
Po dvoru se oni šetju tade,
Dok se carev dolazak nejavi. —
Tko telale, tko cara poznade?

Ivan Trnski.

12. Stěpan Tomašević.

(F. Gjukić.)

Stěpan Tomašević, sin i ubojica svoga otca, nastupi godine 1460. na prestolje. Očitovav, da je svoga otca ubio, mnogi se plemići od njega odvratiše. Kraljica udova Katarina pozva svoga prijatelja Mehmeda II., da osveti smrt njezina čověka. Car dodje u Bosnu, porobi ju i popali, i zatim dade načiniti tvrdju Šamac na utoku Bosne u Savu; metne svoju posadu u nju, i stane vabiti kraljevske neprijatelje. Kralj, videć se u těsnacu, ponudi mu danak od 25.000 dukatah svake godine; tim se načinom ukloniše i Turci i Katarina iz Bosne. Matijaš, kralj ugarski, imao je još od onoga vremena, kada je Stěpan Smederevo Turkom izdao, zlu volju, zato k njemu pošalje svoje poklisare, moleć ga za oproštenje, i obećajuć mu obližnje gradove kraj Save, da ih čuva od navale turske. Matija se tako lasno nedade umoliti, al mu po nastojanju papinom oprosti. Stěpan posla svoje poklisare k papi Piu II., moleći ga, da bi mu dopustio podignuti u Bosni tri — četiri biskupstva, i da bi mu poslao kraljevsku krunu i svoje poklisare. Papa mu dopusti podignuti biskupstva, ali krune

mu nedade, bojeći se uvrěditi kralja ugarskoga. — Nepovoljan papin odgovor, smutnje unutarnje, pripravljanje turskoga cara na boj, različiti glasovi, da se na njega car sprema udariti, vrgoše Tomaševića u těsno stanje. U to vrěme prispě turski poslanik, da primi od kralja obećani danak od 25.000 dukatah. U dvoru kraljevskom, po smrti Tome, hvarskoga biskupa, drugi papinski poslanik Nikola, modruški biskup, cověk dosta nesmotren, nagovori kralja: da Turčinu danak zaniječe, obećajuć mu papinsku pomoć i izpunjenje kod pape njegovih željah. Kralj zanešen rěčmi takvimi uvede turskoga poslanika u svoju bogatu blagajnicu, u kojoj je bilo prěko dva miliona dukatah, i ponosito mu reče: „Evo, vidiš, šta ja sreba i zlata imam! nu nedam Turčinu nijedne mrvice, nego ću za ovo vojsku sakupiti, a jedan dio u sigurnom městu ostaviti, kako bi odtale, ako bi me sreća vojnička iznevěrila, izvan otačbine živěti mogao.“ Poslanik ga opomene na věrnost i izpunjenje obećanja, metne mu pred oči zla slědstva, koja ga mogu stignuti, ako s Turci razkine prijateljstvo, od koga zla njegovo bogatstvo neće ga spasiti, već će ga, može biti drugi uživati. — Ali kralj odpusti prazna turskoga poslanika, i tako stupi s carem u očito neprijateljstvo. Zato se počme sad na boj spremati i poklisare svoje godine 1463 k papi pošalje.

Papa odgovori poslanikom: „Věrujemo poslaničtvu Stěpanovu. Isto nam se s više městah javlja. Zapadno carstvo traži Mehmed, koji je iztočno razorio. Najprikladnija je želji njegovoj Bosna; ova će vrata, věrojatno je, najprije da izstavi. Učiniti neće, ako se bude kralj smio slobodnim duhom oprěti. Pretežak je prelazak preko brěgovah i pristup u državu, gdě mala vojska može veliku smesti. Sdružiti će oružje Ugri i Mlětčani. Poslanika ćemo rad iste stvari k obojemu narodu poslati. Obću ćemo stvar obćimi silami pomoći. Mi ćemo onoliko

pomoći, koliko možemo. Vojna sila, koja je u Dalmaciji, gledati ćemo da se vam pošalje. Zapověditi ćemo, da se saborne crkve u Bosni sazidaju i u sazidane biskupi postave. Krune poslati nemožemo, da neuvrědimo kralja ugarskoga, komu je kralj bosanski vazal — podložnik — i koga je oblast kruniti ga. Razpitati ćemo: što on o tom misli. Ako mu nebude nepovoljno, onda ćemo krunu, koja je gotova, poslati po poslaniku. Ako li se uzprotivi, nepravde mu nećemo učiniti, niti ćemo onoga razdraživati, od koga se je pomoći nadati. Stěpan, ako je pametan, svakojako će gledati, da Matijaša sebi naklonjenim učini, s kojim ako se sdruži, težko će ga Turci moći nadvladati". — Dok se je ovo u Rimu sbivalo, car Mehmed, razuměvši od svoga poslanika, da je kralj Stěpan ne samo zanijekao danak, već da je i tvrdju njegovu na ustju Bosne u Savu, Šamac, osvojio, razvalio i vojnike zarobio, glavom podje na Bosnu, povedši sobom 150.000 samih konjanikah, osim nebrojenih pěšakah. Měseca lipnja 14. godine 1463. neizkazanom hitrinom prispě pod grad Bobovac. Kralj, stric mu Radivoj i kraljica Maria preběgoše u Jajce, pošto je Stěpan grad Bobovac preporučio upravi svoga vojvode Radaka. Grad ovaj sazidan na nepriklјučivu humiću, opasan je bio dubokom jamom; dvě rěčice, koje se tudě sastaju, napunile su jamu vodom tako, da se nije moglo k njemu pristupiti; osim toga kršoviti putići i strmene staze samo dvě bijahu; top se dakle nije mogao dovezti, zato je car pod njim topove lěvao; pet je danah na njega uzalud pucao, najposlě se okani, i put grada Visokoga podje. Vratnice, pól sata od Visokoga, zove se město, što se je car odtale vratio opet pod Bobovac. Radak, bivši odprije bogomil, bio se je obratio javno na věru katoličansku, al je tajno bio i srcem i dušom pravi bogomil. Ovaj što iz osvete proti kralju, što iz pohlepnosti za blagom i pospodstvom, pošalje

svoga čověka k caru, obećajući mu za blago izdati grad i svoga gospodara. Car mu naravno obeća sigurnost gospodstva i glave, zatim veliko bogatstvo u novcu i zemljah. Po tom sramotnom, pred Bogom i ljudi grěšnom izdajstvu i nevěrnosti unidje car u Bobovac, grad toga vremena najtvrdji u svoj Bosni. Radak donesav ključ od grada, duboki poklon caru učini, pa očekivajući svoje nevěrnosti i izdajstva pohvalu i obećani dar primi zasluženu nagradu. Car, izkolačiv na njega oči, ljutito mu rekne: „Nevaljalico jadna! ti koji tvomu gospodaru od jedne věre nisi bio věran i pouzdan, kako ćeš meni Turčinu biti věran!?“ namigne na krvnika i odsěče mu glavu. Radakovica, golema stěna, iz koje izvire živa voda, zove se i danas, gdě je ovaj vojvoda i izdajnik poginuo, Stěna je ova na putu idući iz Sotiske u Borovicu. Car, videć tvrdoću ovoga města i grada Bobovca, i spaziv nepristupnost k njemu, obori ga i pod proklestvo metne, odrediv, da se nikad više ne sagradi — a to sbog toga, da se nebi uzalud mučio, osvajajući ga od neprijateljah kad bi u njihove ruke pao. Kad je car pod Bobovcem razumio, da je kralj sa svim bogatstvom utekao u Jajce, opremi za njim Mehmeda vezira s vojskom; kralj dakle ni ovdě se siguran nevideći, poběgne u grad Ključ, koji je bio od Jajca k zapadu udaljen 10 satih. Kralj se je uzdao ne toliko u tvrdoću ovoga grada, koji je ležao na visoku brěgu pod planinom Šišom, koliko u rěku Sanu, koja kraj njega teče, scěneć, da je Turci nemogu pregaziti. Mehmed, vezir, došav pod Jajce, uzme ga na predaju i odmah se za kraljem odtisne — pa pregaziv Sanu obsědne grad. Kralj se je tri dana odupirao turskoj sili, ali za dalnje opiranje nebijaše mu hrane u gradu, zato naumi pod ovom se pogodbom predati caru, da mu stric Bosnu preda caru, a car njemu i stricu da pokloni život i da im dade gospodstvo i zapověd u drugom kraju svoga carstva.

— Vezir podpiše na ime carevo tu pogodbu, zauzme grad, i povede Stěpana i Radivoja u Jajce, gdě je već bio i car s ostalom vojskom. Caru je istina draga bilo ova jabuka, ali razuměv pogodbu, mučno mu bijaše pokloniti glave onim, za kojih je krvlju svadjer žedjao. Medjutim mufti-hodža carski iznadje u svom šeriatu, i dade caru fetvu, da nije dužan slušati i obsluživati ugovor učinjen od mladjega na ime njegovo, dakle može ih slobodno pogubiti. Ta ga fetva razveseli. Ali ga pogubiti još odgodi, dok svom Bosnom nezavlada; zato pritvorno potvrdi kralju obećanu sigurnost, ako još razpiše svim upravljateljem gradovah da dragovoljno predadu sebe i gradove; to kralj morade učiniti, i tako se za 8 danah više od 70 gradovah na věru predade. Sad Mehmed car, videć, da mu je prevara za rukom izašla, pogubi nesrětnoga kralja Stěpana Tomaševića, strica mu Radivoja, mnoge druge knezove, vojvode i plemiće, koji se nisu uklonuli ili poturčili, godine 1463. lipnja 30. na polju blagajskom. Marija kraljica, a kći Lazara Brankovića, poslědnjega srbskoga gospodara, bila je od kralja s mnogim blagom još iz Ključa prije došastja Turakah odpravljena u Hrvatsku, al došavši na prenoćenje k banu hrvatskomu Pavlu, běše od njega u tamnicu bačena i svega blaga lišena; al je i on svoje nepravde brzo primio platju. Došav na susrět Turkom, da obrani svoju zemlju od njihova napadanja, pogine, kojom prigodom Maria uteče iz tamnice i ode k materi svojoj u Ugarsku, gdě u Požunu godine 1466. 20. lipnja od tuge i žalosti umre. Katarina žena Radivojeva a sestra Radoslava Pavlovića s Ljubešom sinom i mnogimi velikaši bosanskimi poběgne u Dubrovnik. Car, podloživ zemlje i gradove kralja Stěpana, pošalje jedan dio vojske s vezirom tesalinskim, Omer-pašom, na Stěpana kneza, te mu zemlju popali i porobi. Stěpan je sa svojom vojskom bio utekao u planinu, odklen je

Turkom dosta jada zadavao; ali najposlě zaištje mir, obećav dvostruk danak platjati i davši im u zalog sina svoga najmladjega Stěpana, na što Turci pristanu, ter ostavivši njegovu zemlju nasrnu na zemlje Radosava Pavlovića, koji je držao Popovo, Trebinje i sve zemlje do Dubrovnika, pa ga pogube, gradove mu obore, njive popale, kuće poharaju, stanovnike zarobe i natrag se vrate. Tako bosanska sloboda i kraljestvo, koje je trajalo samo 78 godinah, pade pod Turčina, pod kojim do današnjega dana stenje i gorko cvili, svoju bědu i nesrěću preko 386 godinah oplakujući, i uzaludu očekujući izbavljenje od ovoga nesretnog a i nesnosnoga robstva.

13. Бока которска.

Гдје се на јужној страни свршује дубровачка држава, онђе се од мора одваја у суху земљу залив, који се онуда зове канал и конао, готово свуда шири од Дунава ниже Биограда, и кривудајући између превеликих каменитих гора отеже се к југоистоку око шест сати хода до под саму Црну-гору. Вода у овом заливу није све морска, него је има много сладке, која извире испод црногорских гора, па је од успора морскога нарасла; пред сјеверними врати которскими извире у прољеђу ријека, на којој би могло мљети педесет камена; а пред јужними врати види се у свако доба године, како вода у виру извире из дубине.

Сву земљу око залива, од Котора па доље до мора звали су Мљечићи: Bocche di Cattaro (уштe которско), одакле је и међу нашим народом онуда постало име: Бока, или као што говоре Дубровчани Боке. Ришњани приповиједају, да је на овом заливу

било негда главно мјесто Рисан, и да се онда ово није звало Bocche di Cattaro, него Bocche di Risano, па кад је дољњи рисански град пропао у море, као што се и данас познаје, онда је код тора, гдје су се овце држале, постављен темељ Котору. Више Котора у каменитој гори види се некаква велика јама, као пећина: онуда се приповиједа, да је ону пећину био почео копати силни цар Стјепан, да онђе гради град Котор, па му је казала вила, да то нечини, јер му онђе у оној врлети неима ни броду пристаништа, ни коњу погризишта, већ нека га гради даље крај залива. Цар послуша вилу, и с помоћу њезином начини град Котор, и довршивши га сасвим, позове на част многу господу и вилу. Кад се цар пред господом стане хвалити, какав је лијеп град начинио, вила га прекори, да он то без ње неби могао учинити. Цару на тај укор буде тако жао, да удари вилу шаком по образу, а она се на то расрди, те све изворе и студенце по Котору отрује и све госте цареве полуди. Кад цар ту освету види, стане вилу молити и једва ју некако намоли, те му госте поврати од лудила и очисти му од отрова само један извор иза јужних врата градских. И од тога кажу да је остало, те су и сад, љети кад је особито суша, све воде по Котору, осим онога извора иза града на јужној страни. Казивали су ми у Котору, да има и пјесма о овом свем догођају, али ја нисам могао никога наћи, који ју зна. Овако се приповиједа и пјева да је Котор постао; али се мисли, да су име ово онамо донијели некакви Бошњаци, који су се доселили из мјеста, које се је звало Котор.

Сав овај комад земље, који од југозапада граничи с морем, од сјевера с Херцеговином, од истока с Црном гором, а од југоизтока с турском Арбанијом, звао се је одприје, док су Млечићи њим владали,

млетачка Арбанија; а наши многи људи, особито који оданле даље к сјеверу живу, у говору узимају све ово за Боку, као и ја овђе што узимам.

Земља је ова готово сва врло врлетна и камените. Највише су у њој равнине у Грбљу Солноско и Мрчево поље и око Будве, а по осталих мјестих палучци, као у нас конопљишта или као добро гумно, држе се за њиве и ливаде; по многих су мјестих преко каменитих страна подзидане међе све једна изнад друге, па озго нанесена земља, те посађени виногради или друго што. Ограде су највише од камена, без креча и земље, које се онуда, као и у Црној гори, зову: међа. Бока је земља здрава, какогод Херцеговина, и као приморје врло је жупна: у њој расту лимуни, наранче, шипци, смокве и маслине, као код нас шљиве и јабуке. Снијег се само може виђети по Ловћену и по других високих планинах, а доље усред зиме иде киша мјесто њега, и по гђекојих мјестих о Божићу жуте се наранче на дрветих, црвене се руже по вртових, а у мјесецу Сијечњу бадеми почињу цвјетати.

У цијелој Боци има око тридесет и три хиљаде душа. За времена србских краљева и царева овај је сав крај био под владом њиховом. За Котор се приповиједа, да јим је плаћао одређени данак, а сам да се је управљао и себи судио. Ја сам у Тршићу слушао пјесму, како је кнез Лазар послао зета свога Милоша Обилића у Латине, да купи хараче; па се обклади с Латинском господом у хиљаду жутих дуката, да ће им буздованом пребацити цркву Димитрију; и пребацивши ју, буздован на другој страни удари у банове дворе, те убије два банова сина и четири морска ђенерала и двадесет великих властела. У Котору се приповиједа, да се је то онђе догодило,

и још се показује мјесто, гђе је била она кућа, у коју је буздован ударио.

Кад Турци славенскими покрајинами обладају, ови крајеви дођу под Мљечиће, а што они с мора нису могли бранити, оно им послије одузму Турци. Ал и Мљечићи никад ове земље нису управљали сасвим по свом начину, него су само држали Котор и Будву, а народ се је управљао по свом обичају, и Мљечићи од њега веће користи нису тражили, нити су имати могли, него да им чува крајину од Турака. И под Мљечићи је као и данас била Бока под губернатором далматинским, који је сједио у Задру и звао се: Proveditore generale.

У позниja времена притисну Турци готово сву Боку, осим Котора, Пераста и Будве.

Пошто мљетачка република (1797) пропадне, у Боци се за њеколико година измијене и Аустријанци и Руси и Французи и Енглези, док најпослије опет 1813. године неприпаде са свим Аустрију, и не састави се с губернијом далматинском.

Колико се од камена може, Бокељи раде и земљу, али ни вина ни жита немогу имати, колико им свим треба за цијелу годину, него се прво доноси из Далмације а друго из Италије или црнога мора; гђекоји узму по коју крајцару и за смокве; али од свега, што љетина доноси, највећи добитак имају од уља; и стоке држе доста, особито коза и оваца. Которани и други варошани тргују и раде различне занате, али узевши једно с другим може се рећи, да Бока живи највише од мора, и у њој се броји до 250 патентаних бродова, који иду по свем свијету; зато мало Бокеља има око залива, који нису били у Смирни, Александрији, Цариграду, Одеси, а многи су били и у Америци итд. Гђекоји се завезу у море, па по десет година кући недођу.

У Боци је одијало врло различно. Ја ћу овђе назначити само оно, што је најзнатније и најразличније од одијела по наших крајевих. Прави Бокељ носи бијеле и тијесне чарапе до кољена, доље преко њих црне ципеле, а од кољена горе од црна платна или од свиле поширокe гаће, које покривају кољена и крајеве од чарапа; горе по кошуљи има од црне свите (чохе) прслук, који они зову: кружат; прслук је овај горе извезен, а с обје стране низан висе лијепо начињена сребрна пуца; гђе су гаће свезане преко прслука, онуда се опашу црвеним или од какове друге боје појасом; преко кружата је од црне или какве друге црњкасте свите корет, који се неспучава. Корет је кратка и тијесна хаљина с рукави, која је како сред тако и остраг по шавовиx извезена свиленими или златними гајтани, а на рукавих има колчаке — на лактових као дугуљасте закрпе — око којих је такођер извезена гајтани. Код господе је мјесто корета стајаћа хаљина од црне свите долама, до ниже кољена, на којој остраг према појасу висе двије златне или свилене ките. На врату гђекоји носе бијеле или црне рубце, а гђекоји иду и гола врата. Бокељска је капа као повисок фес, изнутра је од просте свите, а споља је постављена црном свилом која је горе насред врха тако смрскана, да је остала јама мало већа од цванцике: у ову јаму гђекоји подметну црвене или зелене кадифе, извезене златом. Ово је право бокељско одијело, које се и данас око залива највише носи. — Женско одијело по градових неразликује се много од одијела по Сријему и по Бачкој.

Бокељи сви, осим грађана, носе оружије без престанка: с пиштољем и с ножем за појасом и послови се домаћи сви раде, а како се најмање камо од куће пође, и дуга се пушка о рамену објеси или на раме

заметне. У Рисну млади момци с пиштољи за појасом сједе по штацуних, те продају којешта, а у свакога о зиду виси дуга пушка пуна.

Вук Стефановић Караџић.

14. O kristalih i životu stvorenih stvarih.

Jamačno ste već vidili kandelcukar, ali neznam, je li tko opazio, da on sastoji od samih lěpih četverouglastih na oba kraja usěčenih prismah, koje mi kristale zovemo. Istina, da sve te prisme nisu jednake, osobito ondě, gdě se skupa drže, no spreda su sve slične, i imaju iste pločice i ugle, kupili vi kandelcukar gdě vam drago. U drugih pako stvarih, n. p. u soli ti su kristali drugače slike, n. p. u karlovarske su soli prisme od šest ugalah.

No najlěpši su kristali od prozračnoga kremena, a najveći od bazalta; takovih bazaltovih mnogo hvatih dugih kristalah ima u ljutoměričkom okružju, pa gděšto i cělih klisurah, koje se ondě kopaju i za zidanje rabe, te budué vrlo pravilne, za gradivo su veoma shodne; jesu pako same prisme od šest ugalah, jedan je velik kano i drugi, a svi su kano da si ih navlaš izstesao i u skup sastavio. Kad ih od ozgo pogledamo, čini nam se kano da se vozimo uzduž kućah. Blizu Česke Kamenice imade prismah imajućih pet palacah u prorězu, a u Radúšovu pol drugu stopu. U ostalom takovih velikih prismah ima na stotine. Svaki kamen, svaki kov ili sol ima svoju osobitu sliku, koja im uvěk věrna ostaje, i po kojoj se izmedju sebe razlikuju. Tako n. p. težko bi bez lučbe razabrao karlovarsku od zaječicke soli; jer obě su gorke i slične. No kada su skristalizirane, onda ih možemo poznati, jer ona ima sliku od četiri, a ova od šest ugalah. Istina, da svaki kamen ili kov neima takovih pravionih pločah i ugalah, nu tomu nije kriv

kamen, već neprijatne okolnosti; jer svaki kov, dok je bio židak, imao je u sebi moć, da se po svojoj vlastitoj sili razvije u kristal, nu okolnosti su ga u tom zaprěčile, te je okržljavio. Vidimo to sve jasno u kandelcukara; on je takov cukar kano i drugi, ali on je imao priliku, da se u kristal pretvori, dočim drugo tělo te prilike imalo nije. No da i na vodu nezaboravim, i ona se skristalizira, ako su joj okolnosti prijatne, kad se smrzava: tako i sněg, kada drobno pada, nije drugo nego malena zvězdica: u zimi naša stakla na prozorih sastoje iz samih prekrasnih kristalah, koji se jedan do drugoga nanizuju, i razno cvětje i druge čudne slike tvore. I doista, kad vidimo, kako se svaki od tih raznih kristalah u cělost razvija, kako něku stalnu sliku na se prima, i kako se vlastitimi pločami i uglovi oděva i resi, nemože nam se na ino nego misliti, da i oni žive někim sakritim, premda vrlo slabim životom, koji im za kratko vrěme nijhova pretvaranja iz židčine probija; jer čim se prvotne čestice u čelost stope i skrutnu, prestaje im takodjer i život. Dalo bi se pako o tih kristalih i o pretvorivšoj ih sili mnogo jošte govoriti, no to bi nas zavelo s puta; zato bacimo oko i na druge savršenije stvorove, kano što su rastja i životinje. Kakov li je to viši i mnogoličniji život, kakova različitost slikah, udah i silah, koje ovimi vladaju! Tu se rastje u vis penje i razgranjuje, proti nepogodam vremena oděva se korom, odiše listjem, a korěnjem sisa hranu i u svoje ju sokove pretvara. No premda je rastje tako lěpo razvito, vrěži ipak u zemlji i nemože s města: no životinja, otrgnuvši se od zemlje, živi slobodnim i samokretnim životom. Kakova je pako u životinje različitost čestih, utrobah, udah i silah, štono ovimi kretju! Kakova je tu takodjer različitost prvotnih česticah, koje se u cělost stapljaju i u tělo sastavljaju. Za rude znamo, da svaki kristal sastoji iz istih prvotnih česticah, n. pr. granat iz samih

granatnih, kremen iz samih kremenitih česticah. No u svakom rastju i životinji nalazi se kiselik, ugljenik, vodnik, dusljik, pa osim tih navadnih još mnogo drugih česticah, kano pepela, sode, vapna, ila, želěza, měda, sumpora, fosfora, joda, soli itd., što se sve u njih nalazi ili kano nerazlučene, ili raznovrstno slučene čestice, kano n. pr. svakojake soli, kiseline ili druge rastlinske ili životinjske čestice. Pa kolika sila svakojakih kamenitih, kovovitih i solnatih česticah imade u našem a u obće u rastlinskom i životinjskom tělu! No da li su se te prvotne čestice same stopile u cělost i sastavile u tělo? Nipošto. Svako rastje i svaka životinja ima u sebi moć, da takove prvotne čestice kano hranu uživa, probavlja i u tělo pretvara. Svaki živeći stvor ima u sebi jednu prvobitnu silu ili dušu, kojom je uzrasao i razvio se, i kojoj su podložene sve ostale u udovih vladajuće manje sile. Pa ta je svakomu stvoru vlastita sila takodjer uzrok, zašto da iz pšeničnoga zrna, da se u vrtu posije, nenaraste kakovo drugo bilje; zašto da iz golubića, ma jio on i pio ono isto što i guščić, postane samo golub, a iz guščića guska; jer svako sěme pa i bilje, što je iz njega izraslo, dok je živo, ima u sebi svoju vlastitu neproměnjivu silu, koja izabire iz hrane samo ono, što hoće i trěbuje, te ga po svojoj naravi probavlja i u tělo pretvara.

No dosada smo te sile, koje bi mi tvornimi prozvali, smatrali samo s jedne strane, to jest kako se primaju, kako niču, rastu i kako se razvijaju: sada trěba da ih razmotrimo i s druge strane, to jest, kako malakšu, vehnu i ginu. Pa što tu biva? Ništa drugo, nego kad se životna snaga utrne, onde se razstavlja i tělo u prvotne čestice, povratjajuć što ima od zemlje zemlji, a što od zraka zraku. Stvora nestaje, no čestice, iz kojih je sastojao, ostaju i novu sliku na se primaju. Razumije se pako, da je tu govor samo o tělu: jer neumrli duh

traje u věke. Pa to se može reći i o drugih tělesih; jer lik se samo měnja i gine, a čestice ostaju uvěk, niti se nemogu uništiti. Neka tko pokusi uništiti kakov sitni pěščić, hoće li mu poći za rukom; razdrobit će ga i samlěti u sitan prašak, u ognju će ga raztopiti, ili kako mu drago proměniti, no njegove prvotne čestice ostat će u věke. Pak kad drvo izgorimo, da li ga uništimo? Ni najmanje; jer što ima u sebi od zraka, odleti opet u zrak, a što od zemlje, pretvori se u pepeo. I tako biva kod tih stvorovah što i kod sgradah, kad ih razorimo; mi ih tim neuništimo, nego ih samo razstavimo u njihove prvobitne čestice, kano u opeke i kamenje, pa tim se služimo opet za drugu sgradu. Pa tako vlada u naravi neprestano měnjanje i pretvaranje, radjanje i umiranje; zemaljske čestice prelaze u rastje, ovimi se opet hrane životinje, a ove opet ginu, i došavši u zemlju, služe rastju za hranu. Pa to ide tako u světu na okolo; jedno pogine, a iz njegovih se ostanakah opet drugo rodi.

A. T. po Kodymu.

15. Potrěba vrtovah.

Poslije oběda bijaše vrlo vruće, a mi zabavivši se po něšto u sobah, podjosmo u vrt. Kad smo se posadili u zahladju, g. Podstoli uze ovako beseditil: „Naši stari nisu vrtovah ljubili, no ja zato nekažem, da nam ih netrěba. Slěpo naslědovanje svojstvo je živine. Zato što moj otac nije imao vrtovah, ja neću da si drvlje izsěčem. Gdě sada vidite moje lěhe, tamo je prije bio lan i konoplja. Lan i konoplja jesu, istina, dobre stvari; ali mudar im gospodar znade naznačiti prilično město, jerbo znade, što trěba da služi za korist a što za ures i zabavu. Seoske zabave jesu, istina, mile: nu tko bi se

hotio ukopati u samo gospodarstvo, imao bi u danu mnogo praznih satih. Jednoličnostju se oči odviše zasite, treba dakle proměnah, da se čověku nedosadi; tko misli, da će mu vrt kakovu korist doněti, nezna računati. Obrtnoštju čověk manje gubi, no malen gubitak trěba žrtvovati većoj koristi, a to je nedužna i ugodna zabava. Kazat ću vam, gospodine, kako sam svoj vrt počeo praviti i kako ga sada razredjujem.

U svakoj stvari trěba početi od onoga, što je neobhodno potrěbno. Kod gospodarstva neobhodno je potrěbno polje i majuri. Buduć pako mnogo trěba vremena, dok se voćke posade, ucěpe i razrastu: trěba se žuriti sa sadjenjem drvetja. To sam učinio, čim sam se ovdě nastanio; šta mi je preostalo vremena i rabote od inih neobhodno potrěbitih poslovah, to sam za vrt upotrěbio. Naměrio sam se na prikladno zemljište tik dvora, a hoteć da se s krasotom sdruži i korist, nisam posadio nikakova stabla, koje nije koristno: iste lipe, od kojih je napravljeno to i ostala zahladja, nisu posadjene porad same sěne, već pružaju obilnu hranu mojim pčelam.

Posadio sam i dudovah, te su lěpše uspěli, nego sam se i nadao. Ti su stromovi jako koristni, jer i voćem rode i svojim listjem svilene bube hrane. Oko njih nastoji moja gospodja, te imademo svako lěto několiko desetakah funtih domaće svile. Mnogo smo već opremili u Gdanjsko, a odanle u tvornice. Od nje imademo već lěp komad svile, i te prvence našega posla posvetismo Gospodu za crkvenu odoru.

Što se tiče razredjenja vrta, starao sam se, da imade mnogo proměnah. Davni vrtovi, koje talijanskimi zovemo, tako bijahu razredjeni, da si stupivši unutar na jedan put sve viditi mogao. Oči bijahu krasnim izgledom za čas obajane, no nevideć kasnije ništa više nego što

si prvi mah smotrio, izgled bijaše porad prevelike pravilnosti neprijatan.

Nije tomu davno, što je kod mene bio sin našega podkomornika, koji je bio tek iz inostranih zemaljah došao. Stupivši u moj vrt, reče mi, da je škoda za moje sadanje dělo, jer ukus je sasvim uništio davna pravila o vrtovih. U englezkih vrtovih neima aleah, neima lěhah, neima konalah, neima vodoskokah, rěčju, što se god nalazi drugdě u vrtovih, toga tamo neima, pa su zato vrtovi lěpi i čarobni. Kakovi su to vrtovi? upitam ga. Sama narav, odgovori mi bez svakoga prilěpka: šuma, livada, dublje, brěžuljci, potočići, a gděšto i žito raste. Svaka pravilnost, nastavi, protivi se jednostavnim tvorovom naravi, oko steže, a osětjalom nedade se daleko razigrati. Opazili su to Englezi, pa su posěkli alee, izkorěnili šimšire i ligustre, dokinuli lěhe, a město ovih posadili su omorikah, jelah, hrastovah i lipah, rěčju: sve vrsti drvlja, i to bez ikakova umětnoga reda i razměrja tako, kano sto im narav po šumah i živicah město naznačuje. Takovom su proměnom neizměrno mnogo dobili; sad ih već svi naslěduju, blago svim. Dopuštjam, rekoh, da je naravski izgled lěp, i da ga neće umětnost nikada nadkriliti, no ja neću zato da svoje alee izsěčem. Različitost je duša svakoga uresa, zato neka ostane umětnost u mojem vrtu; a moja hrastova šumica, moj lipov gajić, moje livade, moja jezera, moji potočići neka se zovu ili vrt englezki, ili divlje šetalište, ja ću se ipak razblažiti svojim vrtom, i vrhu toga imat ću bez troška ono, na što drugi nesmotreno mnogo troše. Dopade se tomu gospodičiću moja odluka, i mi se razidosmo u miru.“ —

A. T. po Krasiekim.

16. Кршћење Христово.

(Народна пјесма.)

Пошетала пречиста госпођа,
Она земљом и свијетом шета,
А на рукух носи сина свога,
Сина свога Исуса Христоса;
Она срете Крститељ-Ивана,
Овако му говори госпођа:
„Ајд' овамо, мој Иване куме!
„Да идемо на воду Јордана,
„Да крстимо Христа сина мога.“
Ондолен се бјеху подигнули,
И дођоше на воду Јордана.
Стаде Иван крстит кума свога,
Од страха му књига изпаднила;
Но га пита пречиста госпођа:
„Што би теби, мој Иване куме!“ —
„Како што је, моја мила кумо!
„Помами се Јордан вода ладна;
„Јер не хоће вода потопити;
„А сва гора попада у траву,
„А погледај више себе, кумо!
„Ка' се сломи небо на четворо.“
Говори му пречиста госпођа:
„А небој се, мој Иване куме!
„Јер се није вода помамила,
„Но се вода, куме, посилила;
„Јер се хоће од Христа посветит,
„А гора се Христу поклонила;
„А није се небо саломило,
„Но анђели небо разклопише,
„Да гледају ка' Христа крстимо,
„Ено Господ на источних вратих!“

Свети Иван књиге узимаше,
Те крстио Христа кума свога,
Иван Христа, а Христос Ивана.
Од тада су крсти настанули,
Све за милост Бога великога,
Да нам буде вазда на помоћи.

17. Poběda Sibinjanin- (Hunjada) Janka kod srbskoga Biograda (1456).

Dodje glas sultanu Mohamedu, da je pomorska sila rimska preplovila crno more i da hara ondašnje primorske pokrajine. S toga mu valjade da se požuri uzeti Biograd. Razdělivši svoju vojsku na više odělah, da bi se mogla izměnjivati, i kad jedni iznemognu, da drugi mogu bez prestanka na neprijatelja udarati, naredi, da se dne 21. Srpnja sa svih stranah udari. Iz neobične živahnosti, što nastala běše u turskom logoru, mogoše razabrati Biogradjani još za vremena, što naměrava neprijatelj, te se stadoše spremati na odpor. Obě stranke pripravljahu se uz goruće molitve na velik, odlučan čin. Tek pod večer krenuše guste čete turske upravo prama gradu, koga bedemi běhu većom stranom razvaljeni i obkopi razvalinami zasuti tako, da se je moglo preko njih lako u grad unići. Hunjad i Kapistran nehtědoše čekati na neprijatelja, nego povedoše mu svoje sasvim neuvěžbane, kukavno naoružane, štitovah lišene, ali na mučeničku smrt pripravne čete na susrět. Za malo se zametnu krvav boj. Za obodrivanje vojske razlegaše se četami krstjanskimi ime Spasiteljevo, a četami turskimi ime Muhamedovo. Sladko i ublažno čuvstvo věre, ljubav domovine i silna žedja za slavom oduševljivaše ne samo pojedine vojnike i vodje, boreće se na čelu vojske, nego i svu vojsku, razigranu neprestanim vojevanjem. Više

putah nije se znalo, kako će izpasti bitka, jer je sad jedna sad druga strana uzmicala; dva puta provališe Turci u grad, al oba ih puta krstjani natrag zatěraše.

Medju tim Osmanlije izměnjivahu sve jednako umorene svoje čete novimi, koje još nebijahu u bitci, dočim mala hrpa krštjanah moradjaše za sve bitke da stoji bez izměne na bojištu. Hunjad bijaše svuda, gdě je to opasnost zahtěvala, potičuć bojazljive, razpaljujuć srdčanost hrabrih, i sám svojim priměrom na sve, što je dobro, uputjujuć; s druge strane revni Kapistran, nemareć za nikakvu pogibelj, nastojaše sa visoke kule, odakle ga mogahu krštjani sveudilj viděti i čuti, da žarkimi uzdasi i pobudnimi molitvami i utěhom věre razžari u njih snagu duševnu. Nakon ljuta boja od puna četiri sata běhu prisiljeni krštjani ustupiti većoj i sve ih to većma tištećoj sili i povući se za bedeme gradske. Opojeni radostju Osmanlije navališe odmah za njimi, osvojiše spoljašne tvrdje i protukoše se do sama grada. Tu se na trgu ponovi krvni boj, nu sav odpor krštjanah běše već uzalud. Osmanlije osvoje cěli grad i zarenu krštjane za těsne zidine gradske, pače někoji odvažniji počmu se već penjati na same bedeme gradske; jedan od njih, da ohrabri ostale, koji grnjahu za njim, zatakne kao znak poběde zastavu tursku na zidinah. Tito Dugović, hoteći mu to zabraniti, nu nemogavši odolěti mnogo jačemu od sebe protivniku, junačkom odvažnoštju savije mu ruke oko vrata i strmoglavi se skupa s njim dolě, gdě oba smrvljeni umrěše. Krvavi boj već je nalěgao k mostu, koji spaja tvrdju sa gradom. Dobro znadjahu jurišatelji, da samo tim putem mogu osvojiti tvrdju, a dobro opet branitelji, ako most izgube, da su sve izgubili. Slěpom odvažnoštju navaljivahu jedni, a okornom neustupljivoštju odbijahu drugi.

U tom svanu zora. Žarki traci na izhodu sunca, koje toga dana běše krvavo ogranulo, objaviše obsědnu-

tim, u kakovoj se opasnosti nalaze. Cěli grad běše već u rukuh nevěrnikah, koji ga malo po malo poplavljahu svojimi krvožednimi četami, držeć za sigurno, da je poběda njihova. Bijuća se kod mosta šaka krštjanah već je u neravnu boju iznemogla i počela malaksati, te pred jačim neprijateljem uzmicati. Već běhu i nutarnje nasipe tvrdje Turci zauzeli, te se bez ikakva skoro odpora penjahu po razvaljenih zidinah gori. Još koji čas, te bi bilo sve propalo. Mnogi izmedju krštjanah, pa i sami niži vodje, držeć, da im se je uzalud i suvišno dalje opirati, mišljahu već da iz tvrdje izidu; jedini višim duhom nadahnuti Kapistran i neustrašivi sred ovih pogibeljih Hunjad uzdahu se još sami u se. Na njihovu zapověd počeše obsědnuti bacati sa bedemah gradskih onamo, gdě su bile najguštje hrpe neprijateljske, sapletene i u smoli i sumporu namočene i užgane věnce od šiblja i komadine drugoga kojekakva goriva; od živa plamena, hitana na sve strane, uhvati vatru najprije odělo na Turcih; vatra se stade razmagati, te razpirivana još većma kretanjem prikri napokon čelu neprijateljsku vojsku kao jednim plamenim morem. U dobri čas běhu se tomu dosětili, jer u živi čas poplašeni neprijatelj pomrsi se do zla boga. Tu smetnju umnoža još Hunjad time, što u najzgodnije vrěme provali sa svom posadom na vrata i udari na poplašenoga neprijatelja u družtvu Mihaila Szilágya, Ladislava Kanizsaya i Sebastijana Rozgonya. Neprijatelji se sve to slabije opiru, svaki gleda samo, kako da iznese živu glavu, běži svaki kud može, te za malo neima više ni žive duše turske medju zidinami. Mnogo tu poginu nevěrnikah; od onih, što běhu provalili u tvrdju, malo koji živ ostade; krštjanah běše porazměrno malo poginulo, ali ranjenih se nadje tim više. Hunjad, bojeći se još sve jednako silnijega neprijatelja, dade strogu zapověd pod oštrom kaznom, da nitko neizilazi iz tvrdje

i grada; u jedno pako na bedemskih prolomih postavi straže; něšto malo vojske odredi da čuva grad, te se spremaše da neprijatelja, ako bi mu se prohtělo s nova udariti, junački i kako valja dočeka. Nu križare, nevikle zaptu, a razpaljene nenadanom pobědom, bijaše težko držati na uzdi. Pojedince izilažahu na prostor, razstavljajući grad od logora i sukobljavahu se ondě sa turskimi čarkaši i ubijahu ih. Osmanlije nemogoše da iz logora bratji svojoj nepriskoče u pomoć, što videć križari, izlažahu odsad već ne pojedince nego četimice; uzalud bijahu sve prošnje i sve zabrane. Tako se malo po malo bez svake osnove i uredbe zametnu novi i od prijašnjega mnogo krvniji sveobći boj, koji postao od pojedinih sraženjah. Kapistran, koji u to doba bijaše na lěvoj obali Dunava, nastojaše s početka, koliko mogaše, da zauzpregne križare, nu uvěrivši se do mala, da je to sve uzalud, cěli taj dogodjaj držaše za něku višu ponuku božju, iz koje će niknuti sigurna poběda. Sám dakle pograbivši toljagu, jedino svoje oružje, a vrli barjaktar Petar svetu zastavu, preveze se skupa sa svojimi drugovi, fratri Ambrosijem i Tagliocozzom, na malom čamcu do pod tvrdju, a odatle podjoše, da se stave na čelo věrnoga Krstova stada. Uzalud su im to straže po vojvodinoj zapovědi branile; Kapistran i više nego 2000 krštjanah provališe na bojište. „Gospod četah“ zavapi plamteć svetim oduševljenjem, „neće nas više ostaviti; sa prestola njegova izlijati će se na nas sila nedobitna; u njegovo sveto ime na noge věrni! k pobědi krsta!“ Do malo se pokaza očevidno, što je kadar učiniti i jedan čověk silom věre sa cělom vojskom. Novo oduševljenje i srdčanost, koja sada već bijaše slěpom odvažnoštju, obuze križare, kada zagledaše svoga duhovnoga vodju. Ništa nije kadro slomiti pobožnu, do fanatizma razažganu hrabrost; ništa nemože odolěti odvažnosti, kojoj ovaj zemaljski život ništa nije; ništa nemože ustaviti napor

krštjanah; najhrabrije se čete osmanske raspadaju, najtvrdji razboji razpršuju se pred njimi kao prah pred větrom, i krše si put tja do logora.

Mahomed, videć slěpu odvažnost male šake ljudih, něšto da im put natrag presěče, a něšto da logor, koji mu stajaše bez svake skoro straže, obrani od vatre neprijateljske, sakupi svu svoju vojsku sa nasipah oko tvrdje i podje u potěru za njimi. Bistroumni Hunyad doséti se odmah, da je osvetom razpaljeni sultan zaboravio na obranu nasipah i tvrdjah, što ih zaštitavaju, te posluživ se tom prilikom, sa zaostalimi u gradu vojnici brže bolje udari, malu posadu tursku prije, nego bi se mogaše spremiti na pravilni odpor, potuče, te nasipe i tvrdju osvoji. Medjutim Mahomed šačicu onu križarah i husarah, koji su tja do logora doprli, zapalili ga i razorili, lako sustiže, vodeć glavom na nje svoje konjaničtvo, a jednoga madjarskoga husara sam svojom rukom posěče. Vrativši se, htěde opet da sědne u nasipe i tvrdje, ali ih tužan zateče jur u rukuh krštjanah, koji stadoše odatle udarati na njega iz njegovih topovah. Prestrašen povuče se natrag k logoru i zapovědi janjičarom, da udare na nasipe i tvrdje; nu ovi se u velikoj smetnji běhu već stranom razběgli. S toga uzběsni sultan na njihova agu Hassana, koji, da se ukloni zlim poslědicam, usrne sa još několiko njih u najguštju hrpu krštjanah, koji sa svih stranah udarahu na logor, te ga tu nadje smrt, koju je po svoj prilici nahvalice tražio. U samom logoru trajaše bitka još za několiko vremena, te Turci, odasvuda obkoljeni, moradoše ustupiti krštjanskomu, junačtvu, dok nenadodje iz nova 6000 spahijah, vratjajućih se sa straže, te se stadoše s nova braniti, i tako težkom mukom izbavi se několiko krštjanah iz logora. Oni nevěrujuć noći, da se dalje biju, vrate se bez svakoga gonjenja za nasipe, koji běhu Turkom oduzeti i ondě

čekahu dok svane. Hunjad medjutim, neznajuć pače ni nesluteć jošte, na kakovoj su Turci nevolji, mišljaše, da to město nije dosta sigurno, da bi mogli u njem prenoćiti; s toga dade brže bolje zasuti obkope, razoriti tvrdje, zagvozditi topove, kojih nemogaše odvesti i povuče se noćju u grad.

Ta opreznost i' te priprave bijahu suvišne; jer čim se smračilo, nastade u turskom logoru trka bez ikakva reda; neizměrni strah spopade sve, a smetnja bijaše sve to veća. Smetnju umnoža jos većma smrt někakva velmože i rana sultanova, koju běše dopao sulicom u lěvi bok, te ga na pole mrtva donesoše u logor. Sva vojska turska razběže se još te noći, vukuć sobom ranjenoga i još sve jednako onesvěštjenoga sultana, i zapalivši šatore, koje nemogoše sobom poněti. Mahomed se tekar u Saroni osvěsti i razumi, kako mu je logor propao, najlěpši dio vojske izginuo, najbolji vojvode poubijani, i sve bojne sprave ostale neprijatelju, koga je isto tako mrzio, kao što ga je prezirao. To njega, čověka u sreći odgojena i nesgodam nevična, ogorči na toliko, da se je hotio smaknuti otrovom. Vojska turska bijaše tako poplašena, da je ni kod Sofije još nemogahu ustaviti, premda su běgajućim prětili smrtju, i sultan sam razjaren několiko ih svojom rukom posěkao; ali za malo spopade i njega strah tako, da je na poslědku prvi běžao. Poslije mu nesměde nitko ni spomenuti više Biograda.

Grof Josip Teleki.

18. Soljansko jezero.

Nuz najstariji, požežkom županijom u Srěm vodeći put, prama jugu, leži jedno preko hiljadu stopah visoko gustom šumom zaraštjeno brdo, u pleterničkoj gospo-

štini, ruševačkoj župi. Na vrhuncu ovoga brda nahodi se prěko 1000 □ hvatih velika, mrko-zelenom vodom napunjena šupljina, poznata pod imenom Sosko ili Soljansko jezero, i leži nad selom Soski ili Sovski dol zvanim.

Jezero ovo, gledeć ne samo na položaj, nego i njegov sadržaj mnogo je znamenitije, nego što mnogi moji zemljaci i misle. Brdo, komu je na vrhu ovo jezero, penje se prěko 1800 koračajah u visinu, a jezero niti opada niti raste, izuzamši močvarna vremena, kano u početku prolětja i jeseni, kad se sněg otapa. Jer onda se sa bližnjih brěžuljakah voda u taj kotao slěva. S krajevah u naokolo nalazi se crni grez, iz kojega raste gusta, prěko dva hvata visoka trska. Grez se ovaj najbolje vidi na sěvernoj strani, kud odtiče suvišna, s brěgovah dolazeća voda, i nije ništa drugo, nego něka trula alkalska i biljska směsa, nalik na onu, što se obično moru na dnu nalazi. S krajevah je isto jezero oplitko, al u srědini nije moći do dna; ja barem nisam mogao do njega, premda sam u vodu bacio uzicu prěko 70 lakatah dugu. Da je dno svakako preduboko, ovo pokazuje. Kada stanovnici měseca Srpnja i Kolovoza u jezero metnu lan, da ga kisele, izviru iz vrěla, koje je uprav pred ruševačkom župnom crkvom, dva sata od jezera daleko, lanene glavičice ili sěme; odakle slědi, da je jezero s pomenutim zdencem, ribnjak zvanim, u neprekinutom savezu. U Ruševi se nalazi još jedno, Prezdanak zvano vrělo, pa valjda je i ovo sa jezerom skopčano; jer ova dva vrěla nikad nepresuše, dok ina, kojih ima množina u ovoj okolici, i kod srědnje suše presahnu.

Soljani neželе boljega koledara za kišno vrěme. Jer jedan, kadšto i dva tri dana prije oluje ili proměne vremena, počme se iz njega kano iz kakva kotla dimiti, i tako burkati, da slapove na kopno baca i čarobno-

strašan prizor gledaocu čini. — Voda je u ovom jezeru naravne topline, izuzamši několiko městah, gdě je tako hladna, da plivač nemože mrzliné podněti. Nu ta su kobna města 1 □ hvat široka, a ostala je voda obične topline. Roniti nije lako, jer voda sve na vrh těra: zato premda je lěti puno kupalacah, nitko se još nije u njem utopio. — Osim inih manjih i ovuda po inih vodah nenalazećih se kukacah i živinicah, hrani jezero něku vrst lovratah, sa zlatnom i srebrnom ljuskom, čisto nalik na one, koje običaju u staklenih posudah gospoda hraniti, samo što ove ribice tek u vodi iz ovoga jezera zagrabljenoj žive, u drugoj pako, bila tekućica ili iz zdenca, poginu. O tom se sám uvěrih.

Narod pripověda, da je ovo jezero prije mnogo godinah bilo na drugom městu u istoj šumi, tri sata dalje prama zapadu, gdě je bio jednom grad někoga Jakoba i Petra. Ovo da su bili veliki razbojnici i krvoloci, a njihovi kmeti, neimajuć komu da se prituže, počmu Boga moliti, da ih oslobodi toli okrutnih gospodarah. I ne uzalud. Krvoločna bratja propadu s gradom od groma upaljenim u zemlju. Grad je mnogo godinah doli u ponoru gorio i vatru rigao, dok se spomenutih razbojnikah sestra Danica, koja je bila od njih utekla, neprovati u istu šumu i nenačini nuz taj vatru bljujući ponor kolibicu, u kojoj je dane i noći provodila plačuć i moleć se za svoju bratju. Potok njezinih gorkih suzah ne samo što vatru ugasi, nego i propast napuni. Pošto je ova pokoru čineća sestra sto godinah ovdě navršila, udavi se u svojih suzah. Něki starac, Anto Tičić, koji je ovu tužnu děvojku svaki dan pohadjao i hranom providjao, nadje ju jednoga jutra mrtvu po vodi plivati. Ovaj pobožni čověk, da joj stražnju dužnost ukaže, uděla velik drven križ, i ukopa ga u zemlju kraj kolibe. Istom što je križ bio

ukopan, nestade jezera i vode. Nu jedna jama, od prilike hvat duboka a deset široka sa križem vidi se još dan današnji, i zove se Tičićev križ. U ovoj jami neima lěti vode, izvan kad je kišovito vrěme. — Tičić se uplaši, opazivši, da je iznenada i děvojke i jezera nestalo. — Prekrstiv se, povrati se kući. Sutradan donesu seljaci glas, da je Tičićeva oranica u propast pala i da je sad ondě jezero. Ovo čuvši spomenuti seljak, kaza im, što mu se je jučer dogodilo, to jest, da se jezero onamo preselilo. — Ovo narod.

Tako iz opisa, kano i iz ove narodne pripovědke može se zaključiti, da je na ovom městu nĕgda bio vulkan, ili da je s potresa brdo ovo propalo. Ovo mněnje potvrdjuje burkanje prije proměne vremena, i narodna pověst, veleć, da je vatra na dvor iz ponora sukljala. — Nu kada je ovo brdo vatrom rigalo i kad je prestalo, nezna se.

U ostalom nije ovo jedino jezero na vrhu gore; i u šipuškoj županiji ima na višem humu Tatrah četiri takva jezera, koja ondašnji Slovaci zovu morska oka. Dapače ima i u Bosni na vrhu gore Mataice, naprama Oriovcu, slično jezero.

Luka Ilić.

19. Oblaci u Alpah.

Velegore alpske visoko zasižu u tvornicu oblakah. U područje kišnih oblakah uzpinju se i najniži vršići. Iza mnogih kišah leži mrkla magluština skoro na samih dolinah; veći dio gorah sasvim je njom zastrt, samo se viši rtovi iznad nje pomaljaju. Kad u dolinah kiša bez prestanka lije, trepti često bilo od gorah na světlom prisoju, te se čověk snebiva, gledajuć doli na nepregledne gomile oblakah, što no kao uzburkano more zaplavljuju široke doline.

Razne vrsti oblaci dotiču se u zimi, prolětju i jeseni, rěčju uvěk, kad daždovi niže idu, samo srědnje visine vrhunacah, a lěti se viju samo oko najviših rtovah.

Velegore alpske očevidno doprinose mnogo k postanju oblakah. Kad vrste zraka bud one, što upravo na gorah leže, ili što se iz nizah gore dižu, ohlade ili se kroz šumate i provaljene hrbtove i rtove spoje, onda se pare měnjaju u maglu i daždove, što se jamačno nebi dogodilo, da neima gorah.

Nu na gorah se opažava takodjer, kako se oblaci razgone. Sa visokih vrhovah u obće se lako vidi ona neprestana proměna oblačnih podobah, koju gledalac od ozdol obično nemože spaziti. Na visokih gorah stoprv uvěri se čověk, da oblaci nisu ništa gotova, nego da neprestanim postajanjem i nestajanjem jednako traju.

Osobito su na alpskih gorah oni sglobljeni oblaci, koji na najviših vrhovih prividno nepomično leže, i samo se pod večer spuštjaju, kao što u obće oblaci noćju dublje leže, a u jutro se opet gore dižu.

Mnogi oblaci ne samo što zemlji daju kišu, nego i sami sobom děluju na rastline u gorah onoga pojasa, kojega se dotiču: stranom naime izdaju mnogo vlage, a stranom uzprežu izparivanje rastlinah. Tim pako ujedno čine, da na Alpah neima nikada suše.

Sa alpskih oblakah već je mnogi putnik došao u bědu i pogibelj, a mnogoga je put po njih i glave stajao. Onaj samo, koji točno poznaje město, siguran je, da neće zaići, kad sve leži pritisnuto gustom maglom; a kako je moguće, da čověk znade sve neznatne staze po visinah, kojih se je malo kada dotaknula noga ljudska?

Jos. Wesely.

20. Andrija Kačić Miošić.

Fra. Andrija Kačić Miošić rodi se u Bristu, selu primorja makarskoga, god. 1690., od koléna gospodskoga, koje no je ogranak knezovah Kačićah Makaraninah iztokom Ugrinah, starih knezovah, još po nadarenju cesara Maximiliana I.

Od svoga dětinstva pokaza biljege oštre pameti u čvrstopùtnu tělu; čega radi ujak njegov O. fra. Luka Tomašević, malobratjanin sv. otca Franje, državnik, s dogovorom bratje redovnikah uze ga na nauk u stari samostan zaostruški, gdě još bolje pokaza, da mu pamet bijaše zemlja za mnogostručni plod. A buduć podrastao do 16 godinah, nadahnut milośtju Božjom, odkri želju svojim roditeljem, da bi se redovnikom zavětovao.

Roditélji njegovi (kojim ostajaše doma Šimun, brat fra. Andrijin), priloživši se želji njegovoj, sdružiše svoje molbe s njegovimi kod redovničkih starěšinah, od kojih bi zagrljen i metnut na kušnju. A buduć podpuno zadovoljio zakonom kušnje, starěšine ga odpraviše u Budim ugarski, da nauči ondě mudroznanstvo i bogoslovlje. Rekoh u Budim, gdě onda bijaše srdce svega reda malobratjanskoga, razdružena po svoj Ilirskoj, koje se poslije razsěče na države: ugarsku, bosansku i dalmatinsku, i ova se poslědnja prozva sv. Odkupitelja, do danas. Ondě prost od oka ujakova, něšto se srdnu i zagrize, te poběže natrag doma. Ali ujak njegov, što nemože razlogom, dovrši konopom, te ga odpravi brže bolje opet u Budim. Ondě ga uzdrža strah od strica, dok se svojom pametju dostiže; i onaj strah donese plod i pamet mu zahvati tako, da dovrši podpuno sve nauke mudroznanstva i bogoslovja, koji se ondě predavahu. Svaka mu godina u nauku bi okrunjena slavom i darom, i u svakom bi prvenac ili uz prvenca. Nje-

govi ga učitelji jošte ljubljahu i za njegovo redovničko ponašanje; neomrči bo čela ni obraza niti okalja redovničke oděće.

Vrati se u otačbinu umětan i naučan. Za to hvaljena i čaštjena sědoše ga na stolac mudroznanstva u samostanu makarskom, kojega bi naučiteljem, te složi knjigu „Elementa peripatetica juxta mentem subtilissimi doctoris Joannis Duns Scoti.“ — S ovoga stolca uzadje na drugi bogoslovja u Šibeniku, gdě uzleti na veliku visinu. — A za potvrdjenje evo jedan dogadjaj. U ono doba za izkušanje učenikah i izoštrenje učitelja bijahu često po crkvah javne prepirke bogoslovne. Dodje na takovu prepirku u stolnu crkvu šibeničku něko momče inostranče, umětno i oštroumno, ali ujedno ponosito, služeć se svojim umom na izpraznu slavu. U toj prepirci nadmudri i nadvlada sve učenike i učitelje za više danah tako, da im opadaše obraz, a i biskupu to od svojih viděti bijaše veoma žao. Posla dakle on po fra. Andriju i kaza mu sve, potičuć ga, da osvětla lice otačbini i otačbenikom. Fra. Andrija sa dva oka oměri onoga Božjega pěvca i u sebi govoraše:

„O mladosti tašta i plaha,
Koja srneš s nerazbora
Bez bojazni i bez straha,
Gdě poguba tvà se otvora.“

(Gundulić II. 1.)

pak, kakono sokol, naleti ga i sa několiko rěčih o „upùtjenju sina Božjega“ svlada ono ponosito momče, koje se zamrsi i zastidi.

A buduć fra. Andrija svršio opreděljeno vrěme svoje službe, okruniše ga kao nadučitelja (jubilatus) i oprostiše ga od te službe.

Ali on nedangubljaše nikad, nego iztumači našim bosansko-dalmatinskim narěčjem pet knjigah Mojsievih i několiko proročanstvah iz sv. pisma, te složi ih u jednu

knjigu, kojoj naděnu ime „Korabljica," — knjiga, koja se pomiče po svoj Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. A sveta stolica rimska imenovà ga poslanikom apoštolskim u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, koju službu on obnašaše dragovoljno, bogoljubno i dobrotvorno za mnogo lětah.

Obilazeć kao poslanik apoštolski Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu iztraživaše predaje, stara pisma i svakojake uspomene o narodu slavenskom. Skupi svašta, sveza u snop, i one čase, koji mu ostajahu iza njegovih redovničkih poslovah, uloži u slaganje različitih pěsamah za svoj razgovor vlastiti, pa poslije ih složi u jednu knjigu i naštampa pod imenom: „Razgovor ugodni naroda slovinskoga," koja se razasija po svem narodu slavenskom i zove se obično „pěsmarica."

I pod svoju starost fra. Andrija nestajaše danguban u svom redu, nego kakono gvardian upravljaše samostane, i na vrhu Braća u městu, zvanu sv. Martin, osnova novi samostan za uklonište redovnikah svoga reda, po izgledu samostanah talijanskih. Podiže ga od zemlje za života i on sám nošaše kamenje na svojih ramenih.

Umrě star 70 godinah u Zaostrugu, strven žaloštju nad nesrěćom, koja se dogodi trojici primoracah izpod Neretve, te se na putu š njim utopiše.

Stěpan Ivičević.

21. Život čověčanski.

Ah, sad imam pamet hitru,
Sve je, što svět gleda i dvori,
Na ognju vosak, dim na větru,
Sněg na suncu, san o zori,
Trenutje oka, strěla iz luka,
Kim potegne snažna ruka.

Ah, ni 'e život ljudski drugo,
Neg smutjeno jedno more,
Neg plav jedna, koju dugo
Biju vali kano gore:
I srěd ovih netom tmina'
Čoek se rodi, mrět počina.

Smrt negleda nič'je lice,
Jednako se od nje tlače
Siromaške kućarice
I kraljevske te palače;
Ona upored metje i valja
Stara i mlada, roba i kralja.

Vedre krune, težka rala
Jednom kosom ona slama;
Lěpost, blago, snaga i hvala
Sve je pred njom na ognju slama,
Gluha i slěpa bez obzira
Kud prohodi, sve satira. —

I. Gundulić.

22. Стјепан Дечански, краљ србски.

(Др. Никола Крстић.)

Србска повјестница има такођер примјера, да отац и син нису живјели у љубави. Іедан од најзнатнијих примјера оваковe међусобне неслоге показује нам живот Стјепана Дечанскога, србскога краља.

Од прилике 550. године владаше у Србији снажни краљ Милутин. Србија имађаше тада много непријатеља: Грке, Бугаре, римскога папу и Мађаре. Милутин, које умјећом и разборитошћу својом, које пак силом и храброшћу својих војника или побјеђиваше своје непријатеље или јих заваћаше; и тако сачува

он Србији не само старе границе, него јих далеко разпространио, заузевши силом и задобивши уговором земље, градове и вароши.

Ну појаве се Србији нови непријатељи, а то бијаху Татари, народ из Азије, суров и дивљи у својој нарави. Татари бјеху до то доба заузели многе земље у Еуропи, освојили Бугарску и поставили јој нова цара, па се прикучили и Србији. Цар се татарски, Ногај, спремаше, да удари на Србију; Милутин скупљаше своју војску, да брани отачбину од непријатеља. Ну прије него се ударе војске, почму се договори, неби ли се могли без пролијевања крви измирити. Милутин, желећ штедити крв својих поданика, пристане на уговоре: мир се учини, али погодба мира бијаше врло велика: Милутин мораде пристати, да млађахни његов син Стјепан буде талац са многими србскими великаши код татарскога цара, који на то крене војску од србских граница.

Млади Стјепан проведе више година код двора татарскога цара и непрестанце се Богу мољаше, да га изведе из овога робства. Бог услиша искрену молбу младога краљевића, Стјепан задобије пријатељство Ногајева војводе, татарскога султана Омирзака, који србскога краљевића и његову пратњу пошаље у таково мјесто, одкуд су они могли лахко отићи у Србију.

Милутин се неописиво узрадова Стјепану, он му до онда бијаше јединац; сматраше га, као да га је наново родио, или да му је од мртвих узкрснуо. Па да повећа своју радост, ожени Стјепана са кћерју бугарскога цара Смилце.

Нитко немишљаше, да ће се радост Милутинова кадгод окренути на жалост; и да ће послушни Стјепан, који је по вољи отца отишао у татарско робство, кадгод оружану руку подићи на Милутина.

Отац искрено љубљаше свога сина; син поштоваше и слушаше свога отца; па се ипак породише немири, који нахудише обојици.

Стјепан срећно живљаше у браку већ неколико година; он имађаше два красна сина: Душана и Душицу, и бављаше се у Зети, у земљи, коју му је отац дао, да њом управља и да у њој живи. Милутин се међутим завади с Грци, које је до то доба много пута узнемиривао, и од њих многе земље и градове отео. Грчки цар Андроник уплаши се овога новога сукоба са Милутином, намисли с њим се измирити тако, да Милутин постане приврженик и пријатељ грчкода царства, које су тада многи непријатељи нападали. Да постигне свој циљ, Андроник понуди Милутина руком своје младе кћерке Симониде. Милутин прими понуду, брак се закључи по обредих свете православне цркве, и тим се потврди мир између Милутина и Андроника. Симонида је јако дјеловала на Милутина, што се је доцније увећало и утврдило, Србљем небијаше то по ћуди; они нерадо гледаху, да се у Србији шири кћи грчкога цара, и бојаху се, да непреотму Грци владу над србскими земљами. Око Стјепана, који се је и тада бавио и Зети, почеше се скупљати незадовољни србски великаши; опомињаху Стјепана на опасности, које земљи и њему пријете, савјетоваху се с њим, како би се злу лијека и помоћи нашло, а неки му говораху, да устане на свога отца, па да на силу узме краљевски пријестол, који његова маћуха хоће да преда другому. Стјепан нехћеде најприје слушати ових савјета, али се његове присталице опет зато почеше и оружаними четами око њега скупљати у Зети. Милутин дозна за ове немире, и небијаху му по вољи. Он опомене свога сина, да сједи с миром. Љубав, која је прије тога постајала између Милутина и Стјепана, поче преста-

јати. Симонида наговараше Милутина, да неостави краљевскога пријестола Стјепану, плашаше га и раздраживаше проти њему. Отац и син почеше један на другога сумњати, један другому невјеровати, обојица скупљаху своју оружану силу; узајамно се непоуздање извргне у јавни рат. Милутин са својом скупљеном војском похити у Зету, да разтјера наоружане синовљеве присталице. Стјепан се нехћеде упуштати у бој с отцем, он још немогаше привољети, да подигне оружану руку на свога родитеља; што је досад чинио, чињаше по злих савјетих и наговорих. Он пређе ријеку Бојану, ну брзо се предомисли, поврати се натраг, оде у отчев стан и падне пред отцем на кољена и с плачем рече: „Отче! сагријешио сам проти теби, опрости ми.“ Отац подигне сина са земље, загрли га и изљуби. Могло се је мислити, да ће се на том свршити овај сукоб Стјепанов са Милутином. Ну није тако било. Симонида поче изнова подбадати Милутина на Стјепана, нађоше се и неки савјетници, који су предлагали, да се Стјепан строго казни зато, што се је усудио јавно устајати на краља, свога отца. Милутин је био стар и сам се бојао, да ће поновљени овакови покушаји противљења бацити Србију у крајњу опасност. Стјепан дакле буде одведен у Скопље, а Милутин изда заповијед, да Стјепану избоду очи. — Ни то није било доста. Милутин, можда зато, што му је тежко било гледати свога јаднога сина, а можда се је бојао, да ће се Стјепан и ослијепљен са својими присталицами моћи договарати проти њему, пошаље Стјепана заједно са његовом дјецом Душаном и Душицом у Цариград к свому тасту, цару Андронику, да га чува Стјепана ставе најприје под строгу стражу, узкрате му све угодности; али увјерив се мало по мало о благости и доброти Стјепановој, прими га цар у палачу и даде

му све могуће угодности. Овако изван отачбине проведе Стјепан више година. На посљедку Стјепанови пријатељи намоле Милутина, да дозволи сину, да се поврати у отачбину. Милутин се ражали, дозволи, да се Стјепан поврати, и одреди му један дио Србије, који се је звао Будимље, да онђе живе. Стјепан је у Будимљу у тишини проводио живот, молећ се Богу. Послије неколико година Милутин умре, а Стјепан дође на отчев пријестол, постане србски краљ, и 6. сијечња 1321. год. вјенча га архиепископ и митрополит србски Никодим за србскога краља.

Он побједи 1330. Бугаре на мјесту Велбулжду, а умре у граду Звечају 1335. Син његов Душан бијаше најсилнијим србским владаоцем.

23. Grad Trakošćan.

(Iz Naše Gore Lista.)

Zagorje naše čuva medju svojimi brĕgovi prekrasan biser, kojemu neima para široko i daleko. Na izvoru potoka Bednje u župi istoga imena na smĕrnoj visini, obrubljenoj višimi gorami, počiva stari i ponositi grad Trakošćan, na bridi, koja je kao po igri prirode, bi reć, stvorena i opredĕljena, da se nakiti gospodskim gradom srĕdnjega vĕka. Koliko je meni poznato, za početnika se toga grada nezna.

Ali se znade za obitelj, kojoj je već preko tri vĕka taj grad u rukuh.

Grofovska obitelj Draškovićah proiztiče iz Dalmacije od uglednoga roda Suadićah, bivših grofovah i gospodarah od Knina, Splĕta, Cetine, Kliša i Hudine. U starih se kronikah i genealogijah prvi spominje Ivan Ivanus de Suadich. Živio je početkom 13. stolĕtja i pratio kralja Andriju II. u križarskoj vojni u Palestinu. Izkaza se

osobito kod Akra (Damiata) i uzetja Damaska. Radi dobrote prozva puk te grofove Draški, Draškovići. Odatle priděvak obitelji, koja je dika i ponos naroda hrvatskoga.

Godine 1522—23 preostade od ove obitelji sám Bartol, koji je, osiromašiv u ratovih s Turci, ostavio tri sina Jurja, Gašpara i Ivana. Odgojivanje ove děce preuze na se brat žene Bartolove, Juraj Utišinović, biskup Velikovaradinski i kardinal, od kojih se trijuh najbolje odlikova Juraj, bivši kao biskup Zagrebački te ujedno i ban trojedne kraljevine, napokon nadbiskup Koločki i kardinal. Zaslugam se ovoga ima zahvaliti, što je obitelj Draškovićah dobila opet svoj prvanji sjaj, te se od propasti oslobodila. Radi zaslugah naime njegovih za domovinu i kralja, dobi brat njegov Gašpar od kralja Maksimiljana II. grad i veliko imanje Trakošćan. Od tada posěduje rečeni grad sve do dana današnjega slavna obitelj Draškovićah, iz koje proizadjoše toliki bani, palatini, biskupi i slavni vojvode na obranu věre, domovine i kralja.

Grad su g. 1592 znatno povećali bratja Petar i Ivan ban. Ovi su ga produžili prema sěvero-zapadu, sazidavši ogroman toranj, u kom je i tako zvana vitežka dvorana; to kazuje kamenita ploča, uzidana nad ulazom u tu stran grada.

Grad je stajao i prkosio godišta i godišta navalam turskim i inim, dok nije u novije doba radi mučnoga uzhoda bio čisto zapuštjen. Za providnika se načini sgrada dolě pod brdom kraj inih gospodarstvenih sgradah, a gospoštija obitavaše ili po svojih drugih dobrih, ili pak u Gradcu, Beču, Parizu itd. — Grad, tako zapuštjen, propade sasvim: krov mu i podovi sagnjiliše i upadoše, toranj se, što je nadvisivao čitav grad, sruši tako, da je sve skupa naličilo razvalinam.

U današnjega se posědovatelja i gospodara grofa

Jurja Draškovića, podmaršala probudi pred 12—14 po prilici godinah, ljubav za uzdržanje slave i uspomene njegovih slavnih pradědovah, te odluči isti grad, da tako reknem, uzkrisiti. Neizměrnimi ga troškovi dade ponoviti, što je već srušeno bilo, nadozidati, zatim ga dade pokriti, po sobah podove načiniti, gradski zdenac popraviti, rěčju, grad iz vana i iz nutra urediti. Načini on oko brda i kolni put porazlomiv puščanim prahom pećine, tako, da se sada bez truda i pogibelji može do grada i pěške i na kolih.

Grad je sav načinjen u starinskom slogu sa zubastimi turnjevi, uzvijaćim mostom, i vrati gvoždjem okovanimi, ter starodavnimi ključanicami i lokoti.

Što se nutarnjega uredjenja tiče, i ovo je sasvim po ukusu srědnjega věka pa još k tomu veoma sjajno. Kad čověk pojde po stubah, opazi gvozdene rešetke, kojimi se iste zatvaraju, što čověka namah někakvom grozom napunjuje. Na prvih vratih, koja vode u red najkrasnijih sobah, padne u oči veliki i věšto od drva izrezani grb obitelji Draškovićeve, pod kojim se čita ime i čast sadanjega gospodara u latinskom jeziku. U sobah stolice, ormari, i ostalo pokućtvo stranom su u gotičkom, stranom u inom starom slogu; od umětne je rezbarije něšto sada načinjeno, a něšto od starine sačuvano i sada popravljeno. Po stěnah vise slike pradědovah i prababah obitelji. A i strop je načinjen po slogu srednjega věka. U blagovalištu se vide ogromne starinske čaše dobrodošlice, od kojih jedna nosi poldrugu oku i više. Sjajem i ukusom nadvisuje sve vitežka dvorana. Tu slušaš, bi reći, disanje duhovah ratobornih i junačkih pradědovah hrvatskih. Tu su starinski mačevi, sablje, buzdovani, sulice, oklopi, rubače od žice, štiti, kacige, pištolje, puške, lumbarde — sve razne podobe i veličine. Najviše děluje na čověka oklopje nuz stěnu naměšteno, na kom se vidi križ križarskih vojnah. U srědi je nad stolom razkrilio orô

vita svoja krila, te se zagledao na stolicu, koja je na pročelju stola. Ovdě na stolu stoji velika, u crvenu kožu vezana knjiga, u koju se upiše svaki, koji posěti grad. Vidih u njoj upisanih osobah iz Beča, Gradca, Ugarske, o kojih su kazivali, da su se samo zato amo zaputili, da grad vide; nu domorodacah naših nadjoh veoma malo. Al u cěloj toj knjizi spomenici neima nijedne hrvatske rěči, kojom bi domorodno srce ubilježilo svoja ćutjenja, što mu ih porodi pogled na takov spomenik domaće prošlosti i naravskih onděšnjih divotah. — Nemogu propustiti, da nenapomenem jednu sliku, koju sam u toj dvorani vidio. Slika predočuje čověka, za koga se nezna upravo, spada li u grofovsku obitelj; isti će biti u ramenih širok najmanje dva lakta. Ovaj je mogao uzmahivati golemimi onimi mačevi, što se vide u dvorani, a jedan gospodin, s kojim sam se ondě sastao priměti: i prazniti one orijaške čaše, što se vide u blagovalištu. — U ovoj mi dvorani pokazivahu i jedan svezak francezkoga někakvoga beletrističnoga lista, u kojem ima i kratak opis grada, nu na koliko sam mogao razabrati, pogrěšno se u njem veli, da je grad nedaleko od Crne gore. Kad se je čověk nagledao grada, gdě mu se je mnoga ozbiljna misao u duh upilila, ima vani prilike začete misli dalje snovati i probavljati. Podnožje stěnja, na kojem grad počiva, zapljuskuje velik ribnjak pače jezero, koje pruža zatoke svoje daleko medju gore obrasle jelovinom i smrěkovljem. Oko toga ribnjaka i po obližih brěžuljcih izvedeni su putevi, na městih je posadjeno razno cvětje, tako da cělo město nalìči divje-romantičnomu perivoju. Ako te je sada volja, zavesti se na čamcu medju brěgove, gdě te nebuni ništa, pa niti isti sunčani traci, čuti ćeš glas jocajućega slavulja, lasan skok plahe srne, pljusak ribe po vodi i tihi let lahko-krile čaplje nad vodom; to je sve što tu vidiš i čuješ od živa stvora. Ako ti se

pako dopada zaputiti se u mislih do koje ogromne pećine ili drugoga tihanoga městanca, svagdě ti se dopada, svagdě je lěpo uredjeno. Izmedju svih městah domovine naše najvećma bih ovo želio hrvatskomu pěsniku, da nam opěva pradědove, i sadanjemu naraštaju doviče domoljublje, slogu i trěznost.

24. Potopna doba.

(J. Torbar.)

Potopna ili tako nazvana diluvijalna doba prelaz je iz tretjodobne u historičku epohu, dakle pada u poslědnje predhistoričko razdoblje. Někí, osobito stariji geologi pribrajaju diluvialno tretjodobnomu, dakle molasnomu razdoblju, dočim noviji potopnim razdobljem otvaraju novu četvrtu, dakle poslědnju predhistoričku dobu. Da se tim u položaju niti novih geologičkih slojevah niti sahranjenih u njih okaminah u bitnosti ništa neměnja, jest očevidno, jer je to svejedno, da li diluvijalne tvorine uzmemo za svršetak molasnih tvorbah, ili pako za početak slědećih diluvijalnih nasadah. Poslědnjimi katastrofami, kojimi su tretjodobne tvorbe završene, proměnjena je poslědnji krat cěla površina naše zemlje, jer je njeno lice u bitnosti danas ono isto, koje je bilo koncem rečenih katastrofah; velimo, da je lice naše zemlje u bitnosti danas ono isto, jer premda se je i u diluvijalno doba proměnilo lice zemlje, to bijahu proměne ove više lokalne, te neimaju one obćenitosti, što su ih imale proměne prijašnjih geologičkih dobah.

Da je pako i diluvijalno doba imalo svojih silnih katastrofah, vidi se iz potopnih tvorinah, razdrobinah, koturinah, sitnijega pěska, ilovače, koje se u ovakovu sastavu i položaju nenalaze u nijednih prijašnjih tvorbah, zatim se isto vidi takodjer iz tako zvanih koštjenih prolomah i špiljah koštjenicah, te napokon iz tako zvanih dovaljinah.

Najznamenitije od ovih tvorinah jesu špilje i dovaljine. Špilje su prostrane šupljine u vapnenatom tlu, izpunjene muljnimi nasadi, u kojih se nalaze kosti različitih životinjah iz one dobe; a dovaljine su veliki komadi kamenitih stěnah, kojih samotno razbacanih ima na někih prostranih městih na tisuće. Dovaljine su do nedavna bile geologom velika zagonetka; takovih golemih dovaljinah ima u dolnjoj Švajcarskoj i u dolinah jurskih planinah, a jošte više u velikih ravninah sěverne Němačke, Ruske i Poljske.

Kako i odakle su prispěli u one ravnine golemi po stotinu centih težki balvani, gdě mnogo miljah na daleko neima nikakova brda, a jošte manje stěnah ovakovih sastavinah? Pošto su zemljoslovci uzporedili ove sěde svědoke predhistoričkih věkovah s drugimi gori napomenutimi tvorinami, složiše se u tom, da su ove balvane u predhistoričko doba silni potresi odkinuli od kamenitih gorah, a silni valovi razlivenih vodah da su ih dovalili u današnje ravnine. U ovoj ih misli potvrdi kemička raztvorba, koja je pronašla, da su švajcarske dovaljine istoga mineralogičkoga sastava sa stěnami švajcarskih alpah, a poljske i ruske dovaljine da se slažu samo sa stěnami, što ih danas u Skandinaviji ima.

Diluvijalnimi je nasadi označena prostrana ravnina Hrvatske izmedju zagrebačkih, banalskih, pakračkih, daruvarskih, gjurgjevačkih, kalničkih gorah i izmedju Ivančine. Toli bilinstvo koli životinjstvo diluvijalne dobe nalikuje današnjoj dobi na toliko, da nalazimo ostanakah istih rodovah, dapače istih vrstih, koje jošte danas rastu i živu; a što se napose životinjstva tiče, to je u njega najznamenitija golema veličina i njegovo geografičko razprostranstvo. Tako se nalaze stranom pojedine kosti, a stranom cěli kosturi od slonovah, tako zvanih mamutah (elephas primigenius), mastodontah, begemotah i nosorožacah, zatim mnogih krezubicah, a

izmedju njih najznamenitiji tako zvani mylodon robustus, i najveća od kopnih živinah missourium, koji biaše 30 stopah dugačak i preko 15 stopah visok.

Od preživačah valja napomenuti veleroga jelena (cervus magnoceros) i golemoga bivola (bos priscus). U špiljah koštjenih ima našim konjem sličnih kopitarah u južnoj Americi, gdě danas nežive ovaj rod životinjah.

Od zvěradi se nalazi ostanakah od mačjadi, nalik na današnje lavove, tigre, zatim hienah, pasah i medjedah. Ove se poslědnje vrsti nahode ponajviše u špiljah muljem izpunjenih, odakle se sudi, da su vodom nutar nanešene.

Najznamenitije je to, da se od životinjah, koje u naše doba živu samo u vrućih, obratničkih krajevih, nalaze fosilni ostanci ne samo u današnjih uměreno toplih, nego u istih studenih sěvernih krajevih. Tako znademo, da slonovi danas živu samo u Aziji i Africi, a u diluvijalno su doba živili daleko preko polarnoga pojasa, dapače u današnjoj Sibiriji, gdě se sad s izkopanom bělokoštju predpotopnih mamutah těra velika trgovina. Srodne današnjim lovovom i tigrom vrsti. izkapaju u Němačkoj, Francezkoj i Englezkoj.

Razmatrajuć one predpotopne tako daleko prama sěveru živuće životinje, kojih današnji srodnjaci živu ponajviše u vrućih pojasih, misle jedni geologi, da je u ono doba bilo podneblje po cěloj Europi i na istom sěveru mnogo toplje od današnjega; pače tvrde něki, da je bilo iste toplote s današnjim obratničkim podnebljem, te je poslědnjom katastrofom, s koje su i oni orijaški svědoci predpotopnoga světa propali, proměnjeno u današnje studeno podneblje.

Drugi opet misle, da za protumačenje toli dalekoga geografičkoga razprostranstva onih slonovacah i mačjadi nije od potrebe, da se uzme tolika razlika diluvijalnoga i današnjega podneblja, jer da su tadašnji mamuti bili

prema studenijemu podneblju ustrojeni, kao što se vidi iz našastih u sibirskom ledu zamrznutih pojedinakah, koji su bili oděveni gustom, dvostrukom dlakom, a drugo, da životinje, kojih se ostanci nahode u današnjih sěvernijih stranah, nisu ipak bile iste vrsti, koje danas u toplih krajevih živu, već da su bile različne, za studenije podneblje ustrojene vrsti.

Nu ovo se oboje mněnje dade složiti; jer kao što nas cěli bujniji razvitak i životinjstva i bilinstva sili priznati, da je u diluvijalno doba u istih sěvernih krajevih vladalo toplije podneblje nego u naše doba, to opet nije od potrebe, da se prizna za ove krajeve današnje afrikansko podneblje, jer se tomu protivi, kao što smo prije već napomenuli, za studenije pojase uredjeni organizam našastih na sěveru ostanakah.

S toga pako što se u europejskih stranah iz diluvijalne dobe nalazi mačjadi, slične današnjim lavovom i tigrovom, koji samo u vrućih pojasih živu, dočim im u Europi traga neima, nevalja izvesti, da je zato u ovih stranah i u ono doba bila toli golema razlika podneblja; jer valja znati, da su mnoge zvěri čověčjim nastojanjem već i u historičko doba iztrěbljene u Europi, gdě bi ih možda inače jošte i danas bilo na nekadašnjih predpotopnih městih, premda je sad ovdě srědnja godišnja toplota mnogo manja od njihova sadanjega područja. Iz starih pisacah znademo, da je lav jošte u historičko doba živio u današnjoj Grčkoj, a o bengalskom je tigru i danas poznato, da je dopirao prema sěveru do 50° širine. Ako se dakle znade, da je zvěrad mačjega plemena imala jošte u historičko doba tako široko prostranište, zašto ga nebi bila imala i u diluvijalno doba?

Ako se dakle prema ovomu, što smo dosad napomenuli i neda izvesti, da je u onih stranah, gdě se danas nalaze okamine životinjah, živućih samo u obratničkih pojasih, vladala donašnja obratnička toplota, to ipak

stranom iz velikoga geografičkoga područja tadašnjih životinjah, stranom pako iz bujnije vegetacije sěvernih krajevah svakako dopustiti moramo, da je ona toplota bila ipak veća od današnje.

Gledeći na to, da se je ta toplota mogla samo nakon mnogo věkovah snižiti do današnjega podneblja; da su se duboki nasadi od pěska, ilovače i mulja mogli samo malo po malo, i to po svoj prilici nakon opetovanih poplavah složiti; da su tečajem diluvijalne epohe mnoge životinje malo po malo izginule te novijim město ustupile; u obće: da su se izmedju tretjodobnih, molasnih tvorbah i početka historičke dobe na površini naše zemlje, u bilinstvu i živinstvu izredale takove proměne, koje trebaju dugotrajnih upravo geologičkih dobah; to ćemo morati dopustiti, da se trajanje tako zvane diluvijalne dobe na tisuće godinah měriti mora.

25. Умир освете.

У колико је зла и зазорна освета за људе, у толико су опет Црногорци сами пронашли начин, како да ово зло прекраћују. Прекраћивање овога зла знаменито је код Црногораца. За умир постоје у њих њекоји закони, по којих се они мире и прекидају даље посљедице зала.

Кад Црногорац убије Црногорца, онда су крвници. Крвник се крије, а осветник га тражи, да га убије. Отац или син, брат или својта убијенога траже, да се на крвнику освете. Крвник види ту невољу, па се наставља око својих пријатеља, да га умире са осветником. Ови пријатељи се настављају око осветника, моле га, да се склони на умир, па кад виде код њега омечицу, онда морају да му носе дар.

Прво јутро носи дванаест жена дванаест колијевака и у њих дванаест дјетића. Пред колијевками иде дванаест главара, па кад дођу кући умирника, стану на праг; али у кућу неулазе. Тад изиђе увријеђени, а главари вичу: „Прими дванаест кума, прими Бога и светога Іована, и прими благо које хоћеш!“ Неки се нађе кичељив, те неће ни прво ни друго, већ ће треће јутро примити куме; а ове му морају за три јутра на праг од куће долазити и кумити га Богом и светим Іованом. Кад' се прими и одпусти ријеч, да ће се мирити, рећи ће: „Пристајем, хоћу продати својега брата, да се смирим, и да ми дате десет цекина за вјеру од мира, и хоћу да моју крв суде 24 главара, које ја хоћу. Хоћу бирати за своју крв пушку, цевердан (тога и тога), и хоћу паре стотину тридесет и три цекина и пол, и грош и пол, и пару и пол“. Сад умирник приступа те цјелива једну колијевку т. ј. дјетића у колијевки. Остали његови братственици и својта приступају, те цјеливају осталих једанаест колијевака. Сви цјеливају гологлави.

Умирник обиљежи двадесет и четири главара, које он хоће, да му крв суде. — Умољених дванаест главара са дванаест колијевака врћу се у кућу крвника. Крвник одмах јави свему својему братству и свим пријатељем, да дођу на договор, да га бране и помажу. Сви братственици, сродници и пријатељи долазе у кућу крвника и доносе помоћ, што тко може: нетко брав меса, нетко барило вина, нетко цекин, нетко ракију, а нетко рубац. Сви се скупе у кућу крвника па и она двадесет и четири главара, што ће кметовати. Ту сви стоје на уречени дан, кад се је сумирником гласило, да прими благо.

Одберу си двадесет и четири главара на страну и одсуде крв. Ако међу крвником и умирником има каквих рана (да је који кога ранио, а неплатио) или

дугова, онда ова двадесет и четири главара осуде и учине прави начин.

На уречени дан крене умирник из својега дома са 150 другова својих братственика и пријатеља, и иде с њими кући крвника, да се мире. Долазећему умирнику и његовој дружини излазе двадесет и четири поглавара на сусрет. Главари иду гологлави без великих пушака (а умирничка страна под оружјем и под капицами). Долазећи, назову полахко: „Помага Бог!“ а ови опет полахко одговоре: „Добра ви срећа!“ Затим главари тихим гласом проговоре: „Наша браћо! ево смо наредили, да вам све изпунимо, ваш куштим, што ви редите (што вам припада).“ Ту несмије нитко ништа противна говорити, већ све тихо и мирно: с неким већим стидом. Ово све бива пред кућом код стола. Стол се умира начини за рана још истога дана од штица (дасака), а мјесто столаца принесу по један камен. Стол може бити 50 хвати дугачак. Закоље се по 3—4 говечета, по 20—30 брави за пециво. Вино саспу у кацу, а ракију држе у мјехових, те и ракију и вино пију боцами.

Кад су се сви окупили, онда повичу главари: „Гђе је крвник!“ До сад је крвник стојао једнако скривен у кући. Јављање крвниково мора преобразити срдце људско. Ово је неко страшило, које носи прави печат убојице на себи. Крвник излази с објешеном пушком крвницом о грлу (ону исту пушку мора објесити о грло, којом је човјека убио) и иде покољеничке. Главари гологлави, скромним гласом вичу у три пута, гледајући на умирника: „Прими куме Бога и светога Іована!“ Крвник иде покољеничке с пушком крвницом о грлу, гледа у земљу и виче: „Прими куме Бога и светога Іована!“ Овако гмиже, док се примакне близу умирника. Умирник приступа крвнику на цјелив. Крвник цјелива умирника у руку и у

кољено, а овај га прихвати и подигне, па га цјелива у образ, а скине му с грла пушку крвницу, па ју задржи или му ју поврати. Крвник ее с покорношћу врће.

Сад главари реку домаћину: „Дојте четири куме!“ Четири су куме четири колијевке с четири дјетића. Куме су наређене и стоје готове, те одмах на позив изнесу прву пред умирника. На овој куми стоји уговорених десет цекина (за вјеру од мира). Умирник прима куму и целива, па метне му у њедра по један цекин или талир, а узме оних десет цекина и метне у своја њедра. Умирник сад заповиједа, који ће од његових братственика примити оне друге три куме. Братственици приступају редом, па гологлави целивају куме и сваки дарива по нешто. Ово се кумство пази као и кршћено.

Почем се је ово свршило, реку главари: „Ево сад свршисмо и ову!“ За овим иду двадесет и четири побратимства, и цјелива. Свака страна за себе бира поглаваре и своје миле, те излазе од сваке стране по један, па се цјеливају два и два, док се је њих четрдесет и осам изредало. Овим се свршују двадесет и четири побратимства.

Пошто су се свршила двадесет и четири побратимства, сједају сви за стол. Два најстарија главара, један од стране умирника, а други од стране крвника, сједну у чело стола. Донесу ракију, па пију, а неколико људи устане, те изсијеку пецива и хљеб, па једу. Сад главар од стране умирникове виче: „Ви главари, који сте судили, измирите ми ову крв поздраво и подпуно.“ Одмах скоче двадесет и четири судника, изваде иза паса двадесет и четири оружја, па га метну пред главара умирничкога, те га упитају: „Је-ли ти намирено?“ Он јим одговара: „Јест намирено добро.“ На ово главари од стране крвника реку главару умирника: „Држи ту намиру, сад ћемо прочитат сентенцу.“

Излази поп или онај, који је сентенцу писао, па чита: „Ва име Христа (године и мјесеца) амин. Како се ми скуписмо и сабрасмо и име божје међу собом прозвасмо: Ми двадесет и четири главара и главарски синови, који сједосмо на сборно мјесто и по коштуму земаљском ову сентенцу, у прву судисмо покојнога . . . . . и сентенцијасмо, стотину тридесет и три цекина и пол, и један грош и пол, и једну пару и пол,“ и т. д.

Послије сентенце носе вино те га међу пред онога, коју благо прима, па сви скину капе, а старешина главара (који су кметовали) говори главару умирничком: „Сва ти двадесет и четири главара, молимо те, али ти неможемо заповиједати и силити, што ти неда твоја добра вољa, да му дарујеш.“ Ови се моле за крвника, па ће неки врнути по 20—30 цекина, а неки и свеколико. Ако се старешина умирничке стране склони, да што дарује, он ће одговорити неке залоге и вриједности од тридесет цекина па ће рећи: „Ево дарива од тридесет цекина.“ Страна крвничка захвали на овом дару. Опет моле надстојници и служитељи стола, да се и њим што дарује. И на ових ће молбу даровати нешто. Послије свега срачунају, колико је опрошћено, колико ли, да се намирује. Сад позивају двадесет и четири главара домаћину: „Дај одкупи ово оружје!“ Домаћин изнесе, ако има готову јаспру; аколи нема, онда, изнесе залоге, које уцјењују добро, како ће крвнику бити лакше измирити. Опет питају главари умирнике: „Јесте-ли подмирени за цијелу крв?“ Умирнички старешина рече: „Јесмо.“ На то главари рекну: „Е дајте сентенцу, да прекинемо пару, како је подмирено!“

Са сентенцом излази крвник, држи сентенцу и ножице у руци. При сентенци је пришивена висећа на црвену свилену концу турска сребрна пара. Пару пре-

кида крвник и умирник. Умирник дохвати за пол паре, а крвник пол паре и сентенцу, те пресијече ножицама пару по пол, од које половицу носи умирник, а друга половица паре остане при сентенци у рукух крвника, које овај задржи и чува; јер да неби било оне пол паре, могао би га овај опет дужити за крв.

Крвничка страна мора још даривати оних стотину и педесет другова од умирничке стране. Свакому другу мора дати по рубац или по цванцику. Овим се онда завршује умир. Сад се дигну сви, узме сваки своју пушку, захвале се и реку: „С Богом!“ па опале сви огањ из пушака, а ови јим мећањем из пушака одговарају. — Умирник, пошто дође дома, ону исту вечер даје својему братству десет цекина од умира, и то од оних десет цекина, што је узео за вјеру од мира. — Послије за вазда остаје крвник покорним својему умирнику и зове га на свако кумство, које му се деси у дому.

В. М. Г. Медаковић.

26. Zima.

(Pěsnička igra.)

Šum u šumi
Šumom šumi,
A u gori
Jeka ori —
Šum u šumi
Drag mi 'e věkom,
Drage su mi
Gore jekom;
A i trěba
Šuma u šumi,
I u gori
Da se ori — —

Pěsme male
Pune šale,
U uresu
Ovom jesu
Šum u šumi
Jeka u gori;
Ali tu mi
Svěst se bori:
Neće l'biti
Sudba malih
Slična srěći
Mnogih veći! —

Ne, ne, neće; —
Jerbo cvětje
Jeli nije
Tim milije,
Čim je manje,
Čim zasviti
Stablo 'e tanje
K nježnoj kiti?
Il si zato
Smilje někak
Děvke naše
Neizbraše?

I šum šumi
U toj šumi —
A u gori
„Oj," se ori:
Ilirska je
Pěsma bila —
Nju u gaje
Razně vila,
Koja eto
Sad odlazi
Hitrom nogom —
Vilo — s Bogom!

Ivan Trnski.

27. Pokrštenje Rusah pod Vladimirom.

Olga, velika kneginja, dade svojim pokrštenjem dobar priměr; ali se tek pod Vladimirom svuda razprostre krštjanstvo. O tom pripověda Nestor, ruski analista, ovako: Godine 987. pozva Vladimir boljare i starěšine, i reče jim, da su Bugari došli, i světovali, da primimo njihov zakon; i Němci da su hvalili njihovu věru, za njimi Indianci, a napokon i Grci; ovi poslědnji da su sve věre ružili, a samo njihovu za pravu priznali, i da su mnogo čudna pripovědali o stvorenju světa, o udesu prvoga čověka, o budućem životu, blaženstvu pravednikah i věčnih mukah osudjenikah. Boljari i starěšine odgovoriše, da svatko svoje hvali a neruži, da knez ima dosta mudrih ljudih okolo sebe, neka se dakle izpita, koja je věra najbolja. Vladimir primi ńjihov savět i posla deset mudrih, dobrih i poštenih muževah, da razpitaju, tko najbolje Boga štuje, najprije u Bugarsku, gdě se Muhamedu klanjaju, napokon u Grčku. Bizantinski kralj Basilij i Konstantin, čuvši za uzrok

dolazku ruskih poslanikah, veoma se uzradovaše, primiše jih častno i zapovědiše patriarhi, da drži veliku službu božju, veleći, Rusi neka vide slavu našega Boga. Veleləplje jih grčkoga bogoštovlja u čudo natěra i očara. Vrativši se oni, pozva knez boljare i starěšine; poslanici pripovědiše knezu i njegovoj pratnji, da se u Bugarskoj ljudi mole Bogu u žalostnih, zamazanih crkvah, ali u Grčkoj nisu poslanici, stupivši u crkvu, znali, jesu li na nebu, ili na zemlji; na zemlji da neima takove krasote, takove veličine, u grčkih crkvah da je Bog sám nazočan; pa budući da svaki čověk, okusiv se slasti, nepodnosi trpkosti, tako da nemogu ni oni, spoznavši grčku věru, služiti više svojim bogovom. Boljari i starešine rekoše Vladimiru: „Da grčka věra nije bolja, to je nebi najmudrija gospodjah, Olga, baba knezova, primila bila.“ — Vladimir očitova želju, dati se krstiti, samo neznadjaše, gdě.

Dvě godine poslě toga dogovora, diže se knez s vojskom u Tauriju i obsěde grad Cherson. Stanovnici se opirahu tvrdokorno. Vladimir zapovědi, da se blizu zidovah gradskih podigne nasip, da se ljudi uzmognu popeti na bedem; ali obsědjenici raznesoše nasip po tajnom někom putu. Odanost mu někoga Grka pomože. Něki Anastasij baci obsědateljem strělu s napisom, da ruskomu taboru na iztoku ima zděnac, iz koga voda podzemnim proplavom u grad teče; ako Rusi odvedu tu vodu, da će grad osvojiti. Vladimir se zavětova, da će se pokrstiti, ako osvoji Cherson, i preseče cěvi; voda prestade, i žedjom prisiljeni, predaše se Grci. Poběditelj poruči carevom Basiliju i Konstantinu, da prosi za ruku njihove sestre, kneginje Ane; ako mu je nedadu, da jim se prestolni grad neće oteti propasti. Cari odgovoriše, da krštjanka nemože poći za poganina; neka se pokrsti, onda će dobiti kneginju; inače mu neće sestre dati. Knez osigura grčke poslanike, da ljubi

grčku věru, da ju je jur davno izpitao, i pristaje, da postane krštjaninom; samo očekuje kneginju i svetjenike, da se pokrsti. Bratja s težkom mukom nagovoriše sestru, da spasi carstvo od okrutnoga poběditelja. Sa strahom i žaloštju podje u Cherson. Medjuto se Vladimir tako razboli, da nije ništa vidio. Nadošla ga kneginja světova, da se pokrsti, pa će skoro i ozdraviti. On pristade. Jedva se obavi obred svetoga krsta i jedva mu biskup postavi ruku na glavu, knez progleda i kliknu uzhitjen: „Napokon vidih pravoga Boga!“ Pratnja se njegova povede za njegovim priměrom. Ženitba se umah obavi.

Prosvětljen krštjanskim naukom sazida Vladimir crkvu u Chersonu, i to ondě, gdě su Grci sgrnuli zemlju, koju su bili za obsade odněli; vrati grad carevom i podje, pratjen od supruge, od Anastasija i Chersonskih svetjenikah u domovinu, i ponese sobom kosti sv. Klementa i Thebaeja, slikah, posudah itd. Došav u Kijev, zapovědi, da se razore kumiri; někoje polome, druge izgore, Peruna pako, glavnoga krivoga boga dade privezati uz rep konjski i baciti u Dněpar. Puk, razběšnjen s drzovitoga zlostavljanja svojih bogovah, udalji se s njimi i proplaka gorko, ali nesměde se oprěti. Zatim proglasi Vladimir, da se svi stanovnici, bogati i siromasi, sakupe na obali Dněpra, da se pokrste; ako tko nedodje, da će biti njegov neprijatelj. Kijevljani se neopru, sudeći, kad nebi nova věra dobra bila, da je nebi bili knez i boljari primili. Urečenoga dana povrvi nebrojena množina puka obojega spola na obalu Dněpra, pa kada se je pokazao Vladimir sa suprugom i svetjenici, baci se sav puk u vodu, něki do prsijuh, drugi do vrata, odrasli držahu svoju děcu u vis. Otajstvo se svetoga krsta obavi. Vladimir klečaše na obali, zahvaljivaše Bogu i moljaše, da stvoritelj neba i zemlje blagoslovi svoju novu děcu i potvrdi u pravoj věri. Toga

se dana radovaše nebo i zemlja. Za tim zapovědi knez, da se i u Kijevu i u drugih gradovih i selih, gdě su stajali hramovi kumirah, crkve sagrade. Sveta věra prosvětli svu rusku zemlju. **A. T. po Schöppneru.**

28. Vineta,

s ě v e r n a V e n e c i a.

Uprite oko na zemljovid današnje Němačke, gledajte njezinu sěvernu stranu, t. j. današnju Prusku, Meklenburg, Lauenburg, rěčju sve zemlje medju rěkami Odrom i Labljem (Elbe), pače i prěko ovoga ležeće. Sve ove zemlje, gdě sada Němci obitavaju, bijahu od petoga stolětja poslije narodjenja Isukrstova nastanjene od Slavenah, slavnih svojim bogatstvom, věštinom i velikom za ono doba prosvětom. Slaveni su još prije Němacah u Němačkoj polje obradjivali, rude kopali, novce kovali, platno tkali, u slikarstvu i kipotvorstvu silno naprědovali, uz to pako sa svimi izobraženimi narodi ovoga světa trgovinu těrali. U krasnom ovom věku narodne cvatnje doprli su Slaveni neumornim nastojanjem do tolika stupnja blagostanja, da su mnogi inostrani putnici, povrativši se kući, njihovu zemlju s Palestinom t. j. sa zemljom, gdě mlěko i med teče, prispodabljali, nu pohvalom ovom i zavist istih dobarah probudili. Razne naravne plodine i umětni proizvodi, kojih je u Slavenah u izobilju bilo, učiniše, da su ovi rano misliti počeli o trgovini, koja bi njihovu obrtnost podupirala; s toga podigoše na obali morskoj gradove, sazidaše morske luke i upoznaše se s ostalimi trgovačkimi narodi.

Po iztraživanju Šafarikovu izvěstno je, da su u vrěme Aeschyla, Sophoklea i Herodota 440—449 pr. I. jantar iz današnjega pruskoga primorja u daleke zemlje, imenito u Feniciju i Grčku vozili, i trgovinu ovu i u

vrĕme rimskoga vladanja tĕrali. Tri puta ima, kojimi su trgovci udarali. Prvi i kano što se čini najstariji išao je od baltičkoga mora, prĕko nepoznanih zatatranskih pokrajinah, valja po zapadnoj Dvini do rĕke Dnĕpra i odtale do grčkih naselbinah na obali crnoga mora, imenito do Olbije, ondĕ već okolo g. 665 pr. I. podignute. Ovim putem dobivahu jantar, krzno i žito Grci, Skite i drugi iztočni narodi. — Drugi od iste starine put protezao se je uz poljane današnje Poljske, prĕko Tatre, niz Považje u Panoniju tja do mora jadranskoga, k bratji njihovoj južnim Venetom; gradovi Calisia, Carrhodunum (nedaleko Krakova), zatim Celemantia i Carnuntum (od kojega se još i dan danas vide razvaline okolo Beča) bijahu glavne postaje na ovom putu. Za stalno se znade, da su na ovoj cesti već u vrĕme Herodota kano i docnije jantar izvozili. — Tretji zapadni put vodio je prĕko Nĕmačke u Galliju, imenito u Masiliju, gdĕ su Feničani jantar kupovali i u dalnje zemlje prodavali. Tako pišu o tom Herodot, Plinio, Strabo i drugi praštari grčki i rimski pisci; svedoče to i starinski grčki novci, koji su u naše vrĕme u pruskom primorju izkopani.

Od gradovah, koje su Slaveni na baltičkoj obali podigli, sve je svojom svĕtlostju nadsĕvao glasoviti Volin ili Julin. — Rĕka Odra, gdĕ se u baltičko more izlĕva, tvori velik zatok, u kom se nalazi $4\frac{1}{2}$ □milje prostran otok Volin ili Velin, koji su bili Veleti ili Ljutići, grana Slavenah, u petom stolĕtju poslĕ Isukrsta zauzeli i ondĕ se nastanili. Otok ovaj bio je najviše na glasu u povĕstnici Slavenah srĕdnjega vĕka, slavu pak ovu stekao je po svom gradu, koji se je na iztočnoj njegovoj strani nalazio, i koji su ondašnji povĕstnici kano čudo nĕko slavili i u zvĕzde kovali. Tri su mu bila imena: jedni ga zvahu Volin ili Velin, drugi Julin, tretji Vineta.

Iz stare pověstnice ovoga grada malo znademo. To je izvěstno, da je bio Volin u IX. věku najmogućniji, najpučniji i najbogatiji grad čitave séverne Europe. Trgovina privabi ovamo směsu narodah iz svih světa stranah i zemaljah. Ovamo su dovozili Grci i drugi narodi svoju robu. Stanovnici ovoga grada těrali su trgovinu ne samo u obližnju Englezku i Francezku, pače tja u Carigrad, i ovim su si načinom toliko blaga sakupili, da su i obično kućno orudje od zlata i srebra napravljali. Luka, koja se je u srědini grada nalazila, bila je tako prostrana, da je u njoj do 300 brodovah naredno stati moglo. Luku ovu, sad jamensko jezero zvanu, skapčala su dva jaka zida s morem. Povrh ovih dizao se je u vis most, u slici od golemih vratah, a željezna rešetka, od strane morske spustjena, zatvarala je luku. Usrěd mosta stršio je toranj, gdě je bila oružnica, providjena obilno svakojakim oružjem za obranu luke proti gusarom. — Vrata Volina bijahu sva pozlatjenim tučem zastrta, radi toga je grad, obasjan sunčanimi zrakami, tako sěvao, kano da je sav od zlata. Na južnih vratih počivao je lav od bronza neobične veličine, kano stražar grada. U srědini grada bila je lěpa kula, podignuta na uzvišenoj glavici, a oko nje bělile su se ponosite sgrade, izmedju kojih se opet najviše odlikovahu hramovi bogovah, urešeni ukusnimi slikami i zlatnimi i srebrnimi pilovi bogavah, koji su im do njihova blagostanja put razkrčili. U ovo doba spada i utemeljenje tako zvane glasovite Hanze, t. j. družtva za osiguranje sěverne trgovine. K družtvu ovomu spadahu svi sěverni gradovi; njemu se ima Němačka zahvaliti na svojoj trgovini.

Toliko bogatstvo i blago Volinjanah porodi kod susědnih narodah posve naravno nenavidnost i lakomost. Osobito su mnoga zla pretrpili Slaveni od Normanah, t. j. ljudih od sěvera, na koje spadahu Dani, Švedi i Norvežci, te poslije mnogih uzaludnih napadanjah upa-

liše Dani g. 1177. pod kraljem Valdemarom ovaj grad i iz temelja ga uništiše.

Pitate, što je dan danas jednoč toli glasovita Vineta? Gdě je jednoč slavni Volin čelo svoje ponosito k nebu obratjao: ondě se u naše doba nalazi malo trgovište sa 3.200 stanovnikah; gdě su jednoč veliki, dragocěnim jantarom i drugom robom natovareni brodovi jadrili, onde dan danas siromašni ribari u těsnih čamcih hranu traže; ona gora, gdě se je prejaka kula bělila, sad je kupinami pokrivena. Sve je propalo.

Bogoslav Šulek.

29. Starost gorah.

Sada trěba da vas pozorne učinim na něke stvari, koje si možemo raztumačiti silovitim prolomom zemaljske kore. Možebit je svaki od vas već vidio, da u dolinah ili u dubokih jarugah, gdě se klisure gole pokazuju, njihove vrste neleže uvěk ravno, nego koso, pa možebit da je gděkoji od vas pitao samoga sebe: kako je to postalo? zašto da ista klisura negdě više negdě manje strmo leži? — Na sve to može se lahko odgovoriti. To je sve nastalo od vode. Jer svaka stvar, koja u dnu vode naseda, ostaje uvěk u ravnom položaju. Zato su morale i one klisure, kano vodne sěline, s početka ravno ležati, a kasnije su od kojegod sile strme postale. Koja je pako bila ta sila, to već znate; to se je dogodilo prolomom površja zemaljskoga, kojim su se klisure s jedne strane nadigle, s druge snizile. Takovih klisurastih nagibah nalazi se da kako najviše u gorah.

No tu nam se pruža několiko lěpih i važnih poslědakah, koji odatle proiztiču. Malo koja, dapače možebit nijedna poveća gora nesastoji iz klisurah jednake vrsti; na vrhuncih nalaze se obično starije klisure, koje su

někim prolomom zemlje na vrh skočile, ako su pako mladje, onda su ognjometne naravi, te su iz zemaljske utrobe na vrh provrěle. Po bokovih obložena je obično gora mladjimi klisurami, koje leže koso kano i bok od gore. O tih pobočnih klisurah može se dakle tvrditi, da su bile prije ondě, nego je gora nastala, pa da ih je ova kasnije u vis digla No na podnožju od gorah viditi je često takodjer drugu klisuru, koja sasvim ravno leži, i koju ako raztepu, dodju odozdo na prvobitnu klisuru, koja se pod njom koso proteže. Nu što mislite, mogu li te dvovrstne klisure biti jednake dobe ili ne?

Takove klisure, što jedna na drugoj ili pokraj druge leže, promatrali su mnogi učeni ljudi cěloga světa, te se je pronašlo, koje su klisure starije a koje mladje, i kako su zasebice jedna nakon druge na zemlji postale. Tako se je takodjer saznalo, koje su gore prije postale, a koje kasnije; jer vidivši, da ista klisura u ovoj gori ravno, a u drugoj strmo leži, sudili su po tom, da se je ova prije a ona kasnije u vis digla. Po tom se je sudilo, da su od svih europejskih gorah Alpe najkasnije postale.

No važna je stvar, što se je tim razmatranjem gorah pronašla, da su sve gore, koje se jednako protežu, ma bile i daleko jedna od druge, jednake dobe. Po tom bile bi Krkonoške i Šumavske gore jednake dobe. O Alpah, koje se iz jedne srědine na razne strane razgranjuju, dokazano je skoro sasvim točno, da nisu na jedan put postale, nego zasebice u razno vrěme grana za granom. Kako se čini, pucala je zemaljska kora u razno vrěme uvěk samo jednakim, premda od drugih različnim potezom. Sve europejske gore děle se po tom potezu i dobi u dvanaest različitih gorskih razdělah.

Vi ćete se tomu čuditi, kako da ja mogu znati i vam pripovědati o stvarih i dogodjajih, koji su se na zemlji sbili prije stvorenja prvoga čověka. Ništa zato,

premda nije bilo onda na světu nijednoga čověka, imademo ipak o tom svědokah i navěstiteljah, i to istinitijih i sigurnijih nego što su mnogo putah isti ljudi. Možebit je već mnogi od vas imao priliku viditi, gdě su se klisure, n. p. vapnene, pěskovite ili kameno-ugljevite prolomile, i kako se na odlomljenom kamenju nalazi utisnuto listje, kore, ribe, dapače komadi i cěli okamenjeni panjevi, svakojake ljušture, raci, kosti i drugi životinjski ostanci. To su vam oni svědoci, koji nam daju svědočbu o stanju i životu stvarih, što su bile u ono doba na zemlji našoj; ovi su živili i rasli na zemlji, prije nego klisure, u koje ih sad utisnute nalazimo, stvoreni su bili prije, nego je Tvorac prvoga čověka na zemlju postavio.

No kako su ta rastja i životinje u klisure došle, to ćete lahko pogoditi: to se je dogodilo onimi silovitimi prevrati i poplavami, koje su se u razno vrěme na zemaljskom površju slučile, te su te stvari blatom pokrile. Blato je to s vremenom otvrdnulo i u kamen se pretvorilo.

A. T. po A. V. Kodymu.

30. Marko Polo.

Plemenom Dalmatinac, rodom Mlětčanin, sudbinom Tatar, slavom gradjanin svega světa. Rodi se g. 1259, kad mu otac Nikola, trgovac, otišavši po trgovačkom poslu u iztok, stupi u službu Kublaja tatarskoga kana. Budući mladićem od dvadeset godinah, uze ga otac, vratjajuć se iz Rima, kamo ga běše gospodar njegov poslao po svom někom poslu, sobom u Tatarsku. Lěpimi svojstvi svoga duha dopade se Marko velikomu kanu, te si otvori put do najvećih častih državnih. U malo vremena běše on članom tajnoga državnoga věća, vrhov-

nim upraviteljem financijah, poslanikom, vladarom pokrajine Jang-ceu-fu, i napokon dionikom svih častih, što no ih obnašahu sinovi Kublajevi po padnutju Songa i razorenju vladanja Mandžah. Da Marku Polu nisu došle na um katapulte, i da on sám nije upravljao njimi, nikad veliki kan tatarski nebi bio dobio Siang-jang-fua; i da nije Marko s odvažnoštju i pronicavoštju duha svoga proputovao Činu i Čambru Kočinčinsku, nebi bio Kublaj za te zemlje nikad ni znao. G. 1295 povrati se Marko u Mlětke, da se odmori od tolikoga napora.

Kao što ga je bila žedja za slavom privolila, da žrtvuje najlěpše svoje godine, boraveć medju Tatari: tako ga skloni ljubav domovine, da je život svoj pogubio na moru dalmatinskom. Kad se je odpremala velika pomorska sila od 95 brodovah, što no ju Mlětčići odaslaše pod zapovědničtvom Andrije Dandole proti Genovezom, koje vodjaše Lamba Doria, upisa se Polo kao dobrovoljac med mornare, i vojevaše kano lav, kao što umljahu vojevati Mlětčići za svoga sv. Marka. Bivši zarobljen u nesretnoj bitci korčulskoj dne 8. rujna 1298, odvedoše ga u Genovu za slavodobitje, i dočim admiral mlětački, sav izranjen i privezan za jarbuo svoga broda, odstupivši od njega na toliko, kako mogaše od užeta, kojim běše privezan, udari sobom o drvo, te razcěpivši si glavu umrè, da negleda sramote Mlětakah u slavju Genove: Polo zatvoren u tamnici kazivaše perom Rusticianu pisanskom opis svojih putovanjah. Tim načinom postade il Milione Marka Pola, za koga neznam, da li nije veće i važnije dělo, nego li poběda korčulska. G. 1299, kad bi utanačen mir izmedju Genove i Mlětakah, povrati se Polo u svoju domovinu, gdě preminu g. 1323. Dvor uza crkvu sv. Ivana Zlatoustoga u Mlětcih sětja nas na stan Marka Pola te se i dan danas zove Corte di Milione.

Opis putovanjah Polovih imadjaše istu sudbinu sa spisi Herodotovimi, te ih do něko doba držahu za gole bajke; docnije istom izvěštja putnikah novijega vremena dokazaše temeljitost i istinitost njihovu.

Franjo Carrara.

31. Ljudsko srdce.

Ljudskom' srdcu uvěk něšto trěba,
Zadovoljno nikad posve nije;
Čim željenog' cilja se dovrěba,
Iz njeg opet sto mu željah klije.

Zašto tako, prezirajuć hlěba
Svakidanjeg', u prsijuh grije
Věčnom željom okrutnog' jastreba,
Kî ga uvěk gladnim kljunom bije?

Medj' kolěvkom traje i medj rakom
Našem žitju odveć kratko doba;
Zato srdce u nazočju groba

Uvěk gori željom sve jednakom,
Misleć uvěk: zemlja ima slasti,
Koja neće s njime u grob pasti!

P. Preradović.

32. Карло велики.

Незна се, гђе се је родио Карло, франачки краљ, а римски цар. Неки веле, да се је родио у Ингелхаiму у Порајнској, а некоји мисле, да је у Литиху или Ахену први пут угледао свијет у год. 742. послије Исукрста. Пређи му бијаху из најзнатније породице старих Франака; дјед му бијаше Карло Мартел, који је на западу сачувао кршћанство од арапских навала, побив 732. год. пос. Ис. у великој битки код Тура 375.000 Арапа а приморао остале, да се поврате у Шпанију. Карлов отац бијаше Пипин мали, који је најприје управљао краљевим двором, а послије и сам постао краљем. Он је био тако снажан, да је једном у лову једним ударцем одрубио главу лаву, који се је попео на леђа биволу, па му мач дубоко засјекао у биволов врат.

Карло бијаше висока узраста и красна лица; поглед свијетлих му, великих очију бијаше благ и пријатан, ну кад се је разљутио, сијеваху му чисто искре из очију. Боја његова лица показиваше здравље; дуге, црне власи носио је спуштене низ рамена, ријeдко је кад боловао, па и у самој је старости био ријeдко болежљив: јахати била му је најпријатнија забава. Карло је био најснажнији од свих људи, који су онда живјели; једном руком могао је подигнути од земље тежко наоружана витеза; коњску подкову рукама је ломио у шали. Цар Карло одијевао се је сасвим просто; сваки је дан носио одијело од сукна, које је откала његова љуба са својими кћерми. Страна одијела није могао трпјети. Једном дођоше к њему најзнатнији државни великаши, одјевени у богато одијело, украшено скупоцјеним везом и подстављено драгоцјеними кожами. Вани је била страшна мећава; Карло

поведе онако лијепо одјевене великаше собом у лов, а ловили су по блату, баретинах и трњу. Сви на комаде подераше своје скупоцјене хаљине, тер необукоше више странога одијела.

Карло би обично три уре ноћу спавао, остало би вријеме учио и проводио у државних дјелих. Он је знао латински и грчки говорити, али најрађе је говорио својим материнским њемачким језиком. Сам је спјевао разне пјесме и купио пјесме по народу о витежких дјелих и битках пређашњих времена; штета што ове пјесме нису до нас допрле, њими изгубише Нијемци превелико књижевно благо. Карло је свагда имао око себе скупљених учених људи, с којими се је врло радо разговарао о вјештинах и науцих, као и о средствих, како би се народ могао изобразити и просвијетити. Особито је био одан науци звијездарства (астрономији), те би цијеле ноћи пробављао испитујућ чудесна тјелеса на небу, њихов тек, њихову узајамну свезу и т. д. Цркви Исукрстовој бијаше одан и срдцем и душом, прилично долазаше на службу божју, а поправи и црквено пјевање римске цркве. Свећеничтво јако поштоваше и помагаше, али уједно и опомињаше, да строго испуњује преписе свете цркве и да буде непорочна живота.

Како је силно одан био светој Исукрстовој цркви, најбоље се одатле види, што је имао крвавих ратова са Саси, који су тада још незнабожци били. Ови су рати трајали пуне 33 године, па премда је за ово вријеме учињено много зла с ове стране, као што то у рату обично бива, опет је он поставио тврд темељ, на којем су се међу Саси основала кршћанска друштва. Војујућ са Саси био се је Карло и са Славени полабскими и поморскими, тер је он био први, који је у ових предјелих почео слабити славенску народност а подизати и кријепити њемачку, док се напокон

нису сви Славени у ових земљах тако понијемчили, да сад ни једне обћине славенске у тих крајевих нема. Саски кнез Витекинд био је најжешћи Карлов противник и најхрабрији бранитељ прадједске вјере и прадједских народних обичаја. Приповиједа се, да је исти Витекинд зажелио, да једном Карла из близа види, па се за то обукао у простачко рухо, узео штап у руке, а о раме објесио просјачку торбу, па је стао пред црквена врата, на која је цар Карло из цркве излазио, и пружио с осталими просјаци руку за милостињу. Цар погледа строго Витекинда, падне му у очи његов живахни поглед, његов охоли стас и изврнути прст на руци, коју је пружио за милостињу. Карло стане пред њега и рече му: „Ти ниси онај, за кога се издајеш." — „Ја сам владалац као и ти", одговори му неустрашени Витекинд, „ја сам саски кнез." Ови одговор и ова смјелост допаде се Карлу, те се дуго разговараше с Витекиндом о разних предметих, а особито об обичајих кршћанске цркве, које је Сас видио. Витекинд је пазљиво слушао Карлов говор и напокон рекао, да је готов постати кршћанином. Вели се да је Витекинд у свом грбу до онда имао црна коња, а кад је био кршћен, да је метнуо бијела коња, па зато има у државних грбових Брауншвеига и Хановера бијели коњ.

Осим Саса и Славена, Карло се за вјеру кршћанску бораше са Маври у Шпанији, те јих много пута побједи, и освоји од њих многе земље чак до ријеке Ибера (Ебро).

Непрестаним војевањем на далеко рашири своју државу, којој је на западу границом била ријека Ебро, на истоку ријека Тиса, источно море на сјеверу, а средиземно море на југу. У држави цара Карла великога бијаше дакле неки дио Шпањолске, цијела Француска, Белгија, Холандија, Њемачка, Швајцарска,

половица Италије и неки дио Угарске. Ова њемачка племена споји Карло у једно тијело, и сва племена назва Диот, одакле се Нијемци назваше: „Deutsche.“

Карло се свакојако стараше, да свој народ у моралном и материјалном погледу развије. Добро знаше, да ни једап народ неможе у пуној мјери напредовати, ако се довољно неизобрази, а знаше и то, да су добре школе једини и најбољи пут, којим се образованост народа може унапредити, па се зато најбрижљивије стараше за школе. Једном је сам собом отишао у школу и мирно сједио, док год је учитељ ђаке учио; па је послије искао, да му ђаци покажу своје писмене саставке. У наше вријеме овако што неби било ништа чудно, али онда, кад је Карло живио, владаоци нису знали ни читати, а камо ли, да су марили за школе и науке; па зато и показује Карлова радња, да је био велик владалац. Кад је прегледао све саставке, заповједи, да они, који су јих боље написали, стану на десну, а они, који су лошије написали на лијеву страну; тако се увиди, да су на десној страни стојала дјеца сиромашних родитеља, а на лијевој дјеца одличних властела. Цар се окрене најприје к оним на десној страни, па јим рекне: „Радујем се, драга дјецо, да сте ваљани и да се добро учите; будите такви и у будуће, и учите се све више, јер тим чините себи највише добра, а и ја ћу вас за то у своје доба наградити.“ Послије се окрене к оним на лијевој страни: „А ви, синови властела и господе, незаслужујете лијепих ријечи: ви сте праве углађене лутке, и мислите, да за то, што су вам отци и дједови велика властела и господа, нетреба да учите и да што знате, па проводите вријеме у лијености и безпослицах. Ну кажем вам, узмите се на ум; јер ја немарим за ваш род и за ваше лијепе образе, морате радити, ако желите, да вас љубим.“ Синове си даде учити свим

науком, па и кћери му морадоше радити и особито златом по свили везти. Никад необједоваше без своје дјеце, а при обједу мораху му синови читати старе јуначке пјесме и приповиједке.

Цар се Карло задржаваше најрађе у Ингелхаіму и Ахену; насљедник му бијаше Лудвиг.

Кад је остарио, и кад је почео осијећати, да слаби, сазове у Ахен велик сабор. Све велике властеле позва, да му се закуну, да ће његову сину Лудвигу бити вијерни. 16. Студенога отиђе у цркву, обучен у царско одијело, а на олтар даде метнути златну круну. Помоли се најприје Богу, па гласно пред свим скупљеним народом опомену сина, да се боји Бога и да га љуби, да се стара за цркве, да буде добар сестрам и полубраћи, да љуби народ, као своју дјецу, да сиротињу тјеши, да част и имање ни од кога неодузимље без довољних узрока, и да добро изпита кривицу обтуженика, и напокон, да узнастоји тако радити, да га небуде нитко могао осудити за дјела. „Хоћеш ли, сине мој!“ настави подигнутим гласом свој говор, „све ово овако чинити?“ Лудвиг плачућ обећа, да ће се владати, као што га отац савјетује. „Добро“, проговори Карло, „а ти метни сам себи на главу ову златну круну, која нека те навијек опомиње на обећање.“ Лудвиг учини, што му је отац рекао, а народ узхићен викаше: „То је воља Божја.“ Карло је умро 28. Сијечња 814. године у 72. години свога живота; посљедње ријечи бијаху му: „Боже, у руке твоје предајем душу своју.“ Цар Карло велики јест један од најзнаменитијих људи свих времена и свих народа; њега су сбог дјела праведно назвали „Великим“.

Др. Никола Крстић.

33. Zagreb.

(A. T. po F. Bradaški.)

Zagreb je něšto Gradcu spodoban: něšto ga stoji na ravnici, a něšto na brežuljcih. Prama sěveru mu se dižu 2000—3000 stopah visoke tako zvane zagrebačke gore, kano za obrambu njegovu proti buri. Pod njimi se spuštjaju i nižu trsjem ověnčani brežuljci i listnatim drvljem pokrite dolinice i ponikve. Ova me je strana često sětila na Gradac i bližnje mu brežuljke, koji nose, kano i zagrebački, razna imanja i prijatne nasade; u tom je samo razlika, da je ondě čověk više radio i više ponapravljao, nego li ovdě, i da je ovdě južnije podneblje za najveće bogatstvo odredilo vinsku lozu. Na drugoj se pako strani grada širi sve do Save i preko Save ravnina, kako ti daleko siže oko.

Po ovom se položaju děli grad u Gornji (někadanji Greč, Grič) i Dolnji. Najdalje se širi dolnji grad; imaš uru hoda od jednoga kraja do drugoga. Bio je ovaj dio bez zidovah, ter i bez nikakvih zaprěkah, koje su kaptol i Gornji grad kano u sponah držale; pak je i imao, naravskim načinom, više města, da se po ravnini širi. Nije se zadnjih godinah mnogo zidalo, ali se je uprav prošlih godinah grad posve preobrazio. Ako čověk pomisli, kako je bilo prije malo vremena, kako su blatne bile ulice, kako si duboko morao po kiši gaziti blato: to je onda i sada kano noć i dan. Sve se uredjuje ukusno, po osnovi današnjega vremena. Trg se je Jelačića bana izravnao, podignuo i šljunkom pobio; krasi ga fontana, dajuć svěže dobre vode. Okolo trga stoji dosta lěpih dvokatnih kućah, ali medju njimi ima i nizkih jednokatnih. Ovaj bi trg po svojem prostranstvu, kakova ćeš u malo gradovah naći, bio prekrasan, da se sve kuće izjednače, osobito pako, da se ukloni ono několiko neznatnih kućaricah. Trg se krasi prekrasnim

kipom neumrloga Jelačića bana, visokim do sedam hvatih od livena željeza. Po krajih ima trg lěp pločnik, ponajviše tako širok, da po njem može lahko pet ljudih uzporedo hodati. Neima mnogo gradovah, koji bi u srědi tako lěp trg imali.

Iz ovoga trga vodi Ilica, najlěpša, najprostranija i najživlja ulica. Ovdě imaju razni štacuni i prve gostionice; ovdě ti vrvi, što se god bavi trgovinom; ovuda lěno obilaze bezposlice; ovuda se večerom šeta, tko se je danju izmučio težkim poslom. Ilica je mala slika velikih gradovah: sve živě, sve se kretje, pa taj život i to kretanje biva sve zanimivije, odkad je želěznica sagradjena. — Prostor za Jelačićevim trgom i Petrinjskom ulicom zove se Novi trg, ili Živinski trg, tako prozvan, jer se na njem prodaju svakovrstne živine. Amo mora doći, tko hoće da se upozna s prostim Hrvatom. Jedan kriči, da bi čověk mislio, da se pravda: dognao je svoga maloga konjića na sajam; dobio je i kupca, ali što koristi, nemogu se pogoditi; jedan tuče drugomu u šaku; več su si možda jur 10—20 putah udarili u šake, pa još neima ništa. Drugi je dovezao voz crljenca luka na prodaju, pak sědi na kolih mirno i tiho, kano da ni nečuje krike vike oko sebe. Tretji se masti pečenkom, koju je skinuo s kolčića, najnaravnijega ražnja. Za sajmovah se izvadjaju ovdě razne pučke igre, osobito ples, koji se veoma veselo obavlja.

Ali sad idimo u Gornji grad, koji je mladji od Kaptola, jer je utemeljen pod kraljem Belom IV. po odlazku Tatarah. Možemo unj doći ili Dugom ili Mesničkom ulicom. Duga je ulica lěpa, ali mnogo strmija od Mesničke; i pravilnija je od one, koja se sad širi, sad uži; ali pred Mesničkom ima tu prednost, što ima mnogo štacunah i što leži više u srědi svega grada; zato i stoji glede života medju dolnjim i gornjim gradom. U Dugoj se ulici čuje još vika trgovacah i vidi množtvo,

gdě leti te amo te tamo; ali podji samo uz brežuljak do kamenitih vratah, pa ti se je sve proměnilo. Ovdě je sve tiho i mirno; od naloge Iličke ni traga, ni glasa; uvěk jednako, dugočasno prelaze tu urednikom naměnjene ure; uvěk se jednako tu muči učitelj s učećom se mladežju; ovdě se je sve nastanilo, što je u državnoj službi i što spada medju velikaše. Malo ima ovdě štacunah, samo toliko, koliko jih je od prěke potrebe.

U Gornjem je gradu sve starije viděti, osim někojih sgradah, koje su na novo zidali i skoro sve za urede u najam uzeli, ali ipak neima cělih redovah državnih kućah, niti palačah s mnogo prozorah, kano što pišu inozemci u svojih putopisih. Tudjin umije sve više pripovědati, hvaliti i koriti, nego li domaći sin! Upravo zato, što neima cělih redovah državnih kućah, nastanjeni su uredi po privatnih kućah, pa tim se uzimaju stanovi gradjanom, te moraš za dvě tri ne baš velike sobe platjati tretjinu platje. Zato nespada uzalud Zagreb glede skupoće stanovah medju prve gradove u carevini.

Ulice su čiste, dosta široke, něke uprav lěpe, kano Gospodska ulica, Poštarska ulica, koja je taracanjem ulicah postala jedna od najkrasnijih. Ima u tih ulicah još amo tamo pravih kućaricah, koje kvare cělu ulicu; ali kad se je u kratko vrěme toliko učinilo, proměniti će se skoro i ostalo.

Medju većimi prostori imenujemo trg. sv. Marka, nasred grada s kipom, koji nepokazuje velike umětnosti, zato ga kane drugim zaměniti. Na tom su městu g. 1575. nečověčno mučili Matiju Gubca, seljačkoga kralja. Posadili su ga na stolicu, ubili mu pred očima Andriju Pasanca, njegova pomoćnika i poslanika, pa ga kano seljačkoga kralja věnčali razběljenom želěznom krunom, štipali usijanima kleštima, napokon mu věnčanu glavu odsěkli, tělo razčetvorili, i na sve četiri strane světa razbacali. A tko je bio kriv toj mužkoj buni, kako ju

je narod zvao, koja se je bila razširila i po Kranjskoj i Štajerskoj? Okrutni i samosilni plemići: sirovi i preuzetni Franjo Tahi susědgradski i sebični Ambroz i Stěpan Gregorianac medvedgradski. Na ovom je trgu izgubila domovina g. 1845. trinaest sinovah; okruženi sa svih stranah našli su ovdě žalostnu smrt.

Ima oko trga lěpih sgradah: banska kuća, duga ali nizka, jednokatna; županijska kuća, kazalište i věćnica gradska. Po krasnoj se Gospodskoj ulici, kojoj na desnom kraju stoji sěmenište grčko-katoličko s čednom kapelicom, dolazi na trg sv. Katarine, pak onda na šetalište Zdverce, zato tako zvano, što su tu bila někoč vrata dveri iz gornjega grada. Ovo su šetalište g. 1857. produžili i stabli posadili, ter je sada, osobito proleti, najugodnije město za šetnju, ter se tu za lěpa vremena sastaje veliko i malo, staro i mlado, mužko i žensko; još će biti mnogo ugodnije poslě několiko godinah, kad ponaraste mlado stabarje, koje će po lěti pružati šetajućim ugodnu sěnu. Vidik, koji se tu pred očima otvara, doista je čaroban. Ako zatočiš oko ravninom, vidiš stari Okić, pa dalje sve do kamenitoga Kleka, a prama jugoiztoku preko moslavačkih i petrinjskih gorah sve do visokih tursko-hrvatskih planinah. Bliže leži poznano Turopolje, koje je u 16. i 17. věku dobilo ime od navalah krvoločnih Turakah. Ima $2\frac{1}{2}$ milje u duljini, a 2 u širini, sižuć od Save sve prama Kupi. Istina da je ta strana ponajviše ravna, ali nije ipak jednolična. Kano srebren se pas krivuda po poljanah dosta jaka Sava, protivnica svakoga reda, prava opreka svoga naroda pod tudjom vladom; poljanom ima sila crkavah i imanjah, na kojih oko počivati može; osobito ga pako zaustavlja na sěvero zapadu kolodvor i želězničke šine prama Savi, kojimi vlak leti preko umětnoga i skupoga želěznoga mosta; preko Save se razdvaja želěznički tir, pa jedan vodi prama jugozapadu

k poznanomu gradu Karlovcu, a drugi po Turopolju jugoiztočno prama važnomu trgovištu Sisku. Kano pod tobom prostire se dolnji grad sa svojimi ulicami i vrtovi, za kojimi se na kraju Savske ulice diže veličanstvena zemaljska bolnica, koja malo koristi, premda se je sila novacah na nju potrošilo. Komu se pako nebi ovaj vidik dopadao, neka ide na protivnu stranu: na sěvernom će šetalištu moći za pěneznicom i glavnom gradskom učionom razgledati brda i doline. Viděti će prama iztoku još ravninu, prama sěveru vinograde i za njimi zagrebačke gore. Ovo je šetalište mnogo kratje od južnoga.

Gornji je grad bio někoč obzidan, te je imao troja vrata; od ovih stoje još samo Kamenita vrata.

Iz Duge se ulice prěko **K r v a v o g a   m o s t a** dolazi u Kaptol. Krvavi most ima ime od bitke, ali kad se je dogodila, nije još točno dokazano; većina pisacah stavlja taj nesretni dogodjaj u nemirna i silovita vremena po izumrtju Arpadskih kraljevah u Ugarskoj. Jedna je stranka vojevala za napuljskoga Karla Roberta, kojega je i papa podupirao, a druga si je izabrala českoga Većeslava za kralja. Kako ostali, bili su i Zagrebčani na dvoje razděljeni. Karlova stranka, pod vodjami Hinkom i Ivanom Güssingom, navali na Kaptol g. 1303. Kaptolci pograbiše oružje i počeše se braniti. Na drvenom mostu, koji je bio preko potoka Medvedčaka, dodjoše do ograšja; krv se prolěvaše na obijuh stranah, a i pocrveni potok sramotnim znakom bratske nesloge. Koja je stranka nadvladala, nezna se točno, ali most se i dan danas zove „Krvavi most."

I Kaptol je bio obzidan, te su ga zatvarala troja vrata, od kojih samo jedna stoje, bivši druga prije několiko godinah sbog lagljega obćenja razvaljena. Stoji na brežanjku, malo nižem od onoga, na kojem stoji gornji grad. Značaj mu je posve drugi, nego dosele

opisane česti gradske. Tiho je istina, i ovdě, ali u jutru je sve živo; jer se ovdě prodaje, što se prinosi za svakdanju potrebu; onda je sve puno seljakinjah, brbljavih kuharicah i valjanih gazdaricah; prama podnu se gubi ta vika, a poslě podne je obično sve mirno, kano da je sve izumrlo.

Ćuti se, da ovdě stanuje svetjenstvo; skoro sve kuće oko trga jesu kanoničke; a najveća je na njem sgrada katoličko sěmenište. Ovdě ima na najmanjem prostoru najviše crkavah; ovdě se veličanstveno diže i stolna crkva, sa svih stranah zidom obkoljena; ovdě se na velikom prostoru širi i nadbiskupski dvor.

Nadbiskupski je grad stajao, kako znamo, jur prama koncu 14. věka. Mnogo ga je biskupah povećavalo, popravljalo i dotěrivalo, dok ga nije biskup Alexander Alagović okolo g. 1833. tako dotěrao, kakov je sada. Mnogo ga je nesgodah postignulo: g. 1396. za biskupovanja Ivana Gare htěli su ga Zagrebćani zapaliti; g. 1529. za boja medju Ferdinandom I. i Ivanom Zapoljskim, obsědala ga je vojska němačke stranke, jaka 10000 vojnikah, dva měseca ali bez uspěha. Ivan ga je Vagerović krepko branio i napokon neprijatelja tako pomeo, da ga je, misleć, da su Turci došli u pomoć obsědjenikom, sam sobom ostavio. G. 1624. pod biskupom Dimitrovićem i opet g. 1645 pod biskupom Bogdanom izgorio je znatan dio grada.

Sada ima grad tri krila; u srednjem i najvećem prama jugu stanuje nadbiskup-kardinal sam sa svojimi prvimi službenici; prama iztoku su pisarnice, kuhinje i sobe za goste i družinu, a na zapadu je pismohrana i knjižnica. Grad krasi pet okruglih a dva četverokutna turnja. Na iztočnom je turnju bio někoč diziv most, kojim su se ujedno zatvarala jedina gradska vrata. Iz grada vodi zatvoren most u crkvu; dao ga je napraviti biskup Šimun Bratuljić g. 1604—1611.

Za gradom je pretvorio biskup Alagović močvaru prekrasnim vrtom, koji za ugodna vremena vabi čověka medju razno sěnasto stabarje svojim ribnikom, svojimi ptićami, svojimi nasadi različitim cvětjem. Neima veće slasti, nego ovdě šetati ili sěděti: nos mami cvětje ugodnim mirisom, oko ploveća po ribniku perad, uho jocajući na grančici slavulj. Zato je ovaj vrt prava blagodat za sve ljubitelje prirode.

Osim navedenih šetalištah imaju Zagrebčani još několiko městah u okolici gradskoj. Dok sunce jako nežari, idu rado prama Savi. Cestu samu sobom lěpu, obrubili su pobočnimi stazami, duž kojih su posadili divljih kostanjah, koji će za několiko godinah cestu krasiti i sěnu davati.

Kada je pako vruće, onda se obilazi Tuškanac ili Ksaveri ili Maksimir (Jurja ves). Tuškanac je za gornjim gradom blagovoljno primao gradjane pod sěnu svojih hrastovah, to je bio osobiti ljubimac sve gospode; ali g. 1858. udari i njemu smrtna ura. Kultura, koja se svakamo širi, metnu sěkiru i na te hrastove i iztrěbi jih mnogo; ali pri tom i ostade do lětos, ali lětos počeše goli prostor opet zasadjivati i polěpšavati.

Ali je kultura opet popravila něšto na drugoj strani. Tuškanac děli od Zagreba prijazna hladna dolinica, Dolnji Tuškanac zvana; i prije se pohadjaše ta dolinica za vrućine, ali sada, pošto se je napravio prostran put, sve njom vrvi; vodi ta dolinica do krasnoga imanja, koje se zove Smrok. Nedaleko odatle stoji crkva sv. Ksavera u najkrasnijoj dolinici od svih, što jih ima oko Zagreba. Protiče ju potok Medvedčak, těrajuć mnogo mlinovah, koji jur svojom spoljašnoštju pokazuju blagostanje gospodarah. Krase tu dolinicu gajevi i vinogradi s prijaznimi lětovnici.

Zagreb neima druge tekuće vode, nego potok Medvedčak, koji izvire blizu Medvedgrada, glasovite někoč tvrdjave, i koji je za takov grad premalen. Osim toga,

što goni navedene mline ima i tu važnost, da gradski smrad u svoje ne svagdè pokrito korito sabire i na travnike nosi.

Najviše se, osobito po nedĕljah i svetcih, polazi Maksimir, ili Jurja Ves, dobre pol ure od Zagreba. Malo gradovah ima nĕšto takova. Hrastovlje se izmĕnjuje inostranim drvetjem i umĕtnimi nasadi; sĕnate staze vode dubravom; pod grmljem šumi potočić od jednoga kraja do drugoga; prijazni ribnjak vabi posĕtnika na svoju mirnu vodu, po kojoj se Zagrebčani zimi skližu, a lĕti voze. Nad ribnjakom stoji četverokutni dosta visoki kiosk, koji je dao sagraditi umrvši uzoriti kardinal i nadbiskup Gjuro Haulik. S njega se vidi prama Savi, na drugoj strani na zagrebačke gore, do Šestínah i Medvedgrada, i pod brežuljci Zagreb. Nedaleko odatle stoji „švajcarska kuća“ s lĕpim pokućtvom, kako je nĕkoč bilo u običaju. Zvĕrinjak je napravio jur biskup Alagović; osobito je dražestna „Mirna koliba.“ Mir i tihoća, koju prekida samo glas aeolovih strunah, budi u tom prijaznom kraju tako blažena ćutjenja u grudih, da čovĕk lahko zaboravlja, da žive u dolini suzah.

Zagreb ima mnogo crkavah, ali sve nadkriljuje prvostolna crkva. Divili smo se crkvi sv. Marka u Mlĕtcih, s nĕkim smo štovanjem ogledavali crkvu sv. Stĕpana u Beču — pak smijemo reći, da pri svoj svojoj umĕtnosti i veličanstvu neuzdižu više duha, nepotiču više na pobožnost, nego li sv. Stĕpan u Zagrebu. K ovomu pristupa jošte mir i tišina okolo crkve i u crkvi; veličanstvo cĕle sgrade; umĕtnost, kojom je polĕpšana nutrinja; uspomena prošlih vĕkovah, koji su često nad njom bure i oluje dizali.

Ovu je crkvu dao sazidati sv. Ladislav, prvi ugarsko-hrvatski kralj, utemeljiv oko g. 1091—1095. zagrebačku biskupiju. Crkva je pretrpila mnogo nesgodah za Tatarah pod Belom IV., za ratovah medju Fer-

dinandom i Zapoljskim, za požara g. 1645. ter je s vana vrlo oštetjena, kano što se i na njoj vidi. Sagradjena je u gotičkom slogu od rezana kamena, ima 26 četverokutnih stupovah; okna, něka ratasta a něka okrugla, sgora su uresena različitimi rezbami; duga je 38°. S nutra je razděljena na tri broda, koja razstavlja 16 tako vitkih stupovah, da se čine načinjeni više za ures nego li za podporu visokoga svodovlja. Medju žrtvenici, kojih ima do 20 i koje krasi mnogo umětnih slikah i mramornih kipovah, najumětniji je žrtvenik presvetoga križa, stojeći prama veoma umětnoj prodikaonici od mramora. Světlost dobiva sa svetilišta od pet poduguljastih i okruglih prozorah, koje je umrvši kardinal nadbiskup, Gjuro Haulik, dao slikati u Monakovu u onděšnjem zavodu za slikanje stakla. Ostale su crkve čedne, ali bez umětničke vrědnosti, medju kojimi je najneznatnija župna crkva sv. Marka, koju su htěli da zaměne drugom lěpom, veličanstvenom; ali sadanje materijalno vrěme neprija takovim nakanam.

Grad stoji 388' (Ilica) do 489' (gornji grad) nad Jadranskim morem. Tomu se položaju ima pripisati blago podneblje, koje se još i tim radja, što grad štite gore, koje ga brane od sěvera. S toga je zima obično kratka, sněga pade malo, pa ga još mora mraz pritisnuti, da potraje kojih 14 danah. Najbolje pako ćuti to blago podneblje trs, rodeći dosta dobrim i plemenitim vinom.

U Zagrebu ima mnogo učilištah, koja se dan na dan poboljšavaju, medju koja spada nadbiskupsko sěmenište, pravoslovna akademija i velika gimnazija.

Gimnazija je ova najstarija u hrvatsko-slavonskoj kraljevini. Godine 1607. počese na njoj učiti Isusovci latinski, ter učahu do g. 1773. Kralj Leopold I. podignu g. 1671. gimnaziju na čast akademičku, ter je gimnazija ostala sjedinjena s pravoslovnom akademijom i filosofičkim fakultetom pod jednim ravnateljem sve do g. 1842.;

ove se je godine odružila gimnazija i dobila svoga ravnatelja i svoj pečat. Godine 1849—50. počeše sve predmete predavati hrvatskim jezikom, ali za kratko vrěme, jer se g. 1853. uvede němački jezik, ostaviv hrvatskomu samo dva prva razreda; ali od g. 1861. predaje se opet sve hrvatski. Ima ovdě i velika realka, ustrojena g. 1855., směštjena u krasnoj sgradi na Zdvercih. Posebni zavodi, kojih učenici polaze gimnaziju, jesu: k. konvikt (sěmenište sv. Josipa), nadbiskupsko sirotište i grčko-katoličko sěmenište. Izmedju knjižnicah se iztiče akademička s 18595 svezakah i nabiskupska s 23770 knjigah. Samostana ima u Zagrebu tri: otacah frančiskanah, milosrdne bratje i milosrdnih sestarah.

O većoj obrtnosti neima ovdě ni traga, ako izuzmeš parni mlin i čednu tvornicu posudja, i trgovina je samo prolazna i městna.

Zagreb broji sa svojih pet predgradjah po računu od g. 1857, samo 17348 dušah, medju kojimi ima do 4000 inostranacah, zato glede stanovničtva spada Zagreb u tretji red austrijskih gradovah.

Ali od one se je godine broj stanovnikah pomnožio, mnogo koristna ustrojilo, mnogo popravilo i polěpšalo, ter se sada može Zagreb s ponosom uzporediti s glavnimi gradovi mnogih austrijskih pokrajinah; ali někadanje je obilje palo, ter čověk živi u Zagrebu skoro draže, nego li u ostalih velikih gradovih.

34. Jantar.

(Gj. Deželić.)

Stari su někoč više cěnili jantar od zlata, jer su ga upotrebljavali u hramovih za kad, za ures, i držali o njem, da je dobar lěk. Budući da su ga privažali iz dalekih zemaljah i često ne bez smrtne pogibelji, bijaše i jako skup. Feničani trgovahu jantarom, pa kao lukavi

trgovci nehtědoše kazati okolice, gdě ga je bilo. Već su ga za Mojsije upotrebljavali u iztoku za kad, a mudri mu je Thales znao već tu vlastitost: kad se tre, da privlači tělesa.

Jantara ima u mnogih okolicah, ali možda nigdě toliko i takovih gromadah, kako na iztočnih obalah Pruske Pomeranske. Od Memla do Gdanja ima ga toliko, da je po više miljah samo njega viděti. Ili ga more izbaci na brěg, pa ga beru, ili ga mrěžami hvataju po moru, što biva osobito izza burah i kad je more mirno; ali ga ima i na kopnu i to ne jako duboko pod zemljom u Francezkoj, Nizozemskoj, Švedskoj, Španjolskoj, Italiji, na obijuh Sicilijah, u Ruskoj, zapadnoj Indiji i drugih zemljah. U velikih ga komadih neima, ili se barem veoma rědko nadje, kao što je jedan u kraljevskoj rudnoj sbirci u Berlinu, $13\frac{3}{4}$ palca dug, $8\frac{1}{2}$ p. širok. Osobito se ljubi jantar, u kojem ima zareznikah, zato ga često umětno rade, umetjući unj zareznikah.

Ima i gladkoga i hrapavoga a tako i glede prozirnosti svakojakoga; kad se tre, postaje miloduh, imajući niječnu munjinu; uz 115 stupnjevah omekša, a što je više od 270 stup., onda se raztopi ili bukne u jasni plamen i gori s miloduhom. Jantar se sastoji iz dvijuh raztopljivih smolah, od kojih se jedna raztaplja u alkohol a druga u eteričko ulje i jantarsku kiselinu, pače dokazano je, da jantar nije drugo, nego otvrdněla smola od drva crnogorice. Od njega se rade razni ženski uresi, a rabi i za čibuke; u Carskojem selu nedaleko od Petrograda ima palača, u kojoj su sve stěne od jantara, a slična je soba i u Draždjanih sa zelenim svodom.

Rabi za lakov pokost, a kemički mu proizvodi služe za lěkove proti mnogim bolestim i nesgodam, pače kad mu je proti podagri i ozebini, zato su ga někoč proti tim bolestim nosili kao amulet.

35. Постанак народних пјесама.

Све су наше народне пјесме раздијељене на пјесме јуначке, које људи пјевају уз гусле, и на женске, које пјевају не само жене и дјевојке него и мужкарци, особито момчад, и то највише по двоје у један глас. Женске пјесме пјева и једно или двоје само ради свога разговора, а јуначке се пјесме пјевају највише, да други слушају; и зато се у пјевању женских пјесама више гледа на пјевање него на пјесму, а у пјевању јуначких највише на пјесму. Јуначке се пјесме данас највише и најживље пјевају по Босни и по Херцеговини и по Црној Гори и по јужних брдовитих крајевих Србије. По тих мјестих и данашњи дан готово у свакој кући имају по једне гусле, а по једне особито на стану код чобана; и тежко је наћи човјека, да незна гудити, а многе и жене и дјевојке знаду. По дољних крајевих Србије (око Саве и Дунава) већ су ређе гусле по кућах, ну опет мислим, да би се у сваком селу (особито с лијеве стране Моравине) по једне могле наћи. У Сријему пак и у Бачкој и у Банату гусле се могу данас виђети само у слијепаца (па и они морају учити у ње ударати, и непјевају много пјесама него само богораде уза ње), а други би се људи врло стидили сљепачке гусле у својој кући објесити; и тако по тих мјестих јуначке (или, као што се туда већ зову, сљепачке) пјесме нитко други и непјева осим слијепаца и по Бачкој некојих жена, које без гусала пјевају.

Ми видимо, да пјесме јуначке и данас постају, зато мислим да неће бити сувише рећи штогод о њихову постању. Колико сам ја до данас могао дознати, јуначке пјесме спјевају понајвише људи средовјечни и старци. По рečених мјестих, куда се данас јуначке пјесме највише пјевају, нема човјека, који незна не-

колико пјесама (ако не читавих, а оно барем комада од њих), а има их, који их знаду и преко педесет, а можебити и на стотине. Који човјек зна педесет различитих пјесама, ако је за тај посао, њему је ласно нову пјесму спјевати. А уз то још ваља знати, да сељаци по оних земљах још немају оваковиx брига ни потреба, као по хришћанских државах, него живе доста налик на она времена, што пјесници називају **златним вијеком**. У Тршићу је један човјек под саму старост спјевао многе смијешне пјесме. Оваковe се смијешне пјесме и данас често спјевавају по народу, ну будући да нису од каковиx важних и обће познатих догођаја зато се и неразилазе на даље, него гђе постају ту и остају, док се и незаборавe, зато мислим да је вриједно о њих још мало проговорити. Из таковиx се пјесама види, да се исте спјевавају понајвише око женитбе, кад се штогод смијешна догоди, на пр. кад се сватови посваде, кад кому побјегне жена, а особито кад се женидба поквари, или кад отмичари остану јалови. У Тршићу је била за неким Живаном Гргуревићем млада из Клубаца од Кујунџића, која је имала лијепу сестру, још дјевојку код мајке, па негђе у шали рече некому Митру Мијајловићу, да ће му ју поклонити и поче га звати својаком, а он њу свастиком. Послије тако дугога својакања и свастикања једанпут у селу на комидби зовне Митар Живановицу свастиком, ну она, или будући нешто и онако љутита, или јој се пред комиоци учини срамота, да Митар, на кога су често у селу викали, да краде, њу, која је била из поштене куће у поштену доведена, зове свастиком, неприми то радо, него се осијече на њега, и каже му, да ју више тим именом незове; јер да она своје сестре нипошто неда за њега и тако га изружи, да је он од срамоте побјегао измед комилаца и стао пријетити, да ће отети

његзину сестру; ну будући да је кућа Кујунџића била задружна и село сложно, а из Тршића опет није хтио нитко знатнијих момака с њим поћи у ту отмицу, зато та отмица остаде голом хвалом и претњом. Ето посла за пјесму! Послије неколико неђеља дана стаде момчад по свем селу пјевати, како је он ишао, да отме дјевојку па није могао; како су најпослије преварили и дјевојку сакрили, а они остали под срамотом. — Ово сам само зато додао, да се лакше може разумјети, како су постале и како још дан данас постају наше јуначке пјесме. Као што шаљиви старци и момци спјевавају овакове шаљиве пјесме: тако и други спјевавају озбиљне, ратне и остале знатнијих догођаја пјесме. Да се најновијим а камо ли старијим пјесмам (као народним) неможе управо дознати, тко је коју први спјевао, то није чудо; али је чудо, да у народу нитко недржи за какову умјетност или славу нову пјесму спјевати, и не само што се нитко тим нехвали, него још сваки (баш и онај, који јест) одбија од себе и каже, да је чуо од другога. То о најновијих пјесмах, за које се знаде, да нису одникле дошле, него да су онђе постале о догођају, који се је прије неколико дана догодио; а како догођају и пјесми прође макар само година дана, или се пјесма гђе чује макар и о јучерањем а даљњем догођају, нитко више ни немисли о његзину постанку. Једних пјесама различито пјевање по народу показује очевидно, да све пјесме нису одмах постале онакве, какве јесу, него један почме и састави што, како зна, па послије идући од устију до устију расте и кити се, а кадшто се и умаљи и квари; јер какогод што један човјек љепше и јасније говори од другога, тако и пјесме пјева и казује. Можебити, да су овакове гђекоје пјесме о једном те истом догођају од различитих људи и различито спјеване; а највише су и

различитих пјесама окренули по свом начину, као што се и данас чини свеједнако. По овом ће сваки читатељ сам ласно разабрати, зашто су многе пјесме различите једна од друге. Премда има доста људи, који знаду много пјесама, али је опет тежко наћи човјека, који зна пјесме лијепо и јасно. У том је покојни Тешан Подруговић био први и једини између свих, које сам ја за ових десет година налазио и слушао. Он је био родом однекле измед Босне и Херцеговине и најприје је био трговац, па послије убио некога Турчина, који је њега хтио убити, и тако просуо своју кућу и отишао у хајдуке и као хајдук 1807. године пребјего у Србију. Он је врло лијепо знао ударати у гусле, али пјевати није знао никако, него је пјесме казивао као из књиге. И за скупљање пјесама такви су људи најбољи; јер особито они пазе на ред и на мисли, а пјевачи, особито који су само пјевачи, многи пјевају и немислећи што, а знаду редом само пјевати, а казивати незнаду.

Пјесме јуначке по народу највише разносе слијепци, путници и хајдуци. Слијепци ради прошње иду једнако по цијелом народу од куће до куће, и пред сваком кућом изпјевају по једну пјесму, па онда ишту, да им се удијели, а гђе их тко понуди, онђе пјевају их више; а о празниции иду к манастиром и к црквам на саборе и на панађуре, па пјевају по читав дан. Тако путник када дође у какву кућу на конак, обично је, да га у вече понуде с гуслами да пјева, а осим тога путем по ханових и по крчмах свуда имају гусле, па путници у вече пјевају и слушају; а хајдуци зими на јатаку леже дању у потаји, а по сву ноћ пију и пјевају уз гусле и то највише пјесме од хајдука. Кад каква пјесма дође из Херцеговине у доњу земљу, гђе се неговори Херцеговачким наријечјем, ондашњи ју људи

пјевају по свом наријечју, на пр. девојка, деца, лепо и т. д.; али и је остане у многих ријечих, гђе је нуждно, да се изпуне слогови, н. пр. лијепо, бијело, вријеме и т. д. Тако би без сумње и Херцеговци чинили, да каква пјесма одоздо дође међу њих. Зато је тежко женске пјесме назначити и одредити, која је из кога наријечја, него сам их ја наштампао, како сам коју гђе слушао и написао.

Што се тиче старине наших пјесама, ја бих рекао, да имамо старијих женских него јуначких; јер јуначких пјесама мало имамо старијих од Косова, а од Немањића нема старије ни једне; а међу женскими можебити да их има од тисуће година, н. пр. међу краљичкими, Додолскими и т. д. Ја мислим, да су Србљи и прије Косова имали и јуначких пјесама од старине, ну будућ да је она промјена тако силно ударила у народ, то су готово све заборавили, што је било до онда, па само почели од онда приповиједати и пјевати.

Пјесама јуначких данас има највише из шеснаестога и седамнаестога вијека о приморских јунацих и ускоцих, који су пребјегавали из Босне и Херцеговине у приморје под Мљетачку заштиту и оданле четовали као хајдуци и бранили Мљетачку крајину од Турака. Овакве пјесме пјевају и Срби турскога закона по Босни, само што они понајвише пјевају, да су њихови надјачали.

Кад би се скупиле све наше јуначке пјесме, јамачно би их било још пет пута оволико, ако неби и више.

Вук Стефановић Караџић.

36. Bela, kralj ugarski.

Kralj bez krune běži, oči su mu tmaste,
Prestolje mu buzdovan pohara,
Njegov dvor je hladan stan větara',
Uz kojega korov i drač divji raste.
Nebo strašan rumen krije od plamena
Pogorělih njegovih gradova',
A žitelje bez ognjišta i krova —
Koji uteku smrti — šumah primi sěna;
Za dětetom mati, za suprugom žena
Viče, tuži, plače, kosu čupa,
Nožem děva u srdašce lupa,
Divjem' dobitniku da nebude cěna.
Pogažene njive, razvaline grada',
Rěke od krvi, gomile od kosti',
Zvěrad, ko se ljudskim mesom gosti,
Evo to je zemlja nad kojom on vlada.
Kamo da se krene? studen znoj ga krije —
Kada netom njemu na um pade,
Da još jednu državu imade,
Na koju u sreći ni pomislio nije.
On je iz te zemlje malo vukô zlata,
Tu nij' polje tako plodovito,
Tu nestoji tak visoko žito,
Kano na ravnicah bogatog Banata.
Čast ga mora uvit u proste odore
I krunu mu skinut sa těmena,
Da upozna zemlja ta prezrěna,
Koliko je vrědna i koliko more.
Sjajni alem stoji u živcu kamenu,
Nije zlato, biser, skrlet, svila,
Nego srca neskrušena sila,
Što čověku daje nad inimi cěnu.

On pod krilo naših praotacah stupa,
Nu bez svakogufanja u grudih,
Kako da ga štiti šaka ljudih
Proti onom', kî pol světa već razlupa?

Dr. Dimitrija Demeter.

37. Sastanak trih vladarah g. 1515.

Noćju izmedju 15. i 16. Srpnja idjahu da se sajdu gospodari trojega vladanja: Vladislav, kralj ugarski i česki, od Brucka nad Ljutavom; Sigmund Stari, kralj poljski, od Haimburga, i Maximilian, rimski cesar i gospodar austrijskih zemaljah od Trautmannsdorfa. O usvitu se sastadoše na ravnici, nasrěd koje stajaše visoko biljegstablo. Od iztoka dolažaše Vladislav, koga su nemoći radi u stolici nosili, i do njega na četveroprežnih kolih Anna; sprovadjaše ih po izbor plemstvo ugarsko i česko, moravsko i slezko u vitežkom odělu. Od sěvera idjaše Sigmund u skrletu, na konju; a uzanj sěvajući zlatom, biserom i drugim uresom bratučed Ludovik, sa pratnjom u plavetnu odělu, sa starěšinami, biskupi, vojvodami i kastelani, a za njimi na konjih i pěške družina poljska, litavska i česka. Trublje se orahu i bubnjevi udarahu, a oni, proniknuti uzajamnim čuvstvom radosti, stupahu na město sastanka, kad se al u to doba spustjaše sa brěgovah trautmannsdorfskih i sám cesar s vojvodami i gospodom iz Bavarske, Würtemberga i Meklenburga, pratjeni od knezovah i grofovah državnih, poslanikah španjolskoga i englezkoga, i vitežtva u odělu kneževskom. Divno li ti ih bijaše pogledati: koliko se sja sunce na nebu, toliko ures oděla na onoj pustoj družini od pet tisućah glavah. I došavši na město věkom znamenito, pozdravi cesar goste svoje rěčmi sv. pisma:

„Haec est dies, quam fecit Dominus: exultemus et laetemur in ea," a Sigmund mu město bolestnoga brata odzdravi: „Utinam felix faustusque sit ille conventus noster universae reipublicae christianae." Pošto su se pozdravili, pristupe dvor i gospoda, da cělivaju ruke kraljem, koje od strane cesarove umoliše, da bi mu sutra došli u goste u stolni dvor.

Sutradan, na poziv Sigmundov „Za mnom, koga je volja" krenuše se bratja kraljevi s cělim dvorjaničtvom u Švechat, gdě ih čekaše vladar austrijski s pukom i gospodom svojom i odoše odanle zajedno do gradskih vratah, pred koja běše izišao vaskoliki Beč, da, osětjajuć u srdcu ono isto što i gospodar njegov, pozdravi kraljevske goste.

Narod stajaše u gomilah svim putem od Erdberga do grada. Od Erdberga do Stubenthora pratjaše jašuće visoke goste 1500 izabranih sinčićah bečkih na konjih u skrletu, i věćnici gradski u srebrnih oklopih sa 600 bogato oděvenih kopljanikah. Ondě ih pričeka i pozdravi dobrodošlicom načelnik sa věćnici gradskimi, na čělu gradjanstva, cehovah i svega kolikoga stanovničtva. Duhovničtvo, visoke škole, mladež školska sa znakovi trojice saveznikah běhu razměštjeni kako se ulazi na vrata u Wollzeile. Napred idjaše Sigmund sa Ludovikom na konju, za njimi Maximilian i Vladislav u stolicah, oko njih velmože pěške, prateć kneginju Annu, koja se je vozila sa gospojinskim dvorom na kočijah. Četiri stotine konjanikah, němačkih vitezovah, završavahu provod sa nebrojnom množinom kolah, konjah i ljudstva. Tim redom idjahu korakom put carskoga dvora, gdě čekahu do četvrtoga dana na svatbu.

Na ustanovljeni dan, 22. Srpnja, oko 9 satih prosinu carski dvor dva puta većom sjajnoštju, kad izide bez broja dvorjaničtvo, vitezi i gospoda, svi u divnu

odělu, stupajuć lagano pred kraljevi i za njimi, idućimi svetčano, prem směrno po blagoslov Božji u hram sv. Stěpana. Na stubah oltara gospodnjega blagoslovi kardinal prvostolnik, arcipastir ugarski, u pritomnosti papinskoga poslanika, kardinala goričkoga, četrnaest biskupah i prelatah, kraljevskih osobah i dostojanstvenikah trijuh državah uzajamnu zvezu věre i ljubavi medju Maximilianom, kao zastupnikom nepritomnoga unuka Ferdinanda, i Anne Jagellonske, zatim medju Ludovikom, kraljevićem ugarskim i českim, i Marijom Habsburžkom.

I tu je ponovljen i utvrdjen naslědni ugovor, sklopljen za carevah Karla IV. i Rudolfa IV., Friderika IV. i Matije, koji doskora postade osnovom stavnoga sjedinjenja krunah ugarske i česke sa vladom zemaljah austrijskih i kuće Habsburžke.

Jos. Hormayer.

38. Aquileja.

Tko želi viděti, kako velikih prvostolnih gradovah nestaje sa lica zemlje, neka se potrudi do Aquileje. Niti vratah, niti hrama, niti jednoga stupa nepreostade od stare slave njezine; što je odolělo ruci razoritelja, to je u blato propalo, i što je nakon věkovah izveo na vidělo běla dana lemeš orača, to je većom stranom odvučeno u tudjinstvo; i da se pred sto godinah nije sětila velika carica toga pustoga, grozničavoga kraja jadranskoga zalěva, davno bi već sve u laguni sahranjeno ležalo.

Aquilejske znamenitosti, koje su se do danas sačuvale, spadaju u srědnji věk. U jedanaestom stolětju sagradio je patriark Poppo hram, savršenu basiliku, u podobi latinskoga krsta; glavna ladja stoji na dvadeset stupovah; kor je uzvišen, a kamenita ograda pokrivena

je rezbom, u kojoj se prestavljaju nalici (simboli) orla, jaganjca i golubice, zatim razne utvore, kao što se vidjaju na najstarijih spomenicih krštjanskih. Oltari su puni rědka mramora i zmijca; u uvitku kora za stolicom patriarkovom sačuvale su se carigradske mozaike, kojimi je zid ukrašen. Pod korom několiko koračajah niže jest grobnica, koje su svi zidovi pokriveni dobro sačuvanimi stěnoslikarijami na stěni po bizantinsku. Sa svoda vise dvě starinske světiljke od měda, neobično lěpe, ali već vrlo oštetjene i izlomljene. Predstavljaju Faune, kako se grle. Blago crkveno čuvalo se je veoma brižno usrěd grobnice u ogromnoj željeznoj škrinji i medju jakimi gvozdenimi rešetkami. Škrinja još i dan danas ondě stoji, jaka željezna ograda još ju sveudilj štiti, nu što je u njoj bilo, pokradeno je kroz probijeni gornji svod. U novije doba nije ništa učinjeno za sačuvanje, a mnogo za nagrdjenje sgrade. Někad běhu zidovi poslikani, a sada su oběljeni; niti stupovah nisu ostavili u prvobitnoj podobi, nego su ih zeleno obojadisali tako, da se čini, kao da su oplěsnjivěli. Pred hramom imade stara kapela, u kojoj se vide tragovi stare slikarije na stěni; sada pako načinili su od nje skladište za crkveni naměštaj. S portalom je spojena kroz svedeni hodnik, koji je patosan starim nadgrobnim kamenjem. Na desno leži pusti dvor, ogradjen osutim zidom, za kojim se vide dva nizka stupa. To su ostanci dvora patriarkova. Ondě unutar nepokrivena podrtina, sagradjena na osam uglovah, koja nekad bijaše krstište, (baptisterium), leži amo tamo povaljana medju badalji i trnjem sa několiko starinah, koje mogu biti zanimive svojimi napisi, ali izgledom su jadne i neimadu nikakove umětničke vrědnosti. Imade tu i množina drobtinja od dragoga kamenja od sasutih mozaikah. Skrb za te starine pověrena je obćini a něšto ih je uzidanih u spoljašnj zid gospodarske sgrade u selu Aquileji.

Několiko koračajah k zapadu od crkve stoji usamljen zvonik aquilejski, uzidan na četiri ugla sa otvorenim prostorom, gdě zvona vise, i s ležećim krovom na četiri ugla, kao što je zvonik sv. Marka u Mlětcih. Odanle je na more i kopno veoma krasan vidik.

Lud. Heufler.

39. Granat.

Kockasti je granat najlěpši, najmiliji i najznatniji od svih českih dragih kamenah, i nalazi se samo u Českoj. Kristal je na njem kockast, no pločice su u srědi něšto poviše, krajevi često zaokruženi, te se čini skoro sasvim okrugao. Světlost se u njem često nakrivo lomi, tvrdoća mu je 7, 5, težina 3, 7 — 3, 8, boje je ognjeno krvave a blišta se kano staklo. Biva prozračan ili barem prozoran. Granat je jedini od svih českih dragih kamenah, što ga navlaš traže, i to po jamah kano dijamant u Braziliji. Sve ostalo česko drago kamenje nahodi se po srěći. No veći kusi toga granata u velikoj su čěni, premda imade drobna granata po dolcih u izobilju. Glede cěne česki se granat može sravnati s rubinom, safirom i smaragdom; ovo nam drago kamenje vabi oko ugodnom i čistom bojom, no granat ga česki nadilazi ognjenom světlostju, kano da u njem plamen plamti; i zato se i zove pirop, to jest vatreno oko. Pitanje, kako taj kamen u najviših vrstah površja zemaljskoga postaje, i kakovu se ima pripisati popotopnomu uplivu, nije se dosad u zemljoslovlju rěšiti moglo. Isto tako nalazi se i dijamant u Indiji i Braziliji srěd raztepenih klisurah; no nezna se izvěstno, u kojih je klisurah s početka postao, kano što se to ni o granatu nezna. Najviše ga imade na južnom podnožju od srědnjih gorah u okolini tribličkoj i dlažkovičkoj u litoměričkom okružju ili u oranicah osobito poslije

kiše, ili jedan, ili dva lakta pod oranicom, i to medju vrstami od kremena i basalta, proměšanimi pěskom i ilovačom. Triblički i dlažkovički granati uvěk su zrnkasti. Pokristaljen granat nalazi se najviše na podnožju Kozakova; u Kartuzi blizu Jičina, u potoku kod Nove Pake imade ih nečistih, no vrlo lěpih kristalah; no najlěpših pokristaljenih granatah pruža zemlja kod Rovenska. Samo u okolinah tribličkoj i dlažkovičkoj těra se kopanje granatah kano zanat. Podsedički su granati od svih českih najlěpši. U Podsedicah ima tvornica, gdě se granati světle i provrtju, a u Skalcu sklad, odakle ih hamburžki i drugi juveliri kupuju i u cěli svět razašilju. U Měrunicah u bilinskom okružju nahode se graniti duboko 8 — 12 lakatah u někih stalnih vrstih od gorah, i to u někoj vrsti od klisurah, odakle se pojedina zrnca lahko odlupiti dadu. Te su rude pokrite někom směsom od vrlo raznih gornih vrstih, sastojećih ponajviše iz ognjometnih tvorovah. No sad ih više nekopaju, jer se je trud slabo izplatjao.

A. T. po Krejčem.

40. Moravski Hrvati.

U drugoj polovini 16. věka, pod blagotvornom vladom Maximiliana II. mnogi su se Hrvati, gonjeni po svoj prilici čestimi navalami i běsnoćami barbarskih Turakah, iz svoje domovine izselili. Jedna se je naselbina, koji su prozvani Krobati, Hrobati ili Podlužaci, ustanila na gospoštini dirnholzkoj na granici izmedju Moravske i dolnje Austrije, naime u městih: Fröllersdorfu, Guttenfeldu i Novom Prěrovu, zatim kod Breclave i Lednice.

Ovaj narod živi na prostoru od 2 □ milje, i okružen je gotovo samimi Němci. Odlikuje se sačuvanjem svojega hrvatskoga jezika, koji je srodan s česko —

moravskim, ali od svih slavenskih narěčjah poljskomu najspodobniji; odlikuje se i nošnjom, navadami i običaji svojih otacah. Kad bi se tko med njimi bavio, mislio bi, da se nahodi u pravoj domovini toga naroda, to jest u lěpoj, romantičkoj Hrvatskoj. Svoje su navade najčištje sačuvali pri ženitbah, koje osim rědkih prigodah, nebivaju nikad izvan svojega roda.

Moravski su Hrvati visoki, krěpki i zdravi ljudi, te su trudoljubni, pametni i hrabri. —

Glede na dušu, moravski je Hrvat iskren, dobar i velikodušan; prema stranim je prijatan, uslužan i gostoljuban. Isto lice pokazuje mu blagost i iskrenost, a oštri se pogled ublažava otvorenom tihoćom, koja mu pouzdanost pribavlja. Jezik mu teče; pěvanje mu je blogoglasno, koje živ lik prati; hod mu je lagahan i uzpravljen bez naprezanja. Veselost i ljubav pěvanja, glasbe i plesa, jesu baština njegovih dědovah. Od velike su zanimivosti navade i običaji, koji se najviše mogu viditi pri krstjenju, pri ženitbah, posvetjenjih crkavah i pokopih, kano i pri različitih narodnih svetkovinah, kamo spada i vesela berba.

Najviše obdělavaju polja, vrte i vinograde.

41. Smrt Marka Kraljevića.

Kralj Vukašin vojsku kupi,
I pěneze svud razsipa,
Naredjujuć, svak da stupi
Hrvat cara Muzaipa,

Koj u staro Drenopolje,
Gdě ga doně čest neprava,
Běše uzdigo svo' e pristolje
Vrh krštjanskih mrtvih glava'.

Istom se je zaletěla
Bojna slava navěstnica
Prěko raških plodnih sela'
I bugarskih vrh granica':

Eto odasvud vitezovi
Teku bojnoj u odluci;
Svim u licu sto' e trěskovi,
A vitežka slava u ruci.

Pale očima kud stupaju,
S njimi 'e, vidět, bojna srića:
A pred sobom glavu imaju
Slavna Marka Kraljevića.

Ta vojnica sva ohola
Za vojvodom takim grede:
Ko da jata od sokola'
Orla siva na boj slěde.

Svim na pasu sablja 'e jaka
Stoje kopja sred desnice:
A vrh kape od junaka
Treptė vite perjanice.

Svi ujedno jezdeć tako
U Kosovo htěše priti,
Gdě družini poče ovako
Junak Marko besediti:

„Davori mi družbo mila,
Ku Bog světu za čast stvori:
Koju nikad turska sila
Svo' u pod oblas neobori.

Videć vaša srca jaka,
Da su Turci zma' i krilati,
S takom kitom od junaka'
Smio bih ih zatěcati.

Da se prava věra osveti,
Slědite me svi smioni:
Da Muzaip car prokleti
Pod mû sablju vrat prikloni.

Da izbavim ja najprvi
Težka iz robstva kraj bugarski,
Kad u blatu crne krvi
Utopi se měsec carski.

Neuzmičite u sretanju,
It napreda svaki trudi:
I vašemu vojevanju
Ma desnica za izgled budi.

Dobitje se snagom sreta
Slava 'e stavnoj u odluci;
Jer junačtvo srbskih četa'
Nije u nogah, neg li u ruci."

Istom běše ovo izreko
Slavni Marko svoj družini;
Ču se bučat na daleko
Turska vojska po planini.

Čeć strašnoga njih žamora,
Ki činjahu na boj hrli,
Stresaše se polje i gora
Jakno vihar kad zaprli.

Kad viděše Turci kleti
Spravne srbske vojničare:
Nemogoše odolěti
Srcu ognjenom, da neudare.

Sva ravnica tad izginu,
Medju njimi běha koja,
I od polja svu širinu
Prikri odasvud plam od boja.

Nětko ubija, sěče i tlači,
Nětko uzmiče prešno u strahu:
Oblak strěle, munje mači,
Grom udarci slikovahu.

Marko bojnoj u slobodi
Zbode prvi konja vrana,
Ter u prsi kopjem zgodi
Arnauta Sulimana.

Nu se udarac neustavi:
Istim hukom ter napreda
Protěčući šip krvavi
Još nabode i Mehmeda.

On Mustafu sreza preče
Preko pasa u dva děla,
A do sedla tja razsěče
Husaina s vrha od čela.

Ali sve što veće kolje
Snažne Turke vitezove,
Suproć njemu svedj na polje
Pridohode čete nove;

Sva družba mu pobjena je,
I svôm krvi polje omasti,
A tko žive, kuka, da je
Pod otmanskom sužan vlasti.

S cělom vojskom sám boj bije
Junak Marko nedobiti,
Ter ustupa gora gdě je,
Da liticom pleći štiti.

U toliko brz odveće
Snagom ruke svôe krvave
Ori, krši, sěče, meće
Sablje, kopja, ruke i glave;

Nu leteći po dubravi
Potaknu se konj mu odzgara;
Ter u hridnoj jami ostavi
Svoga strena gospodara.

Tač hrabreni Marko pade,
Kim se imenom još svět stresa,
Turske od sile ne nikade,
Neg pridobit od udesa.

Ah da plata tva neizgine
Srěd neumrlih věčnih strana',
Diko naše pokrajine,
Svim jezici pripěvana!

J. Gjorgjić.

42. Стјепан Душан силни, цар србски.

У ред владалаца, који су били велике војводе, слободно можемо ставити славнога србскога цара, Стјепана Душана силнога, тако зато назвала, што је снажном руком побиједио многе непријатеље србскога народа, и што је војничкими дјели далеко разширио србско царство. Стјепан Душан неможе се, истина, са својими дјели узпоредити великому Александру, који је био јунак и војвода, кому се је цијели свијет дивио и диви, кому у свјетској повјестници подобна неима; али је зато опет и Душан заслужио, да га у реду великих војвода споменемо, јер је био највећи војвода од свих србских владалаца, знаменит војвода свога времена у свој Еуропи, тер је војничкими дјели задобио име: силни, па за то ћемо споменути нека војничка дјела свога славнога србскога владаоца.

Отац Душанов бијаше србски краљ, Стјепан Дечански, о ком је напријед био говор. Душан проведе прве године свога живота у Цариграду, јер његов отац Стјепан Дечански бијаше тада сужњем код грчкога цара. Душан бијаше врло млад, кад се је започео рат између Срба и Бугара. Бугарски цар Михајло одагнав од себе Неду, сестру србскога краља, Стјепана Дечанскога, не само да није хтио послухнути мирољубиве савјете свога зета, србскога краља, него је наумио био освојити србску државу. Бадава га је опомињао Дечански, да је ратна срећа врло варљива, и да се нетреба на њу поуздати.

Михајло скупивши велику војску продре у србску земљу. И Дечански скупи своју војску и пође у сусрет Бугаром. Из свога стана писао је још једном Михајлу, свјетујући га, да одустане од рата и опомињућ га, „да онај, који жели отети туђе, губи и

оно, што за цијело мисли, да је његово." Ну Михајло му одговори, да он жели покушати своју ратну срећу проти Дечанскому, те тако се оба владаоца почеше спремати на борбу. Дечански повјери управу коњаника свому сину Душану, који се је већ тада одликовао јуначтвом. Душан подпуно одговори повјерењу, које је у њем имао његов отац. Са својими коњаници удари у средину бугарске војске, нагне онамо, гђе је био бугарски цар Михајло, и као што неки мисле, својом руком тако силно рани Михајла, да му се је морао предати, те га тако Душан свезана одведе к свому отцу, гђе послије четири дана Михајло и умре.

Бугарска војска бјеше до ноге потучена, силна тјелеса погинулих у рату војника покриваху бојно поље; бугарски властели дођоше у србски стан, и подчинише се власти србскога краља, који на бугарски пријестол подигну Александра, сина погинулога у рату Михајла од Неде, своје сестре. Све ово бијаху користна следства побједе, коју је Душан храброшћу задобио над Бугари, па га за то отац врло обљуби, и поче му повјеравати управу државних послова. Ова Душанова побједа бијаше први почетак његових славних дјела, која је починио послије, кад је постао србским владаоцем.

Душан је био млад човјек, кад је постао србским краљем (1335). Одмах првих година свога владања започе рат како с Мађари, тако и с Грци. Са својими војници продре у подунавске предјеле, изагна оданле војску мађарскога краља, Карла Роберта, и освоји земљу до ријеке Саве. У Грчкој је владао у то доба млађи Андроник. Душан удари са својом војском у његове земље за то, што је Андроник прије њеколико година у свези са бугарским царем Михајлом хтио напасти србску државу, и освоји све земље од вароши Јанине до острва грчкога Еубоеје и доспије до

града Солуна. Андроник побојав се, да му Душан неотме све земље у Маћедонији и Θесалији и да недође и под сам Цариград, измири се с Душаном, и уступи му: Орид, Прилип, Јанину, Трикалу, Костур (град Рељин), Жељезнац, Воден (Видин), Аверију, Струмицу, Сер или Серез, Чрмен, и многа друга мјеста, која су од то доба дуго времена стајала под управом србске власти. У граду Призрену сазида Душан велики царски двор. Све се ово догоди између 1337—1340. У то доба, усред његових над Грци побједа, роди му се син (1337. или 1338.), кому дадоше уме Урош.

Мир, који је Душан с Грци утврдио, нетрајаше дуго; у самој се Грчкој догодише разне побуне, у које се је био уплео и србски цар Душан, помажућ прогнаному из Цариграда грчкому цару, Ивану Кантакувену. Иван се међу тим незадовољаваше србском помоћу, него тражаше помоћи и у Турака, па зато Душан одустаде од њега, пређе на страну грчке царице Ане, удари са својом војском на Маћедонију, и завладав свом Маћедонијом, сазва у град Скопље србске архијереје и велике и мале властеле, и даде себе крунисати за цара србскога, а свога сина прогласи србским краљем 1347. Тим се хтједе Душан извисити на највиши степен људске силе, и увести србску државу у ред великих и снажних еуропејских држава; и заиста била је тада србска држава голема, простирала се је бо од Дунава и Саве до јонскога мора и до садашње Грчке, а од јадранскога мора до саме Романије. Кад се је Душан прогласио за цара, устроји свој двор тако, као што је био устројен царски двор у Цариграду, и постави најодличније своје људе за дворане. Душан је хтио, да се и спољашњим блијеском узпореди негдашњим грчким царевом, па је зато и радио све оно, што су некада радили грчки цареви.

Слава Душанова и сила његова оружја постајала је од дана на дан све јача и јача. У Мађарској је по смрти Карла Роберта владао његов син Лауш (Лудвик), кога су Мађара због знаменитих дјела називали великим. Римски папа, видећ, да Душан није наклон римској цркви, наговори Лауша, да оружаном силом присили Душана, да прими римску вјеру. Лауш послуша папу тим прије, што се је надао, да ће и сам имати неке користи од овога ратнога похода. Лауш је био славан војевода свога времена, он је раширио границе мађарској држави и својим оружјем задао страх и самој Италији. Душан је дакле у Лауша имао достојнога супарника, па зато се је и спремао на рат озбиљно, тим већма што су Лауша по наговору папе и други народи подпомагали. Прије него што је Душан пошао на рат, сакупи своју војску у предјелу око Карановна, замоли патриарху Јоаникија, да дође к цркви Жици, и ту патриарх одслужи свету литургију и благослови цара Душана и његову војску, да сретно сврше започети рат за обрану православне вјере. Од Жице крене се војска мало напријед к рудничким планинам. Мађарски се је краљ спремао, да са својом војском пређе преко Дунава; ну прије, него што ће прећи, позове Душана, да се лично састану и договарају. Душан у пратњи одабраних неколико својих властела и храбрих коњаника, дође до ријеке Дунава, а краљ Лауш, видећ да је Душан до Дунава приспио, сједне на лађицу и пређе према србској обали, али из лађице неизиђе на обалу. Ту се оба славна владаоца лијепо поздравише. Ну кад је Лауш стао казивати, што захтијева од Душана, прекине овај преговоре, и остави, да се оружјем ријеши, чија ће бити старија. Лауш дакле пређе с војском у Србску земљу, ну Душан га дочека, и послије крваве битке примора, да повуче војску из Србије и да се

поврати преко Дунава у Мађарску. Желећ у напредак на пут стати прелажењу мађарске војске преко Дунава, на брежуљку, изпод кога се Сава излијева у Дунав, сазида град Биоград и остави у њем неколико хиљада војника.

Биоград постаде доцније тако важним мјестом, да су хиљадами гинули под њим војници разних народа, желећи га добити. Још једном нападе Лауш на Србију, али се и тада мораде повратити кући незадобив ништа. Овом приликом многа мађарска војска изгибе у Сави, неимајућ никакових лађица, да се превезе на сријемску обалу, а бојећи се на србској обали дочекати србску војску, која јих је изастопце гонила.

До овога доба били су босански банови слободни и независни господари Босне. За вријеме Душаново бијаше босански бан Стјепан, који се бјеше јако осилио, тер је, док се је Душан забављао с Грци и Мађари, подчинио својој власти Хум и узнемиривао предио требињски Гацко; шта више, са својом је војском допирао тја до Котора. Душан скупи велику војску, удари на бана Стјепана, прогна га из Босне, Босну опусти, и подчини својој власти. Тада се многи босански властели предадоше у милост Душанову, а многи се из Босне изселише и настанише у Бачкој.

Осим споменутих до сада бојева, Душан се је више пута борио с Грци. Грци су у својих војнах проти Душану дозивали Турке у помоћ из Азије. У ових је бојевих Душан добро увидио слабост грчкога царства, а добро је и у будућност погледнуо, да његову народу у свој Еуропи пријеги велика опасност од Турака. Он дакле намисли освојити Цариград, утврдити морске обале и тако стати на пут Турком, да непродиру више у Еуропу. Душан скупи 80.000 војника и с овом силом крене на Цариград. Своју државу разреди прије одлазка на разне области, и

нареди одличне људе, да управљају земљом, док се он на истоку у рату забави. Кад је све државне ствари у Србији уредио, крену на пут. Нитко није сумњао, да неће овом приликом Душан сатрти коначно грчку силу и отети Цариград. У највећој радости дође србска војска до села Диавола. Грчки се цар силно уплаши разумијев, да иде на њега велика србска сила; војске није имао довољно, да се опре, а самим Цариграђаном додијали су били унутрашњи непрестани раздори, па су зато и желили мир. Све су околности биле по Душана најповољније; кад ал на једанпут све се изврне. У поменутом селу Диаволу ухвати Душана јака грозница, која га овако снажна и у најбољих годинах одвуче у гроб. Душан умре г. 1355. 18. просинца усред великих основа, које је имао, и које је сковао с намјером, да себе вјечито прослави, и србску државу ојачи. Наде, које је србски народ у Душану имао, униште се с Душановом смрћу.

Душан је био врло велика стаса, лијепа лица и врло снажан, тако, да су га држали за највишега, најљепшега и најснажнијега човјека његове добе. Уз красоту лица имао је и красну душу, према тјелесним својством биле су изванредне његове умне способности. Душан је био велик војвода, мудар законодавац и у будућност прозирући државник. Душан је био владалац, који је једини могао довести србски народ до велике славе, са србским народом починити чудеса; он је био достојни унук славнога србскога краља Милутина. Мудар и снажан, знао је у државној управи изнаћи златан средњи пут; био је мудар и строг; љубио је слободу а гонио разузданост. Душан је јако разпространио србску државу, прославио србско оружје, извисио народну славу и освјетлао лице србскому имену; једном ријечју: Душан је био најславнијим и најсилнијим србским владаоцем, којим су

се Срби дичили; а кога су страни народи поштовали. Камо срећа, да је његов син Урош наслиједио изванредна својства душе свога родитеља: србска држава неби онако брзо и стрмоглавце падала из највеће силе и славе у крајну биједу, из величине у тежко робство. По смрти Душановој обладаше у Србији унутрњи немири; област србске државе задржаше неки властели као самосталне и независне државе, млади и нејаки цар Урош постаде лопта у рукух властољубивога, незахвалнога и неваљалога Вукашина, који је, као што је напријед споменуто, напокон и убио Уроша, да би тако могао србскими земљами неограничено владати. Једва је 30 год. прошло од Душанове смрти, а Срби, који су хћели освојити Цариград под Душаном, изгубивши битку на Косову, изгубише и самосталност и слободу, и посташе туђи платежници, обвезани војевати за туђе користи, пролијевати крв за добро невјерника.

Др. Никола Крстић.

43. Bledsko jezero.

(A. T. po Radonieviću.)

Daleko po světu slovi naša domovina radi raznih svojih čudesah, koja u svojem krilu čuva. Slavne su špilje idrijska i postojinska, cirknička jezera; ali premalo se pozna najdivniji preděl Krajnske — preděl bledskoga jezera.

Na Gorenskom, podno Triglavu, u kutu, gdě se stiču bohinska i dolinska Sava, leži predèl bledski. Kad idué od Radonice kroz Lešće dodješ na vrh doline, gdě vodi most preko Save, stupit ćeš prvi put na bledsku zemlju. Pozdravlja te iz doline bistra Sava, vidiš s desna

visoke gore, koje děle Kranjsku od Koruške, vidiš Begunšicu s lěpim selom Begujem, gdě stoje jake stare razvaline, o kojih se koješta pripověda po zemlji; dalje s desna pozdravlja te i visoki moćni Stol i nanj se naslanjajuće belske i druge dolinske gore, koje su kano kamenita ograda, kano zidovi, koje je narav amo postavila, da nam zemlju brane od sěvera. Od mosta kroz maleni gajić vodi cesta prama vrhu, gdě ti se otvara pred očima prekrasna okolica, koju što više gledaš, više joj se čudiš, ter ćeš se s njom težko razstati.

Ovdě u dolini leži jezero, na srědi zelen otok s lěpom bělom crkvicom, kamo se hodočasti materi božjoj na jezeru. Čisto zrcalo jezersko, u koje se gleda nebo, sěva od blistajućega bisera, kad větar potěra valove, bijuće otok i obale, na kojih se šire granate lipe. Nebu se pod oblake dižu glave gorskih gorostasah: sněžne glavice Triglava gledaju dolě, ter se čude radu današnjega světa. Sve na okolo u slici kamenita věnca, pružaju se gorostasne gore, a vedri te i čisti zrak planinski krěpi i jači. Srdce se širi od radosti, življe teče krv po žilah, kad se pred tobom raztvori živa slika raja. Okomce nad jezerom, na desnoj strani diže se visoko jaka klisura, kojoj na vrhu strše stare, sive zidine bledskoga grada. Nad vami, o zidine, projuriše stolětja, ljudi se proměniše, a vi viděste njihov život, njihove radosti i tuge, větrovi i oluje běsnjahu oko vaših sglobah, gromovi grmljahu i udarahu u vaša slemena; ali vas neuzdrma niti šum, niti grom, niti vrěme. Da kamenje umě govoriti, mnogo bi nam pridověđalo o starih, možda boljih vremenih. Valovi jezera běsne proti klisuri, ali klisura neomehča, nećuti, niti se nemiče. Bršljan se sad ovija oko zidovah grada, slěpići i zmije plaze sada po starom kamenju, a možda i sove i šišmiši stanuju po turnjevih, ali grad stoji i mirno gleda u dolinu na jezero.

Brdo se za brdom diže okolo jezera. Desno dalje od grada vidiš Nograd, lěpo prijatno brdo, stranom zaraslo hrastovjem i drugim stromovljem, stranom pokriveno travnici, koji se něžno spuštjaju prama jezeru, divan pogled za oko, neviklo dosad nego tamnim gradskim kućam i zgorělim okolicam. Amo tamo vidiš raztresena sela, čuješ glas zvonovah tutnjajućih s crkvah po vrsih. Pod gradskom klisurom stoji selo Grad, dalje gore Rečica, više desno Podhom i Zasip, a prama goram i obalam Polšica, Višelnica, dolnje i gornje Gorje. Ovdě stanuje prosti, krěpki narod slovenski, jezgra gorenskoga plemena, mužkarci čvrsta struka, a ženske lěpe. U srdcu toga naroda žive jošte prava, neoskvrnuta ljubav prama svojoj věri i domovini; nije jih još okužila razmaženost gradovah, niti jih je zahvatila mudrost današnje prosvěte, koju toliko hvale i slave, ali koja često u prostoj zemlji zdrave klice uguši, ter himbenost u mlada srdca zasadi. Sačuvao si naš narod svoj zdravi um, da ga razvratnost našega věka nepokvari i neupropasti. To sam više putah mislio i vruće želio, kad sam stajao na visokoj gradskoj pećini i ogledavao lěpe, srećne krajeve svoje domovine.

Želečam na lěvo diže se Straža, visoko, jako strmo i lěpo brdo, za kojim se snuje brdo za brdom, koja blizu bohinske Save jedno drugo obajimlju, dok jih u svom mokrom krilu nezagrle sdružene Save. Na Straži se otvara krasan vidik po dolini, najprije bogata široka ravan, nasred koje stoji Ribno, a dalje dolě vidiš svu lěpu gornju gorensku stranu: brda okole Kamnegorice i Krape, Rodolicu i mnogo drugih selah i crkvah. Prama jezeru, na lěvoj strani, kraj Save, proteže se Ilovca, bujno obrasla gora, koja prama putu u Bohinji graniči sa strmom klisurom zvanom Babji zob. Ondě ima malo poznana i polažena spilja, put je do nje jako težak, ali tko se neboji kamenja, neka ju pohodi, pa

mu neće žao biti. Kakova čudesa sakriva narav u krilu svojem. Ondě nutri, gdě věčna noć vlada, sazidala je ona velikih i krasnih hramovah, stěnah od blistajućih kristalah, visokih odarah od najčištjega mramora. Glas se čovječji čudnovito odbija od stěne do stěne, razleže od jame do jame preko klisurah i prosědah. Od časa do časa padaju kaplje od vrha na tla, ťe bi čověk mislio, da su to gorski dusi, koji ovdě nutri gospodare. U visokom hramu na kraju špilje stoje dva visoka stalaktita, běla kano propadano mlěko, srdačno jedno na drugo naslonjeno, muž i žena. Nad njima vise sa svoda dva curka, slična čistoj vodi. Naš je pěsnik „domorodnih glasovah“ prozvao ova dva kipa „Krstjenje Čertomira i Bogomile.“

Na dnu pod Babjim zobom otvara se duboka i divlja dolina, kojom vodi cesta u Bohinj, i kojom teče i bohinjska Sava. Ja neću opisivati niti krasnoga izvora „slapa Savice“, niti bohinjskoga jezera, kroz koji ona teče, niti drugih raznih lěpotah Bohinja; já pozdravljam bistru rěku samo ondě, gdě pěneć se izmedju visokih gorah prama Beli leti. Na lěvom brěgu rěke vidiš još bohinjske gore, Dunaj i druga brda, koja se sastaju s rečiskimi planinami, a niže s Osojnicom, Poklukom i Lipancom, koje ondě stoje poput slugah otca Triglava i čuvaju najlěpši preděl naše zemlje. Lěpšega vidika, nego što je s vrha toga gorja, nisam još vidio. Po uzkoj belskoj dolini vije se izmedju klisurah i pećinah Sava, čista i zelena poput smaragda, a duž nje se dižu stare visoke smrěke, jele i bukve; ondě se otvara zelena ravan, ovdě strše gole klisure, a opet ondě u dolu titra jezero. Rěke se vijugaju dolinom, po brdih se světle běle crkve, kano věrni stražari domovine naše, silni stupovi na kojih počiva čisto, jasno nebo. — To je naš Bled, to je raj zemlje Kranjske.

Bio sam još dětetom, kad su mi kod kuće pripo-

vědali, da je někoć u gradu živěla prekrasna, mlada gospodja, koja je uvěk žalostna bila i crnu oděću nosila. Bila je mlada udovica. Muža su joj razbojnici u šumi ubili i tělo mu u jezeru utopili; zato je ona toliko plakala, da joj je problědělo cvatuće lice, te nije s ljudi ni rěči govorila. Svakoga se dana na otok vozila i u maloj kapelici pred materom božjom dugo klečala i molila, ili je seděla na brěgu od jezera pri studencu, ter nije gledala ni lěvo ni desno, već je samo motrila ili duboko jezero ili visoko nebo. Skupi sve svoje zlatne i srebrne posude i sav svoj ures, ter dade saliti dragoćěno zvono na uspomenu svoga muža. Zvon je skladno i glasno zvonio kano pěvanje andjeosko; metnuše ga u crnu ověnčanu ladju i otisnuše prama otoku. Iznenada se diže silna oluja; nepomagaše ni molitva ni jakost vesalah: zvon i ljudi utonuše u jezeru, te nitko nezna o njih ništa više kazati. Ali kada je nebo posve jasno, kada tihi večer širi svoja krila nad jezerom i kada měsec razlěva svoju blědu světlost po vodi, čuje se iz dubljine jezera srebrni glas utopljenoga zvona. Onda se ribar svom silom opre o veslo, znajuć, da bi mogao vihar nastati i ladju mu utopiti. Mlada udovica ostavi svět i svoj visoki grad, dade sve svoje bogatstvo, ter sagradi na otoku crkvu, pa se bosa zaputi u Rim. Sam rimski papa posla zatim na jezero zvonce, sam ga blagoslovi i nadari čudnom moćju, da se svakomu, koji njim zvoni, izpune želje i prošnje. Ljudi hodočaste sada na jezero k materi božjoj; ujedno zvoni zvonce, pa sila světa moli za oslobodjenje od mukah i nevoljah, a malo ih ima, koji bi mislili na svetu nesrećnu ženu, koja je daleko u tudjoj zemlji umrla u někom samostanu kano ponizna pokornica. Tako mi je majka pripovědala, a ja sam věrno u pameti sačuvao pripověst o srebrnom zvonu i crnoj ženi.

44. Dragulje, ures ljudski.

(A. T. po P. Hobzi.)

Pošto čověk zadovolji potrebam těla, te ga nemuči više briga za život, postaje u njem, po priměru same prirode, želja, da i svoj stan i svoje tělo krasi i resi.

Znamo da brazilski Botokudi metju u uši i nosnice drvenih paličicah; da glavari nagih plemenah papuanskih rese svoju glavu kričećom bojadisanom trstikom od bananova lištja, a drugi opet šarenim lištjem; da nagi Katanksi i Purupurnanci i Dojakovci nose na rukuh i noguh lěpo kamenje i druge urese; da malajska, polinejska i tunguska plemena bojadišu pojedine česti těla, kano lice, ustnice i nokte, ili da ruke i noge bockanjem bilěže ili tetovuju. Ovaj je običaj někoč vladao u mnogih staroeuropejskih narodah, a i sada u Arabskoj vlada.

Ovakove, često cělim plemenom ljudskim pogibeljne poblepe ima pod svakim podnebljem, kod svih plemenah i u svako doba, počimajuć od proste děvojke, koja u kosu zabada cvětak iz bližnjega luga, pa do bogate, dragim kamenjem posute kneginje prosvetjenih narodah! — Po civilizaciji je to došlo napokon tako daleko, da se oděćom naznačuje ne samo stališ, nego i osobito dostojanstvo, a redovî i osobna odličnost, a sve to na štetu ukusnoga narodnoga oděla. Tko je vidio samo naslikana crnca u fraku s kravatom i cilindrom, mora se nasmijati, te civilizaciju, koja je sve to izvela, osuditi. Da se dobude dosta uresah, vadi se iz utrobe zemlje, traži se medju svimi plodovi prirode, pače često se osobitom samovoljom neznatne stvari drže za dragocěne urese.

Ovako su ljudi radili i s draguljami kano uresom; jer tu je malone samo oko odlučilo: boja se je, pro-

zirnost i lěsak držao za osobitu vrědnost; k tomu je došlo, da su se te stvari osobito pokazivale na površju zemaljskom, da jim se je davala osobita moć lěčiva i čarajuća, koja je čověka čuvala od nesreće, pak odtud jim je postala i velika cěna. Pri tom se nije pazilo, kakovu neznatnost krije blěsak, da se često takov kamen neodlikuje skoro nikakvom izvrstnoštju. S toga je morao takov ništetnik, ako se je hotio uzdržati medju draguljami, imati prilično tvrdo, kamenito srdašce, da se obrušen někako světli, kano što je to něžni salonski svět zahtěvao. Mnogi dosad cěnjeni tudji dragi kamen morao bi se uprav zastiděti, da mu se kemički razloži, koji mu je zametak i kako je došao do cěne. Prosta lončarska ilovača ima n. p. u sebi dvě tvari, od kojih svaka napose, ugladjena i zauglena, čini dragi kamen, prvu rubin i safir a drugu prohledeň s ametistom; i drugi gizdelin, po imenu spinel, sastavljen je od jedne tvari, boja je zametkom lončarskoj ilovači, i od druge, koje ima veoma mnogo u prostom dolomitu; ali čemu dalje stvar razvijati, kad se je i sam kralj draguljah, boju měnjajući diamant, rodio od ugljika, koji je zametkom našemu ugljenu i koga ima tako mnogo u grafitu, antracitu i osobito u ugljenom kamenu.

U staro su doba dragulje malo poznavali; najprije se spominju u starom Zakonu (2. k. Mojsijeva 28, 18—20, i 39, 10—13 i drugdě), gdě se opisuje odora velikoga svetjenika, odakle se vidi, da su već onda kano ures rabile. Na svakom ramenu prebogate one odore bio je učvrštjen dragi kamen, a na prsijuh bilo jih je dvanaest, u zlato okovanih, pod imenom Urim i Thumim, od kojih je svaki bio posvetjen jednomu plemenu. Ali imena tih draguljah pokazuju, da su jih Izraelci dobili iz Egipta; i nezovu se sve dragulje u svetom pismu onako, kako se danas zovu, osim možda safira.

Čini se, da su dragulje Grci tek kašnje spoznali, dočim nisu one za rata trojanskoga služile još kano ures, barem jih Homer nigdě nespominje, govoreć o blagu svoga vremena. Stopram učenik Aristotelov, slavni Theophrast, a kašnje Rimljanin Plinij, opisali su několiko draguljah, ali někako nepodpuno i bez reda, po čem se može slutiti, da jih nisu sbilja ni poznavali. Oba su ukrasili opise svoje bajkami i pripovědkami, tako da se po toj směsi neda opreděliti, koji se kamen ima razuměti pod njihovim opisom. To je bio osobito običaj Plinijev, da je sve, što je god čuo ili čitao, bilo to ili nebilo istinito, često bez razbora zabilěžio.

U obće počelo se je jur davno davati draguljam čudnih moćih. Tako se je mislilo, da osobito děluju na zdravlje, na krasotu, na bogatstvo, na čast i sreću čověka; pa da bi tu pomoć i pružale, nosili su jih na tělu i zvali amulete. — Držalo se je i to, da su u savezu s dobami godine, s planeti i znakovi nebeskimi, zato su se i zvale dragulje měsečne, zodiačne i zdravstvene. Zato su i nosili svaki měsec drugu dragulju, kako je koja po obćem mněnju bila u savezu s kojim měsecom, pače něki su svih dvanaest skupa nosili, da se nepometu. Tako je bio za:

sěčanj, hiacint (Dan);
veljaču, ametist (Gad);
ožujak, jaspis (Benjamin);
travanj, safir (Isachar);
svibanj, ahat (Neftali);
lipanj, smaragd (Levi);
srpanj, oniks (Zabulon);
kolovoz, karneol (Ruben);
rujan, krizolit (Ašer);
listopad, beril (Josef);
studeni, topas (Šimun);
prosinac, rubin (Juda).

Odavle se vidi, da su te misli veoma stare, te se daju dobro spojiti s navedenim naprsnikom velikoga svetjenika izraelskoga; misli pako, da kamenje ovo ima i lěčivu moć, traju sve do dana današnjega.

Još prama koncu prošloga věka držali su znatan broj draguljah u naših lěkarnicah, jer da su za obranu od pomora!

45. Věžbanje těla.

Kad o krěposti i vrlini stare grčke i rimske mladeži, o njezinoj uměrenosti i plemenitosti, snazi i zanešenju čitamo ili čujemo, i prispodobimo takova mladoga junaka sa gděkojim iztrošenim, slabim, blědim mladićem našega věka, nehotice pitamo: koji da je uzrok ovoj tolikoj razlici? — Něki špartanski dětić, kad mu je kadećemu u hramu žeravka na ledja pala, nije ni jeknuo, nego je nepomično stajao, dok mu se vatra vlastitom njegovom krvlju neugasi. Rimski mladić Mucio Scaevola metnu ruku u vatru da ju prži, buduć da nije pogodila kralja Porsenu, koji biaše Rim obsio, i da istomu kralju pokaže, s kakovimi ljudi posla imade.

Dà, to su bili junaci, kakovih bi težko u tako zvanih izobraženih zemljah našao! Pa kako su oni ovu postojanost stekli? — Neumornim věžbanjem těla. Poglaviti predmet pri odhranjivanju mladih Grkah bijaše věžbanje těla. Grčke škole, koje su oni gymnasium, akademia itd. zvali, bijahu s početka samo veliki ogradjeni trgovi, gdě se je mladež u trčanju, borenju, hrvanju, skakanju itd. věžbala; ovdě je ona otvrdnula, obikla nepogodam vremena, i naučila oprěti se ili ukloniti pogibeljim. Za tu svrhu slavili su Grci svako skoro lěto javne igre pri Olympu ili pri Delphih, pri Nemei ili na Isthmu. Ovdě su oni u nazočnosti nebrojene množine ljudih věštinu i okretnost těla pokazivali, i onaj, koji se je najviše odlikovao, bio je uvěnčan, kano junak s najvećom slavom u svoju postojbinu pratjen i od svojih sugradjanah ondě dočekan.

Sa svim tim nisu oni zanemarili ni obrazovanje duha: u istih borištih, gdě su si mladići okretnost těla nastojali steći, propovědahu im Plato i Aristoteles svoje nauke. Grci su pravo sudili, da čověk, napola tělo i napola duh, obodvoje izobraziti mora, ako želi savršen postati.

Što su bila za Grke gymnasia, to je bio za rimsku mladež Campus Martius, naški rěč po rěč: Turovo polje, to jest prostran trg na sěvero-zapadnom kraju Rima, gdě su se mladići neprestano věžbali u oružju, borenju itd. i ovo im bijaše najugodnija zabava, ovdě su oni veću stranu dana lěti i zimi probavljali.

Blage poslědice ovoga odgajanja nisu izostale: grčki i rimski mladići bijahu zdravi i jaki, neznadući za bolesti postigoše veliku starost i ostaviše domovini sličan sebi naraštjaj. U srědnjem pako věku posvetjivali su se ljudi, izključivši nauke, jedino věžbanju u oružju; gymnastičke igre, ili kano što su ih onda zvali, turniri, bijahu najplemenitije zabave vitezah; a naši mladići igre ove samo iz romanah poznadu. Zato kad našinac dodje u oružnicu, čudom se čudi videć staru sablju ili buzdovan, kojim su naši stari kano šibicom mahali, a mi jedva da ga dižemo. Nu zašto da tražimo na daleko priměra; bratja graničari i Srblji nam ga pružaju. Svi putnici hvale jednoglasno živahnost, krěpost, jakost, okretnost srbske mladeži; nu mladi Srbljin negrije se u praznik pri peći, niti se njija u mekanih perinah; nego sad igra kolo, sad se baca klisa, sad se koluta, sad se bana, hrve, utrkiva. A kako je to drugdě? Kad mladiću trěba da skoči s města stopu visoko, ugane si nogu; kad deset korakah trči, kašlje i hripa; kad mu valja potok preći po uzkoj dasci, drhtje od straha da se nestrovali; a prěko jame od pol hvata nebi skočio, da ga zaklinješ, jer mu se to vidi vratolomno dělo. Uvidiše zle poslědice toga, što je bilo věžbanje těla pri odhranjivanju mladeži posve zanemareno, mnogi pedagogi i lěčitelji; zato su iz svih silah o tom radili, da se gymnastička věžbanja opet u škole uvedu. I to punim pravom; jer je korist, koja odanle proiztiče, neizměrna. Věžbanje ovo:

1. Jači nam tělo, unapreduje mu razvitak, te poděljuje lěpotu i razměrnost. U dětetu drěmaju sve moći i

sile, kojimi ga Stvoritelj obdari. Kad děte ponaraste, probudjuje sama majka narav sve ove sile; nu nam trěba naravi u susrět ići, probudjenje ovo podpomagati, i ako narav nije něgde štogod opazila, ako je koja čest těla bi reći zaspala, valja da ju mi na posao těramo. Ostavljajuć pako děte u gadnoj bezposlici ili věžbajuć ga samo jednostrano, zaprěčiti ćemo obćeniti razvitak cěloga těla, jedna strana ili ud děteta bolje će se razviti nego druga; i evo ti temelja slaboće i bolestih za sav njegov život. Nebi čověk věrovao, koliko uzmože shodno věžbanje těla mladića! Iz slaba, razmažena děteta odrasti će pod upravom věšta borca cvatući mladić; od troma, lěna mlitavaděčaka postati će na borištu vatren, živahan muž. Jer mišice naše imaju tu vlastitost, da priměrenim natezanjem ojačaju i rastu, zato su navadno oni udovi veći, koje mnogo rabimo. Tako n. p. teklići imaju jake noge, a borci žilave ruke. Tko si dakle sve udove věžba, onomu će ojačiti ukupno tělo. Uvěriti ćemo se o tom, kad prispodobimo seljanskoga momka sa gděkojim u sobi odhranjenim mladićem: dočim je ovaj slab, blěd i polumrtav, odlikuje se onaj ogromnoštju udovah, rumenilom obraza i snagom svega těla. Što i kod seoske mladeži něku tromost i mlitavost više putah nalazimo, ovo trěba pripisati jednostranosti tělovnoga věžbanja; jer seljanin nevěžba si sve udove po někih gymnastičkih uredbah i pravilih, nego samo one, kojimi posao obavlja. — Potvrdjuju to i stari Grci, koji su neprestanim věžbanjem na borištu tělu svojemu izvanrednu lěpotu pribavili. Svědoče ovo i sadanji gymnastički zavodi, gdě su se mnogi tromi, neprikladni, polugrbavi děčaci pretvorili u krěpke, živahne, vitke mladiće, poslije dugotrajna věžbanja na borištu. — Nu dočim nam borba tělo jači,

2. okrěpljuje nam i duh, i poděljuje mu onu bistrinu, što je tako neobhodno potrěbita svakomu radećemu čověku, osobito pako onim, koji se knjigami za-

bavljaju. Slab, nemoćan, bolešljiv čověk sveudilj se trapi, jer ga muči misao, da će ovu ili onu bolest dobiti, da će ga ova ili ona nesrěća postići, s toga neima nigdě mira i duh mu je uvěk raztrešen; a čověk dobre volje učiniti će više za sat, nego onaj za dan. Zato je početak i svršetak odhranjivanja: „zdrava duša u zdravom tělu;“ zato nam dělo najbolje za rukom izadje, pošto smo se bili malko prošetali ili kretali; jer svako dobrövoljno gibanje těla skopčano je s někim ugodnim ćutjenjem živacah, koje se zatim i duši priobćuje, kano što to potvrdjuju někoje obljubljene zabave, osnovane baš na gibanju těla, n. p. ples, lopta itd. Samrtav čověk obično je samo makina: on je možebit marljiv, neumoran; ali mu manjka bistrina duha, razsudnost, nadahnutje za velike pomisli i za slavna děla; gděno děte, koje se věžba na borištu, uzdrži si uvěk vedar duh i zato u znanostih bolje napreduje. Vezu, koja je medju věštinom těla i vedrinom duha, uvidi već prije 2000 godinah otac svih mudracah, Sokrates. Kano što Xenophon pripověda, bi on jednom pozvan na gostbu k atinskomu gradjaninu Kallias zvanomu, gdě su prije gostbe razne gymnastičke majstorije s velikom věštinom izvadjali. Sokrates ih pohvali i očitova, da si i on veoma rado tělo věžba. Na ove rěči udare někoji nazočni u směh, jer je bio onda Sokrates već muž od 30 godinah. Nu ovaj im ozbiljno progovori: Čemu se smijete? Zar tomu, što si gibanjem i kretanjem těla zdravlje jačim, što tečno jedem i pijem, što nastojim da gibanjem cělomu tělu razměrje pribavim? — Věrujte mi, ne samo u boju, nego pri svakom dělu, pri istom mišljenju biti će vam od koristi, ako tělo svoje uvěžbate. Zar neznate, da se i pri mišljenju mnogi spotaknu, jerbo im je tělo nemoćno? Slaboća pameti, zla volja, bojazljivost, turobnost, dapače ista mahnitost osvaja im duh, niti im štogod hasni njihova učenost. Věžbanje nas osim toga

3. čuva od mnogih tělesnih i ćudorednih bolestih. Naměravajuć izbrojiti tělesne ove bolesti, nisam u smetnji, da ih nećemo moći toliko navesti, da bi tim korist tělesnih věžbanjah očevidno pokazali, jer su mnogi lěčitelji čitave knjige napisali o bolestih, kojim su podvrženi ljudi neprestano sědeći i čameći. Nečudimo se tomu; kano što voda dugo stojeća smrdi i gnjije: tako se kvari i sok čověčjega těla, kad ga negibljemo, i otvaraju se vrata jatu svakojakih bolestih, za koje borac malo ili ništa neznade. Odatle proizlaze: šuljevi (haemorrhoidi), škorbut, scrophuli, hypochondria, blěda bolest itd.; odatle proiztiče prevelika nježnost, mehkoputnost i slaboća mnogih mladićah, koji dobivaju kašalj i hunjavicu, kad na njih hladan větar dune, i gorjavu kad malo trče; pa ovi da budu jednom stupovi domovine! — Svim tim bolestim moglo bi se doskočiti marljivim nu priměrenim věžbanjem těla. Čujmo, što o tom govori Alberto Stephany, utemeljitelj i ravnatelj gymnastičkoga zavoda u Beču: „Pri podučavanju mužke mladeži u borbi stekao sam u kratko vrěme radostno izkustvo, da se je u slabih, razmaženih, bojazljivih, u svom razvitku zaostalih děčakah uslěd věžbanja těla živahan, krěpak duh probudio, oni su si za malo vremena jakost, smionost i hrabrost pribavili, i sa svojimi se drugovi u tom natěcali. Vidio sam, da su oslabljeni, u někom tělesnom mrtvilu čameći mladići, kano i bolešljivi, uslěd neprestana sědjenja na duši i na tělu nemoćni muževi shodnim i pravionim věžbanjem svoje drěmajuće ili oslabljene sile opet probudili i životvornu im moć ulijali. Opazio sam, da se je nježna narav blěde i skrofulozne děce za několiko měsecih posve uspěšno proměnila."

4. Prevelika korist proiztiče iz borbe i tim, što nam ona poděljuje hrabrost i pritomnost duha. Čověk je u životu izvržen premnogim manjim i većim pogibeljim, iz kojih ga samo pritomnost duha izbaviti može,

a ovu si najbolje pribavljamo na borištu. — Mnogo tisućah ljudih prodje nesrećno svake godine padnutjem sa stubah, lěstvah itd.; kad se poplaše konji, kad se pojavi vatra, na lovu, na putu, na brodu, u vodi itd., i to sve samo zato, što su tromi, neprikladni, vrtoglavi i strašljivi, te zato, kad ih nesreća stigne, ili kad su u pogibelji, rade baš sve naopako. Pripovědao mi je moj otac — lahka mu bila zemljica — da je poznao ženu, koju tolik strah i zabuna obuze, kad joj se je kuća upalila, da je trčala unutra i město da bi nastojala, da spasi svoje dragocěnosti, opravu ili pokućje, hitala je na dvor kano mahnita lonce i jadikujuć molila ljude, da ih hvataju. — Slična što neće se pripetiti věštu borcu: jer veza izmedju těla i duše, koju u svih naših dělih opazivamo, očituje se i u pogibelji. Uvěžbane tělesne sile najobilniji su izvor hrabrosti duha. Tko si je pribavio okretne, krěpke, hitre i jake udove těla, poznajuć dobro svoju snagu, neće uzdrhtati, kad mu se pogibelj grozi, nego će ju dostojno dočekati. Ovo je posve naravno. Strašivice boje se i pomisliti samo na kakovu pogibelj, jerbo im se taki stužuje; zato neznadu si pomoći, kad ih nesreća iznenada stigne, padaju od straha u propast, koja pod njimi zěva, i kojoj bi se lahko mogli ukloniti, da su zadržali pritomnost duha. Nu onaj, koji se na borištu naučio, kako se trěba braniti, kad na njega tko nasrne, kako trěba skakati, ukloniti se, uskočiti, oprěti se: neće se iznemoći, kad mu pogibelj zaprěti. Dočim se je na borištu věžbao, predstavio si već u duhu ovu ili onu pogibelj i srědstvo, kojim bi se iz nje izbavio; nije mu to dakle ništa izvanredna, ako ga nesrěća zbilja napadne, on će se razborito primiti shodnoga srědstva da ju ostrani. Kad n. pr. na njega čověk ili zvěr nasrne, znati će se i istom batinom obraniti, dočim drugoga vuk i sa sabljom proždere. Kad na pogibeljnu městu stoji, neće se bezsvěstno u propast strmoglaviti, nego

će smotreno promisliti, što trěba da radi. Kad ga neprijatelj goni, a borac naš dodje do jame ili potoka, neće se malodušno predati, nego će ju za čas preskočíti ili preplivati. Kad se vatra pojavi, ili kad voda udari, znati će sebe i druge izbaviti; kad mu sę konji poplaše, znati će s kolah skočiti; kad mu uztrěba po těsnoj stazi kraj mora ići, neće mu se mozak vrtiti.

Da ovo nije pretěrano, uvěrili bi se, kad bi istoj pogibelji izložili gděkojega uvęk kod kuće sědećega mudraca ili zanatliju i prosta mornara, koji se u najběsnijem vihru na vrhu od katarke mirno ljulja. Koliko ima izmedju nas, koji bi se znali očevidne pogibelji tako věšto rěšiti, kano něka amerikanska prosta, poludivlja děvojka? Kad je ona u šumu išla, nasrne na nju iza grma ljut tigar, a děvojka ništa nije imala u ruci, čim bi se bila braniti mogla, osim navadne u onom vrućem kraju šěnke. Pa zar se je ona onesvěstila? Nipošto, nego baš onda, kad je krvoločni tigar hotio da ju pograbi, razvije prama njemu svoju šěnku i ovom za tigra nevidjenom stvarju tako ga uplaši, da je od straha u šumu poběgao.

Bogoslav Šulek.

46. Nitra.

Biskupija nitranska jedna je od najstarijih u svoj carevini i dopire svojim utemeljenjem do vremenah države velikomoravske. Kada je Stěpan kralj za utvrdjenje krštjanstva zavodio po svojoj zemlji biskupije, tom prigodom bi obnovljena i biskupija nitranska, te se dan danas vidi kapela sa kanoničkimi sědali u kamenu iztesanimi, gdě je jednom sv. kralj iznenada zatekao moleće se Bogu kanonike. Geyza II. razširio je granice i povećao dohodke kaptola i biskupije, što su poslije njega činili i mnogi drugi naslědnici njegovi.

Grad nitranski stoji na pećini, koja se je digla u srěd doline, te je bio někad veoma tvrd, kao što je još danas utvrdjen bedemi, obkopi, nasipi i dvostrukimi vrati. Ovdě běše utamničen Vazul, sestrić kralja Stěpana, zbog neuredna života. Po smrti sina svoga Emerika, imenovà Stěpan Vazula naslědnikom i zapovědi, da se iz sužanjstva k njemu dovede; medjutim prije nego li se to učini, poslà sestra kraljeva Gizela, udova mlětačkoga vojvode Ottona, věrna slugu u Nitru, koji Vazulu oči izvadi i uši mu olovom zali. Tako nagrdjena dovedoše nesrětna mladića pred kralja. Malo za tim umrè. — Kad je kralj Henrik III., hoteći prognana od Geyze I. Salamona opet na prestol posaditi, s vojskom u Ugarsku došao, obsědnu i Nitru, ali je nemogaše osvojiti. Sretniji od njega bijaše Matija Trenčinski; on věran Karlu I. grad nakon zaduga obsědanja na juriš uze, crkvu oplěni i grad skoro stubokom razori. — Kad Matija Korvin dodje na prestol ugarski, uzprotive mu se něki velikaši ugarski, hoteći kruniti za kralja Kazimira poljskoga. Kazimir dodje god. 1461. u Ugarsku i obsědne Nitru. Matija izvede proti njemu svoju vojsku i držaše ga zatvorena u Nitri dotle, dok videć, da mu neima drugoga spasa, zaprosi, da može prosto otići, što mu Matija i dozvoli pod tom pogodbom, ako mu obeća, da više neće stupiti na zemlju ugarsku. — Za silnoga rata, štono se poslije bitke mohačke vodjaše o krunu ugarsku, ustupi Zápolja dohodke biskupije nitranske svomu vodji Valentinu Töröku, koji ih uživaše sve do mira, koji se učini po smrti Zápoljinoj. — Za Bočkajeve bune morade se grad, pošto ga je biskup Franjo grof Forgáč něko vrěme junački branio, napokon predati Franji Rédaju i ostade punu godinu danah u rukuh Bočkajevih. Ista sudbina sastigne i biskupa Telegdya u boju sa Bethlenom, dok Bouquoi neprisili Stěpana Litassa, da se predade, na što carevci grad opet posědnu. — Kad g. 1663. padoše

Nové Zámky, dodje 6000 Turakah pod Nitru i uzeše grad jednim jurišem po izdaji zapovědnika nitranskoga, koji je zato bio poslije u Požunu smaknut. S prolětja dobi general Souches, u dogovoru sa stanovnici, najprije město a za měsec danah i grad. — Za nemirah Tökölyevih bi město istina osvojeno, ali grad ostade u carskih rukuh; za pobune Ràkoczeve uzè ga 1704. g. Bercsényi i držaše se u njem četiri godine danah, dok se rat nesvrši.

U gradu je kaptolska crkva, koju je utemeljila Gizela, supruga kralja Stěpana I., i u kojoj su se někad čuvali ostanci sv. Benedikta i Zoërada u srebrnih lěsovih. Odmah do crkve imade prostrani biskupski dvor sa kaptolskom pismarom, u kojoj se čuvaju pisma mnogih privatnih obiteljih. Na podnožju gorė stoje kanoničke kuće, a uz samu rěku Nitru županijski dom, mědom pokriven. U gornjem gradu, koji je Nitrom odvojen od dolnjega, imade franciškanski samostan. U dolnjem se vidi mnogo lěpih sgradah, medju kojimi je najlěpši samostan piaristah s crkvom i gimnazijom. Na gori Zoboru, koja leži gradu na sěveru i gdě je po prastarom kazivanju izčeznuo velikomoravski Svatopluk, stajaše něgda samostan kamaldulenski, sada podrtina. Na obočinah gore Zobora raste dobro vino. Na oprotnom brěžuljku pol sata od grada k jugu jest kalvarija, gdě su někad svoj samostan imali redovnici nazarenski, a sada u njem prebivaju stari svetjenici.

Ivan Mednjansky.

47. Voda.

Voda je kano i zrak prozračno, židko ali zajedno i kapljivo tělo, što opet zrak nije. Voda je takodjer mnogo guštja i teža, no nije tako pruživa kano zrak. Kad je posve čista, tada neima ni boje, ni vonja, ni ikakova te-

ka. No tako posve čiste vode nije moći nigdě naći; jer kad teče, tad povuče na se od zemlje a i od zraka svakojake nesrodne čestice. I odtuda ima slane, žveplene vode itd.

Iz svakoga židkoga těla na zemlji diže se u vrlo sitnih vodenih měhurčićih para u zrak, iz ove postaje magla. Magla zovu se one drobne vodene čestice u zraku, koje nekaplju kano kiša, već padaju u spodobi pare na zemlju. Rosa nepada iz zraka kano magla, već postaje iz one pare, koja se iz zemlje podiže, i u hladnoj se noći sgustne i u kaplje pretvori, koje tad na zemlji i rastju ostanu. Mraz nije ništa drugo, nego smrznuta rosa. Oblaci su pako magla, koja se je više u zrak podigla. Razne boje oblakah postaju iz više ili manje pare, o kojoj se sunčani zraci raznovrstno lome i odsěvaju. Kada se ove parne čestice u oblacih od veće studeni stisnu, tad se sliju u kaplje, postanu teže, nego što je zrak, i padaju na zemlju, i ovo zovemo kišu. Nu ako se ta para prije smrzne, nego što se je mogla u kaplje sliti, tada postane sněgom. Ako se pako kaplje ili više njih skupa smrznu, i ovako kano malene krugle na zemlju padaju, to je tuča.

Voda je najzdravije pitje za ljude i za živinu. Iz vode prave i druga mnogovrstna pitja; a i isto trsje nebi moglo bez vode rasti i sladko groždje roditi. Vodu trěbamo za kruh i skoro za svako drugo jelo. Njom jedinom čiste mnogi živući stvorovi sebe i svoju oděću. Bez vode — nebi mogli zidati čvrstih kućah iz kamena, vapna i ila. Nju rabe takodjer mnogi rukotvorci za svoj zanat. Ona těra mline i velike makine. Po vodi se takodjer velika trgovina těra. Iz vode imamo velik dio naše hrane, naime živinu, koja u njoj živi. Rosa okrepljuje osušenu zemlju i rastje, a kiša ju zalije bez naše muke, i lěti razhladjuje vrućinu. Iz sakupljene vodene pare postaju dobra vrěla, potočići i rěke. U vodi se često

narav krasno i različno pojavljuje, i oko naše obradjuje. Kada za nami sunce stoji, a pred nami oblaci, iz kojih kapljice vodene padaju, tada odsěvaju u njih traci sunčani u sedam krasnih bojah; ovaj sjajni polukrug zovemo dugu ili pugu. —

(Iz čitanke za mladež.)

48. Pohod u prestolnici Crnogorskoj po Dentonu.

Na pol puta, dolě na iztočnom primorju jadranskom, a blizu mora koliko možeš dobaciti kamenom, leži mala kneževina Crna Gora, koju od mora razstavlja samo několiko uzanih komadah zemlje, što pripadaju ili austrijskoj ili turskoj državi. Prije četiri věka, kad su Srbiju i Bosnu poplavile turske vojske, neplodna brda ove kneževine postaše priběžište běguncem, koji su volili ostati nezavisni i trpiti svaku oskudicu nego se pokoriti vlasti sultanovoj. Puna se je četiri věka borio narod ovaj bez prestanka sa svojimi napadači i s puškom na ledjih obdělavao uzke planinske doline i svaki komadić plodne zemlje, što je bio na tih vrletnih brdih. Kneževinu ovu zove zapadna Evropa po mlětačkom narěčju Montenegro, Turci Karadag, a na jeziku narodnom znači crna brda, koje ime misli se, da je dano ovoj zemlji sbog množtva brdah, koja su někada, kad su sva šumom i listom bila pokrivena, izgledala kao crna. Dne 25. Srpnja, u utorak, ostavih Trst, a dodjoh u Kotor tek u petak na večer. Kotor leži pod samim putem, koji vodi u Crnu Goru. Odsědši tu u jednoj gostionici naredismo, da se sve spremi, što treba pa da sutra u jutru podjemo na Cetinje, u prestolnicu crnogorsku. Ustadoh rano u pet satih, da se spremim, nu nemogoh se prije sedam satih izvući iz malih ulicah ove male varošice, gdě ima i vladika. Ta je varošica podignuta na uzkom komadiću ravne zemlje, koja razdvaja brda

crnogorska od vode kotorskoga zalěva. Kad sam pogledao gore, smotrih silu putićah, što krivudaju amo tamo sred stěnah, pored kojih ide put, što vodi u Crnu Goru. Kad se s ulicah kotorskih pogleda na ovaj put, nečini se ni malo, da je strahovit, jer se s one strane zalěva vide stěne daleko uzvišenije. Tek pošto čověk predje sav onaj put, što ga u prvi mah vidi, nastupe prave visine i strmine crnogorske ćade. Penjući se morao sam dobro paziti, kako ću se provući izmedju redovah mazgah i magaracah, koji su natovareni drvima i zelenjem išli u Kotor na sajam. Žene, što su išle s ovimi životinjami, bile su skoro tako isto jako natovarene, kao i njihova kljusad. Vrlo smo često vidjali mužkarce, gdě sěde na kakvoj malo naprěd izturenoj stěni, pa tu zatrakuju i zagovaraju putnike pušeći lulu, a jadne žene, i stare i mlade, povijaju se silazeći pod svojim tovarom. Ovaj prerano započeti i pretěrani rad porušava jako crnogorske žene, tako da ćeš kod njih gotovo rědko opaziti znatnu razliku izmedju děvojačkih godinah i godinah, koje se već broje u starost. Pošto smo se tako popeli na visinu od pet do šest stotinah stopah, prodjemo pored jedne grdne mlětačke kule, koja je tu stajala pusta. Put je odatle sve strmiji bivao. Kad prodjemo kulu, ja se okrenem i ogledam: ona mi se učini, kano da dodiruje u same krovove kućah kotorskih. Sad mi konj stane od umora, a ja ga predam svojim pratiocem, da ostatak puta dovršim pěšice.

Mučeći se tako skoro tri sata, čas pěšice čas na konju, dodjem do navrh brda, odakle sam mogao viděti sve, što mi je bilo pod očima. Pogled bijaše takav, da ga nikad zaboraviti nemogu. Preda mnom zalěv kotorski, gladak kao staklo, izdajući od sebe kao najčištje ogledalo tornjeve i okrećene kuće, koje su se činile, da izlaze iz mora i kite površje njegovih okrajakah. Svako brdo i svaka provala, svaka staza, koja je

krivudala do navrh strme visine kakova brĕga, koji je preda mnom bio; svako selo ili varoš, svaki vinograd ili polje maslinom zasadjeno, sve se je to jasno vidĕlo u bistrom zraku, a cĕli je prostor naličio više na kakvu naslikanu mapu, nego na tvrdu zemlju i duboko more. Činjaše mi se, kao da sam gledao na nemirno more od samoga suroga krečnoga kamenja, na ocean, na kom su se valjali komadi odronjenih stĕnah i iz koga je virilo podvodno kamenje. Neplodnost strahovita!

Po sata poslĕ toga, kad je i vrućina nastala mnogo jača, dodjemo u Njegoše, jedno od tri sela, što blizu jedno do drugoga leže, i tu dobijem prvi pojam o pravom crnogorskom životu. Sastanemo oko šęst seljakah, izmedju kojih je bilo i mladih i starih, gdĕ gadjaju iz pušakah u nišan, a jedan od njih drži račun o izbačenih puškah. Tu su kuće kao i po cĕloj Crnoj Gori, nalik na irske i hajlandske kolibe.

Ovo selo, ili jedna gomila kućah, mĕsto je, u kom se je rodio sadašnji knez crnogorski, stanište vladalačke porodice Petrovićah. Svaki je tu pazio, da svoje kuće nepodigne na zemlji, koja je bila za obradjivanje dobra, s toga kuće nisu ni malo u redu. Ovdĕ, pa i svuda u Crnoj Gori, kao što sam docnije vidio, ima znakovah napredka. Mĕsto malih kolibah s jednom dugačkom sobom, koja je na dvĕ polovice, i od kojih je jedna bila za domaćinu i porodicu njegovu, a druga za njegovu stoku, sad se podižu kuće na dva poda, a mĕsto krovine, sad se malone svuda crĕpom pokrivaju. Obično pred kućom ima jedan komadić zemlje, koji je vrtalj; nu taj vrtalj nema nikakva pravilna oblika, niti je okrugao niti četvrtast, već onako, kako kamenita zemlja donosi. Tu sam vidio krumpira, dinjah, rotkve, kupusa, kukuruza i nĕšto hrena. Pošto smo se odmorili tri četvrti sata, pojašemo opet i podjemo dalje. Nu put je bio tako čagljevit, da su se konji pri svakom koraku

spoticali ili klizali po ugladjenom kamenju, a mi moradosmo neprestano preda se gledati i paziti, kako ćemo konje bolje upravljati. Pak i uza svu pažnju valjalo nam je na više městah s konjah; jer je bilo jako strmo. Sad smo prolazili kroz kaos od stěnah. Ali gdě su kiše od toliko godinah i uginula borova i bukova drva načinila prostor od raztvorenoga kamena i rastlinske truleži, tu su se takvi komadi zemlje vrlo brižljivo obradjivali. Polja, koja su se tim načinom stvorila, nisu samo oblikom nepravilna, nego su još tako malena bila, da sam ja prolazio pored njivah žitom zasijanih, koje su imale samo dvadeset stopah u dužini a dvadeset u širini, a njive, gdě je bio krumpir zasadjen, nisu imale više od četiri četvorne stope. Kraj puta vidjasmo često smrěku; divlja žalfija i mnoge druge divlje šibljike i cvětje nicaše izsrěd samih stěnah, prěko kojih smo prelazili. Pošto smo poslě toga još něko vrěme jahali, dodjemo na najvišu točku svoga puta, odakle mogasmo na daleko viděti arbansko veliko jezero, koje je dio južne crnogorske granice; izpred nas je pako bila jedna dolina, okružena neravnimi planinami, izgledajući kao kotlina kakva grdna vatromeťa. Na ovoj dolini, pěskovitoj i najneplodnijoj od svih crnogorskih dolinah stoji Cetinje, majušna prestolnica malene crnogorske kneževine, rezidencija kneževa, stanište glavnih Crnogoracah i město, gdě savět drži svoje sborove. Pri svem tom, što Kotor nije mnogo udaljen od Cetinja, to se ipak sbog hrdjavoga puta mora tako dugo putovati, da je bilo upravo sat po podne, kad sam došao do svoje male gostionice, gdě mi je valjalo ostati dva ili tri dana.

Cetinje je, držim, najmanja prestolnica na světu. Prijašnji je knez hotio, da preměsti stolicu vlade iz ovoga neplodnoga města, pa da podigne malu varoš na Zeti. Nu s toga, što bi ta nova varoš bila veoma blizu granicah turskih, i što bi to bilo opasno, vlada crno-

gorska nije mogla privolěti, da ostavi Cetinje. U cěloj varoši samo su dvě ulice, koje se sastavljaju na prav ugao, poslě toga několiko amo tamo raztrkanih kolibah i samostan — sělo svih vladikah i kneževah, koji su skoro dvě stotine godinah upravljali Crnom Gorom. U ulici, gdě je moja gostionica, bilo je od prilike 25 do 30 kućah, sličnih kućam u kakvom hajlandskom selu u Škotskoj; několiko je njih bilo crěpom pokriveno, a ostale krovinom. U malo većih kućah sědila su tri ili četiri savětnika za vrěme, dok mi se je valjalo baviti u prestolnici. Jedna od tih kućah, u koje je bilo něšto nalik na balkon, bila je residencija podpredsědnika savětskoga, kad bi god bio na Cetinju. Tu je blizu i vladina tiskarna, u kojoj je jedna soba pri zemlji od prilike 20 četvornih stopah; sve, što je k tiskarni spadalo, bilo je u toj sobi směštjeno. Kao što je jezik ove brdske kneževine onaj isti, s někimi malimi razlikami u razrěčju, koji se govori u svoj Srbiji i koji je materinji jezik toliko miliunah naroda u Hrvatskoj, Dalmaciji, Slavoniji, Srbiji i Ugarskoj: to tiskarne u Biogradu, Zagrebu, Pešti i Trstu podmiruju Crnoj Gori sve gotovo potrebe književne. Knjige, koje se tiskaju na Cetinju, premda u malenom broju, lěpo su uredjene. To su većinom male sbirke narodnih pěsamah, cetinjskih kalendarah i raznih školskih knjigah. Na drugoj strani tiskarne stoji još nedovršen dvor od dva poda; nu ono, što je pri zemlji, tako je izvedeno, da je kuća kano od dva kata. Ova je sgrada sasvim po obliku němačkih kućah, nu spolja ima něšto od mlětačkoga sloga. Ona je naměnjena kneginji Darinci, udovici poslědnjega kneza Danila. Na kraju je ove ulice malen komadić zemlje pod travom, na kojem světli mala světiljka samo u vrlo mračnih noćih; tu kod izvora i pod platanom sěde obično dvě ili tri žene, držeći u košarici za prodaju voća, jajah i zelenja. Na drugoj strani stoji još jedna platana; pod

njezinom sěnkom děli knez pravicu, a bezposleni provode svoje vrěme.

Odmah po dolazku na Cetinje dobijem poziv da idem u dvor. To je velika dugačka sgrada na jedan kat uz razi zemlje. U sobah pri zemlji sěde činovnici i momci dvorski. Na gornjem podu sědi knez sa svojom ženom i dětetom; njegov otac Mirko i mati mu; dva druga srodnika i kneginja Darinka. Kad me je momak uveo u dvoranu, koja je bila naměštjena po englezkom načinu, dodje k meni mlad čověk, komu je moglo biti 24 godine, i rekav: „Le prince de Montenegro“ pozdravi me sa dobrodošao u njegov dvor i u Crnu Goru. Knez je Nikola lěp čověk, otvoren i prijatan u ponašanju, i ima u sebi sve, što se pristoji kršćanskomu ugladjenomu junaku. Ovaj je prvi sastanak bio naravno vrlo kratak jer je bilo vrěme obědu, na koji sam imao čast biti pozvanim.

Pěšćana dolina, na kojoj stoji Cetinje, okružena je od svuda strmenitimi stěnami. S južne strane doline mala ova varoš leži na podnožju brdah, koja opasuju pěskovitu ravan na tom kraju. Tako stoji samostan do samih strmih stěnah. Odmah za njim podiže se okrugla, i něšto porušena kula, koja je do poslědnjih godinah služila za ono isto, za što i stara kula na podnožju londonskoga mosta. Tu su Crnogorci naticali glave svojih nepriateljah, pobijenih u različitih bitkah s Turci. Nu poslědnji je knez Danilo učinio te je ovaj običaj prestao. Knez je imao dosta velike muke, dok je nagovorio i sklonuo narod, da se okani običaja, sěći glave onim svojim nepriateljem, koje je u bojevih poubijo. Ovo je jedan od mnogih priměrah, koji bi se mogli navesti, kakvu je vlast imao knez Danilo nad svojim narodom.

Sutra dan, u nedělju, otidjem u crkvu, kad je bilo vrěme službi. Poslě crkve pokažu mi ćivot, gdě su bile mošti vladike Petra I., koji je umro 1830. i tu u crkvi pogreben. Spomen njegov veoma poštuju Crno-

gorci, koji su ga jednodušno kanonizirali te nitko neće drugčije ime njegovo spomenuti, nego veleć „Sveti Petar.“ Crkva je nova, koju je město razorene crkve, koja je bila na istom městu, podigao u znak zahvalnosti knez Danilo i kneginja Darinka, kad su se věnčali. Ona je istina malena, no za měštjane Cetinjske veća nebi ni potrebna bila. Pošto sam pregledao crkvu, otidjem te razmotrim školu, koja tu odmah stoji. U njoj su bile dvě sobe, jedna za mužkarce, a druga za děvojčice. Dugo je vrěme bila to jedina škola u kneževini; nu sad ih ima već više. Vidiv crkvu i školu, otidjem da pohodim vojvodu Mirka, otca sadašnjega kneza, lěpi uzor crnogorskoga junačtva. Hrabar, vatren, i junak prvoga reda; Crnogorci ni negovore o čem drugom tako rado, kao o njegovih dělih. Mirko neumije samo věšto zapovědati i voditi, već ima još i lěp pěsnički dar; njegove pěsme i balade vrlo su popularne. On stanuje u dvoru kneževskom sa svom rodbinom kneževom. To je sasvim po starom zadružnom običaju Crnogorskom. Cěla imovina čověka poslě njegove smrti pripadne svoj děci njegovoj, koja obično i dalje živu zajedno, i koja děle izmedju sebe ne zemlju, nego porodicu, a zemlja jim je zajednička. Svako děte ima pravo, da izuzme svoje naslědstvo i da se oděli od drugih; nu to se rědko dogadja.

Ja sam došao, kao što sam već kazao, u subotu na veče. U razgovoru s knezom napomene mi on, da bih možda s toga, što sam morao biti umoran, želio za koji dan odpočinuti. Nu ja odgovorim knezu, da sam gotov, sutra dan svoj put dalje nastaviti, nesětiv se da je sutradan bila nedělja. Knez me mirno na to opomene i ja ga zamolim za oproštenje, što sam tako zaboravan bio. Nedělja se po Crnoj Gori jako svetkuje, a knez se Nikola trudi, da to tako ostane. Jedan priměr o tom, što je knez u ovoj stvari učinio, pokazati će, kako ga crnogorski narod jako sluša. U Podgorici, arbanaskoj

varoši do same crnogorske granice, držaše se od někoga vremena sajam licem u nedělju. Samo crnogorski seljaci i arbanaski hrištjani donašahu na taj sajam, što se je tu prodavalo. Několiko mèsecih prije moga dolazka u Crnu Goru knez Nikola predloži turskomu paši, pod koga je upravom bila varoš, da se taj sajam na drugi dan prenese. Paša odbije ovu ponudu kneževu, smatrajuć ju za bezputnu i nemareć ni malo da ugodi onomu, za što je držao, da je krštjanska predsuda. Onda mu knez javi, da će zapověditi, da nijedan Crnogorac neide više u nedělju na sajam. Paša ni onda neučini ništa, već odgovori, da knez može to zapověditi, no on, poznajuć Crnogorce, drži, da oni neće knezu za volju pustiti svoju trgovinu. Kad je knez viděo, da sve njegovo nastojanje ništa nepomaže, naredi, da se ni jedan Crnogorac neusudi više u Podgoricu na sajam. Dodje nedělja; dodju i kupci turski na sajam u Podgoricu po običaju, ali nenadju nikoga do jednoga samo Crnogorca, koji kad opazi, da se je jedini on usudio prestupiti zapověd svoga kneza, postidi se i kradom ode iz Podgorice, neprodav ničega od onoga, što je bio donio. Za poslědnjih se je šest měsecih sajam držao u Podgorici svagda u srědu.

Stvar, koja jako zanima putnike, i koja zaslužuje, da se vidi u Crnoj Gori, jest brdo Lovćen. Ljubitelji živopisnih městah voliti će pogled s vrha ovoga brda, nego Bog zna što; jer odavle se može okom doprěti do najdaljih městah u Crnoj Gori. Naredivši u veče sve, što je trebalo, sutra dan rano u četiri i po satih bio sam već na konju put Lovćena s g. Vaclikom, tajnikom kneževim i stotnikom Zegarom iz austrijske vojske. Pol smo sata išli neprestano pěskovitom Cetinjskom dolinom, poslě toga počmemo se penjati uz put, koji je bio pravi kaos od kamenja. Ja pustim svoga konja da bira, kojim će pravcem ići i kuda nogom stati, zado-

voljan, što je njegovo oštroumlje bilo nad mojom pameti u ovoj stvari. Put je někakov bio ovdě, nu takov, gdě věština ljudska nije nikada posla imala.

Putovah ima istina u Crnoj Gori, nu to je još sve u prirodnom stanju; s toga će drugi naraštaj u Crnoj Gori imati pravo, da ovako isto, kao planinska braća njihova u Škotskoj, blagoslivlju onoga, koji jim učini s putovi ono, što je u Hajlandu skotskom učinio nesretni hanoveranski general. Pošto smo tako tri puna sata preskakivali prěko stěnah i kamenja, što je virilo iz zemlje, posrtjući i spotičući se svakoga trenutka; pošto smo se prebijali i lomili prěko trnjakah, bukovih panjevah i papratnih žbunovah, prěko strmenih visinah, pokraj opasnih uzkih grebenah i strmenih urvinah, kamo sunce nikad nedopire: dodjemo do same planine, na koju nam se valjalo popeti. Sad stupimo na stazu, koja vodi kroz same vrletne stěne, koja se s daleka gledana čini, kao da je preorana plugom još u predhistoričkom věku. Sunovratna provalija s jedne a oštro zasěčena strmen s druge strane, bez rastlinja, natěra nas te morasmo dobro oči otvoriti. Najposlě sjašemo kod vrletne visine, koja završuje ovu planinu. Nesgrapne stube, izdubljene u samih stěnah što vremenom što radom ljudskim, odvedoše nas do na same vrhove poslědnje uzbrdice; ovdě stoji grobna kapela, u kojoj je pokopan vladika Petar II. i kamo Crnogorci rado hodočaste. Nu premda je težko i umorno penjati se na vrh Lovćena, i premda je na njem sve golo i pusto, sve to ipak čověk zaboravi, kad je jednom na vrhu, razdragan divnim pogledom, koji mu se otvori. Činjaše mi se da gledam na čitavi ocean od kamenja, u kojem bi se moglo nepretěrano reći da se talasi kao planina visoki talasaju. Něšto šume od zakršljalih rastovah i bukavah, što sirotinjski oděvaju bočine brdu, nestajaše izpred mojih očiuh; a ono malo tragovah od bilja, što se je moglo viděti, izgledahu kao

galebi morski, što plivaju po površini oceana. S jedne je strane pogled, kano u kakvoj panorami, obuhvatio cělu Crnu Goru, više redovah od bosanskih planinah, veliko skadarsko jezero u Arbaniji i obližnju ravnicu, po kojoj su se, kao žile u tělu ljudskom, vijugali srebropěni potoci i uticali u jezero. S druge je strane zalěv kotorski sa svakom crtom svoje raznovidne obale, za njim mrko jadransko more, po kojem se vide jedra trgovačkih brodovah i dim prolazećih parobrodah. To je izgled koji se u krupno oku predstavlja. Nu ako otidješ do samoga kraja strmeni i pogledaš dolě na zemlju, koja je odmah pod tobom, onda vidiš sasvim něšto drugo, Vidiš ne samo usamljene stanove, već i sela i plodna polja i dolinu što je do vrletnoga brda, navrh koga stojiš, i planine na drugoj strani sa stadi ovacah i kozah, ljudi i ženami, koji obradjuju svoja polja. Malo ima sličnih vidikah u světu!

49. Rajska tica.

Kud se ono vere,
Mladi kaludjere?
Kud ga vodac vodi,
Cio dan da hodi,
A u monastiru
Da nije na miru?

U cvětu i travi
Svemogućeg slavi,
U goru, u cvětje
Svaki dan se šetje,
Od Božje miline
Da ga želja mine.

Svaki cvětak smatra,
Kakva mu je vatra;
Gleda lištje gladko,
Kako j' Bog ga satko;
Motri, pazi, sudi,
Pak se Bogu čudi.

Gleda radnu čelu
U brzome dělu,
Kako srěd mirisa
Med iz cvěta sisa,
Pazi kukce, mrave,
Stvore Božje slave.

Kaludjere mladi,
Trepti u nasladi,
Duboko uzdiše,
Pak u kamen piše:
„Slava Tebi Bože,
Koj ovliko može!“

Iv. Trnski.

50. Дјевица Орлеанска.

Ова чудновата дјевојка била је кћи некога Францезкога сељака, рођена у селу Дом Рему у Лотрингији около године 1409. Већ у раном дјетинству показивала је она особиту нарав. Као сељачко дијете помагала је своме отцу у пољских послових, и кад је на њу ред дошао, чувала је сеоско стадо. У цркву је рада ишла и често су ју нашли саму самцату у цркви, да се моли Богу и да клечи пред сликами мајке Божје и Исуса Крста. Она је била већ у ових раних годинах тако побожна, да јој се је чинило, да ће Бог с њом учинити чудо, и да к њој долази арканђел Михајло, који јој је од Бога донио глас, да ће к њој доћи света Катарина и Маргарита, које Бог шаље, да ју управљају у послових.

У ово вријеме био је Францезким краљем Карло VII., који је заузео краљевски пријестол послије смрти свога отца Карла VI., који је умро сулуд. Већ је одавна трајао рат између Енглезке и Францезке и у овом рату под Карлом VI. и VII. тако су сретни били Енглези, да су освојили скоро сву Францезку, па и сам пријестолни град Францезке Париз био је у њихових рукух. Карло VII. био је присиљен бјежати у јужну Францезку, а Парижани су свога краља пакостно „Малим краљем“ називали, што је само мален дио Францезке имао у својој власти. Једину је наду полагао Карло у утврђено мјесто Орлеан, али Енглези дођоше са знатном силом, па хтједоше освојити и ово мјесто. Карло се уплаши, бојећ се, да ће и ово мјесто Енглези освојити, па се спреми, да пође још даље на југ Францезке.

Иванка је тад постала одрасла дјевојка. Она је непрестанце ишла у цркву, молила се Богу, и као

што је сама говорила, разговарала се с Богом и његовими светими. Она је слушала, како је негђе проречено, да ће Францезку жена упропастити, а дјевојка ослободити, па је тврдо себе увјерила, да је она та дјевојка, коју је Бог изабрао, да избави Францезку од њезиних угњетаватеља. Одушевљена својом намишљу и својими основами, отиђе к заповједнику некога Францезкога града, и рекне му, да ју упути краљу, јер је њој Бог заповједио, да избави Орлеан од непријатеља и да окруни краља Карла VII. у Ремсу. Заповједник, тронут дјевојачком одушевљеношћу, даде јој неке војнике за пратиоце, и пошаље ју краљу. — I. Ожујка 1429. дође Иванка Карлу VII., који ју преда се пусти и саслуша њезин говор. Свим се учини чудом Иванкина понуда, да ће она ослободити Орлеан од енглезке обсаде, и краљ сазове свећенике и учене људе и запита јих за савјет. Свећеници признаду, да је Иванка божјим духом надахнута, и да је сасвим при себи, па зато свјетоваху краља, да пристане на њезин предлог. Краљ налазећ се и без тога у великој сметњи пристане напокон на Иванкину понуду и дозволи јој, да ради све, што за добро нађе за ослобођење Орлеана. Иванка, добивши ову дозволу, одмах даде начинити заставу, на којој је био исписан створитељ, окружен лиљани, држећи у рукух кругљу цијелога свијета. За тим рече, да јој из неке цркве донесу мач, који је на држку имао пет крижа. Кад су јој мач донијели, почме она скупљати војнике, и спремати се за одлазак у Орлеан, да овому граду буде у помоћ, и да обсјеђеником донесе оружја и хране.

Кад је Иванка скупила војнике, који су јој дани, и који су, одушевљени њезиним примјером за њом пошли, заповједи, да се сви изповједе и причесте. Утврђени молитвами и светом тајном, упуте се Фран-

цезки војници под Иванкином управом к Орлеану, и стигну у овај град, донесу хране и ратне потребе обсјеђеником, и подкријепе јим силе. Обсјеђеници с великом радошћу дочекају Иванку, која је на коњу јахала у лијевици држећи убојну заставу. Ушавши у град отиђе најприје у цркву и помоли се Богу. Орлеанци спреме велику вечеру, али Иванка се напије по свом обичају мало вина помијешана с водом, и поједе комадић хљеба. Одмах почме излитати из града и сваким излетом наношаше Енглезом грдне штете. Енглези се најприје смијаху, кад су чули, како нека дјевојка кани да избави Францезку од њихове силе, послије се почеше чудити њезину појаву, а кад су виђели, с каквом жестином нападају на њих Францези под њезином управом, поплаше се и нагну бјежати изпред њезине чете, јер мишљаху, да она стоји у договору с нечастивим. Иванка за неколико дана тако јако ослаби Енглезе, да су морали већ деветога дана прекинути обсаду и повући своју војску натраг.

Неописана радост завлада сад у Францезкој војсци. Иванка захвали Богу, што јој је помогао одбити Енглезе од Орлеана, оде краљу и позове га, да пође с њом к Ремсу, да га онђе по старом Францезком обичају окруни краљевском круном. Ремс је још једнако био у енглезких рукух, и око Ремса било је много утврђених мјеста, у којих је било енглезке војске. Карло се послије кратка премишљања склони и пође с Иванком. Францези су заузимали утврђена мјеста једно за другим, Енглези су бјежали изпред чудновате дјевојке, и вароши и градови отварали су своја врата Францезкому краљу. Тако је Карло 16. српња ушао у Ремс, а 17. већ био круњен за Францезкога краља. Иванка тим начином за неколико неђеља изпуни своја обећања, и кад су јој захваљивали и узвисивали ју за учињена дјела, одговори она, да су они дужни

захвалити Богу за све, јер што је чинила, чинила је по божјој вољи.

Послије краљеве крунитбе хтједе се Иванка повратити к свому старому завичају; али ју краљ врло мољаше, да остане у војсци, која је под њезином управом задобила толике побједе. Иванка пристаде на ове молбе, али неосијећаше више у себи онога одушевљења, које ју је прије руководило; она и сад бијаше храбра, побожна, блага; али немогаше на Французе онако дјеловати, као што је дјеловала прије крунитбе краљеве у Ремсу. Она одиђе с краљевом војском у Компиен, који су обсјели краљеви непријатељи Бургуњани и Енглези. Једном излете Французи из вароша на непријатеље и почму јих гонити; али на скоро буду присиљени повући се натраг. У овом узмаку била је Иванка посљедња, која је одбијала непријатељска нападања. Заповједник компиенски, бојећ се, да с Французи неуђу и Енглези у варош, подигне мост и затвори градска врата, те тако остане Иванка с неколико храбрих јунака изван града. Непријатељи ју ухвате и заробе. Енглези су се врло радовали, кад су добили Иванку у своју власт. Желећи доћи јој до главе, обтуже ју, да је у договору с нечастивим, а по тадашњем обичају спаљивали су онога, који је био мађиник. Иванка се је бранила с достојанством и јасно одговарала на сва замршена питања својих судаца, који ју одсуде на вјечити затвор, и смрћу јој запријете, ако се још једном обуче у мужко одијело. Ну кад се је Иванка свукла, да спава, украду јој женске хаљине и она буде присиљена обући се у своје пређашње мужко одијело. Ово је био доказ, да она неће да се одрече својих свеза са нечастивим, па ју за то одсуде, да буде спаљена. Иванка бијаше мирна, кад су јој рекли, да мора умријети, изповиједи се и причести и призи-

вајући име спаситеља умре 30. свибња 1431. Пепео њезина тијела бацише Енглези у ријеку Сену.

Тако је скончала ова јуначка кћи Францезкога народа, која је била први повод, да су се Францези ослободили од енглезке власти, јер и послије Иванкине смрти наставише Францези борбу с Енглези, и наскоро очистише сву Францезку од енглезке војске.

Др. Никола Крстић.

51. Grad Jajce.

(I. Kukuljević.)

S druma vidismo pod sobom duboki kotao, u koji se jezero izlěva; okolo nas lěpi preděl, nakitjen zelenilom i kućami, a iz daleka Jajce, sa starinskim gradom na visokom brdu. Svaki si može pomisliti, koje ćuti obuzmu domoljubnoga Hrvata, kad ugleda prvi put ovaj grad, u kom leže tolike uspomene vesele i tužne. Ovdě stolovahu něgda jajački banovi; ovdě je sědio i ban Vuk Hrvatić za vremena velikoga kralja Tvrdka I., a za njim njegov slavni sin Hrvoja Vukčić Hrvatić, ban jajački, kasnije vojvoda bosanski, herceg splětski i naměstnik kralja Vladislava u Dalmaciji i Hrvatskoj. Ovdě je banovao i Radivoj, brat kralja Tomaša. Turci uzeše taj grad po izdaji godine 1463, ali ga još iste godine oteše Hrvati pod Matijašem Korvinom, zarobivši gradskoga zapovědnika Harambega. Uzalud ga obsědaše iste godine po drugiput sultan Muhamed II. sa 30.000 Turakah, jer ga Mirko Zapoljski, děd kralja Ivana Zapoljskoga, junački branijaše. Ovdě su zatim gospodovali knezovi Nikola i Lovro Iločki kano kraljevi i banovi. Godine 1480. poplěniše, izišavši iz Jajca, ban hrvatski Vladislav Egervarski i ban jajački Petar Doci ili Dovac skoro čitavu Bosnu, a godine 1493. obrani

slavno taj grad od Turakah ban Vladislav Knežić (Kanižaj). God. 1499. bijaše jajački ban Franjo Berislavić od Grabarja. God. 1501 pobi ovdě tursku vojsku hrvatski ban Ivan Korvin s Ivanom Karlovićem, Ivanom Zrinjskim i Bernardom Frankopanom. Petnaest godinah zatim obrani grad hrvatski ban Petar Berislavić s Nikolom Zrinjskim, a opet god. 1521. i 1524. jajački ban, Petar Keglević, kojemu dodje na pomoć god. 1525. slavni knez Krsto Frankopan, te pobi sa svojimi hrvatskimi drugovi, Ivanom Karlovićem, Ivanom Zrinjskim, Petrom Krušićem, Grgurom Orlovićem i Jurjem Blagajem do 20 hiljadah Turakah, dobivši radi ove poběde naslov „Defensor Ilirici." Poslě nesretne bitke mohačke predade napokon taj grad Turkom godine 1528. Katzianerov ljubimac, ali slabi junak, Stěpan Grbonog, a od onda čami pod turskom rukom.

Na putu u Jajce pripovědahu nam, da je ondě pukao glas medju narodom, da će danas doći sedam konzulah od sedam carstvah, jer smo mi toliko konjah naručili bili. Kad smo unišli pod večer s velikom pratnjom u varoš, nadjosmo sve ulice pune ljudih. Turci se klanjahu duboko, a krštjani nas pozdravljahu veselim licem i odgovarahu glasnomu pozdravu župnikovu „Hvaljen Isus" s tihim „vavěk hvaljen." Kano slavodobitnike odprati nas mudir prěko čitave varoši i prěko dugačkoga vrbaskoga mosta do župnikova stana. Poprati nas zatim u istu sobu župnikovu, razgovarajući se s nami veoma prijazno još něko doba.

Stara je rěč, kako Ratkaj tvrdi da je grad Jajce gradio něki talijanski graditelj na priliku napuljskoga grada Castello dell' uovo. Ali ja nisam u svoj okolici napuljskoj vidio stare sgrade, koja bi priličila gradu Jajcu, zato mislim da je onaj, koj je dao graditi grad Jajce, podao mu ime radi toga, što brdo, na kom je sagradjen, naliči jajcu.

Budući odlučili odpočinuti jedan dan u Jajcu, upo-

trebismo taj dan, da se razgledamo malko po gradu. Već oko osam satih otidosmo k mudiru na pohode s molbom, da nas vodi po varoši. On nas podvori najprije limunadom, crnom kafom i čibukom, pa nas zatim odvede u grad, koj je za sve, a osobito za krštjane zatvoren. Ja sam ga malo pobliže razgledao. Sagradjen je na visoku kamenitu brdu, sličnu něšto na jaje; grad je obkoljen dvostrukim čvrstim zidom, što ga děli na dvoje, a opasan je vodom Plivom i Vrbasom, koje je dvě vode sjedinio ovdě smělim prokopom vojvoda Hrvoja. U dolnjem gradu stoji velika džamija, o kojoj se govori da je bila něgda kraljevska kapela. Malo podalje stoji zapuštjena crkva s gola četiri zida, nu zvonik je sasvim sačuvan, samo što su Turci město kube nanj metnuli šiljast krov poput munare. Taj je zvonik visok do 15 hvatih, ter ima u dva reda oble prozore, razděljene na troje tankimi okruglimi stupovi. Crkva podugačka bijaše sagradjena u slogu romanskom, ima još sada male oble prozore, a s nutra se vide u zemlji podnožja kamenitih stupovah, što su dělili crkvu na tri broda. Turci htědose ovu crkvu obratiti u džamiju, te i prizidaše něšta kao prodikaonicu s napisi turskimi, ali grom, koj je opetovano u džamiju udario, poplaši jih, ter ostaviše crkvu pustu.

U dolnjem gradu ima znamenito podzemno groblje, koje něki za tamnice drže. Odmah kako dodješ u podzemne ove špilje, vidiš iz desna u zidu izvajani kip někoga junaka s mačem i buzdovanom ili žezlom u ruci. Glavu i prsa razbili su mu Turci. S nutra u sredini vidi se poveći svodjeni prostor, gděno je bila po svoj prilici grobna kapela; s lěva u zidu vidi se kamenita raka, a sa strane ima više rupah i hodnikah, u koje se sada nemože, jer su zasuti. Izpod srednjega prostora može se u drugi podzemni prostor, koji je sada takodjer na polu zemljom zasut. Tu je žalibože sve od turskih

Bošnjakah prorovano, koji su tudě tražili zakopano blago, nemisleći, da će naći samo mrtvačke kosti. Ova obćenita hlepnja za podzemnim blagom uzrok je bila svemu razoru starinskih spomenikah bosanskih, a nezna se pravo, tko je u novije doba više razorivao ono malo ostanakah starinskih, da li turski ili krštjanski Bošnjaci, koji pod svakim starinskim kamenom i zidom slute zakopano blago i novce, neznajući, da svako blago i bogatstvo ovoga světa u cověčjoj šaki i pameti leži.

Gornji grad, od Turakah nazvan Ićisar ili Ikisar, zatvoren je železnom kapijom; unj nesmije nitko bez dozvole poglavarstva. U sredini zarasloga dvorišta stoji iz nutra drvena kuća, gdě je sahranjeno ono oružje, što je Bošnjakom za vrěme Omerpaše oduzeto. Na starinskih bedemih, providjenih věšto izrezanimi puškarnicami, leži několiko starih topovah u travi.

S bedema se vidi čitav jajački grad s varošem i predvarošem i sa svom krasnom okolicom. Isti ovaj grad branijahu poslědnjikrat bosanski krajišnici proti Omerpaši i carskomu nizamu, nu běhu iztěrani iz njega, a grad posědnu carski nizam. Tom je prilikom razoren starinski kameniti most prěko Plive, od kojega se sada vidi samo polovica, stojeća na jednom svodu.

Čitav jajački grad ima dvoja vrata i više okruglih i četverouglastih kulah. Od ovih se jedna zove kula Vuka Jajčanina, po svoj prilici otca Hrvojeva, koji je kako kažu, taj grad i sagradio; druga je kula Medved, tretja Tabija. U dolnjem gradu stoji novija kula Hadži Alajbega Kulenovića.

Naprema gradu sa zapadne strane stoji brdo Katino, na kojem, kako kažu, stojahu dvori Katarine kraljice bosanske. Prema jugu, prěko rěke Plive, stojala je stara varoš, gdě su našli rimske novce i něke krštjanske starine, kao krstiće, prstenje.

Pod varošju Jajcem, gdě su same drvene kuće, od

kojih su mnoge sagradjene na starih gradskih zidinah, utiče rěka Pliva u Vrbas. Ovaj vodopad Plive spada medju najveće prirodne znamenitosti bosanske. Preko sedam kamenitih razredah ili stubah skače tu široka voda naproti visokim od nje izdubljenim stěnam, te se baca, pěneći i prašeći se, u devet ždrělovah ili trakovah dole u dubljinu Vrbasa osam do devet hvatih. Mi gledasmo veličanstveni taj slap ili vodopad, stojeći na drugom kraju Vrbasa, te nas vodeni prah poškropljivaše kao kiša, premda smo bili od slapa daleko barom devet hvatih. Šum se bujavice čuje četiri sata daleko, a možda i dalje. Silni traci imadu toliku snagu, da najveća drvetja, što tudě plivaju, tako hitro na okolo vrte, kao da su kakove malene šibice. Još nijedna knjiga nije spomenula ovoga slapa, koji je mnogo znamenitiji od tolikih po Europi na sva usta razglašenih.

52. Ugljen i ugljik.

(A. T. po Obecných listóv naučných.)

Zrak, kano što se znade, nije temeljna tvar, od koje bi se druge sastavljale, nije dakle ni pravi živalj, kano što su naši predji mislili. — Na ovo će mnogi priměti: Onda i ovaj i ostala tri življa nisu ono, za što su jih stari držali. — Jest, tim se zamitje dvojba i ukida samostalnost drugih tvarih. Jer komu da padne na pamet, da je zemlja temeljna tvar, kad nam već samo oko kaže, da je směs najraznijih tvarih Istim pravom može se dvojiti, da voda, drvo, želězo ide u red temeljnih tvarih·

Ali razum nam kaže, da sve te tvari moraju negdě imati svoj početak; zato nastaje opet pitanje, koje su te tvari, od kojih slučivanjem postaju druge? Ova i slična pitanja dadoše povod, da su učenjaci obratili svu svoju snagu i upotrebili sva sredstva, da pronadju, mogu li se razlučiti tvari i koje su to, da razlučujući dodju do onih,

koje su temelj svih ostalih. Takove su tvari, od kojih su druge postale, prozvali življe.

Mnogi će valjda na to zaklimati glavom i reći, jesu li učenjaci pronašli jur sve življe, jesu li to mogli izvesti, ili je li to u obće moguće? Da se punim pravom može tako dvojiti, vidi se već odatle, što broj takovih živaljah biva sve to veći, i što se je jur dogodilo, da je ono, što je jedan učenjak držao življem, drugi smatrao sastavljenom tvarju, tako da su se takovim iztraživanjem pronašla 63 življa. Neće li se još koji živalj naći, ili se još koji razlučiti, to se nemože kazati, tà i medju ova 63 něki su dvojbeni, tako da jih je někako izvěstnih samo 60. S toga je posve jasno, da sve ono moramo držati življem, čega nismo mogli dosad razlučiti; ali odatle neslědi, da se to neda dalje razlučiti.

K tim življem spadaju najprije naše obične rude, kano: želězo, cinak, nikol, antimon, vismut, cin, olovo, měd, srebro, zlato, platina i živa, koje valjda svatko pozna. Ali to su skoro i jedini življi, koji su sami u prirodi. Zato se sve, što je u prirodi, sastoji od sastavinah poznanih nam živaljah. Inače to biva s drugimi življi; někoji se mogu samo umětnim načinom od drugih razlučiti, a mnogi su tako dragocěni, da jih samo po koji učenjak i to redko u ruke dobiva. Dragocěni ovi življi imaju tudja imena; ali življi, koji služe za temelj navadnih naših tvarih, kad se od njih odluče, zadržuju narodna imena, samo što jim se za razliku dodava tvorka ik; tako imamo v o d i k od vode, u g l j i k od ugljena, k r e m i k od kremena, sodik od sode, v a p n i k od vapna itd.

Učenjaci zovu te življe obično tudjimi, g r č k i m i i l a t i n s k i m i imeni, da jih sav učeni svět laglje razumije, a kad pišu o njih, neizpisuju jih svimi slovi, već samo početnim pismenom, dodavajući samo još koje slovo, da se dvojba ukine. Velika je to narednost za učeni svět;

jer samo sa několiko se slovah naznačuju najsastavljenije tvari, a svatko to razumije, kano i cifre. Kano što se u cifrah nesmije ništa proměniti, tako niti u lučbenih izrazih, a svaki se narod mora i na štetu svoga jezika držati tih nazivah. **Kiselik** se učeno zove **oxigenium**, a piše se samo početno pisme O město cěle rěči kiselik, a svatko, koji je iole věšt lučbi, videć to slovo, zna, da je to kiselik. **Dusik** se zove učeno **nitrogenium**, a bilěži se početnim pismenom N. Tako pisme C znači ugljik **Carbonium** itd.

Mnogomu će se takovo pisanje činiti težko; neda se tajiti, da je to s početka něšto i težko, ali koji početak nije težak? — Ali kad znamo početna slova živaljah, onda jim je i poraba lahka.

Što je **ugljen**, to svatko znade, zato će se i dosětiti, što je **ugljik**, ter će si ga moći i bez učenih razpravah pomisliti. Ljudi su doduše uvěk poznavali ugljen, ali ga nisu razlikovali od ugljika. Nisu ni pojma imali o prvotniku, koji da je temeljem običnoga ugljena. Ugljik je stopram g. 1781. prvi pronašao učeni Francez Lavoisier. Ugljik je glavnim temeljem svega ugljevlja, kamenitoga i drvenoga, zato ga ima mnogo u drvu, i u svem bilju, od koga postaje ugljen; dosta ga ima i u životinjskom tělu, u hrani i umětnom pitju njegovu. Navadno se drvo pretvara ugljikom, osobito onda, kad gori u prostoru, kamo nemože zrak dopreti. Nečist ugljik dolazi u slici običnoga ugljevlja, znamenito čist u grafitu, a najčištji i najguštji u diamantu. Čudno se čini, da onaj isti ugljik, koji je temeljem navadnoga ugljena, može biti i dragocenim diamantom.

Diamant nije našim predjem služio toliko za ures, koliko za moći. U staro su doba poznavali samo indijske diamante; brasilijanske su našli u rěkah tekar g. 1727 u Serro do Frio; g. 1829. našli su diamantah i u Ruskoj na Uralu. Diamanti srastu često i s drugim kamenjem,

ali se obično nalaze u naplavljenom pěsku. Pěsak se, da se bolje vide diamanti, najprije dobro propere vodom, koja sobom odnosi laglje i blatnije stvari; a diamant se izmedju ostaloga kamenja izda na suncu sjajem svojim. Diamanti se pokazuju i u zrnju i u kristalih, najčeštje u slici osmopločnoj; nu obično s površjem hrapavim. On je kano čista voda bez boje; kadšto predje i u tamno i u žuto i zeleno, pače i u ostale boje.

Diamant je najtvrdji od svih dosada nam poznatih tvarih, ter se ga nemože primiti niti najtvrdja pila, zato rabi za rezanje stakla; on se nerazmoči u nijednoj tekućini, samo toplinom možeš ga svladati. Ako se na zraku ugrije, počme, kad postigne onu toplinu u kojoj se srebro tali, gorěti pak i sasvim izgori, ter ga u vatri nestane. Ali bez zraka se neproměni u nikakvoj vrućini. Već je Newton mislio, da je diamant gorivo, a veliki je vojvoda. toskanski, Cosmus III., dao prvi put g. 1694. sred zapaljujućih zrcalah izgoriti několiko diamantah; na koncu prošloga stolětja izgarao je poznati Lavoisier diamante i dokazao, da poslě diamanta neostane ništa, osim ugljične kiseline, koje u zraku nestane. Najlěpše se to vidi, kad se na podlozi od čiste ilovače ili krede plamom razžari pa brzo u kiselik metne: tu se podigne te krasno, skoro kano zvězda, tiho světi i pomalo izgori. Tako se je u najnovije doba dokazalo, da se diamant u velikoj toplini pretvara u grafit; ali još nije nikomu pošlo za rukom, od grafita učiniti diamant. Kušalo se je i od ugljevlja praviti diamante, ali ti pokusi nisu imali nikakvih poslědicah.

Ugljika ima još i u grafitu i anthracitu, i u kamenitom ugljevlju. Ovo se je poslědnje stvorilo od predpotopnoga bilja, ali ima mnogo drugih priměšanih tvarih. Ako se brzo izgori u zatvorenih posudah, nestane ga u plinu i pari, a proměni se u tvar, sličnu ostanku od izgorena sladora, koji se kok zove. — Da je ugljik, koga

ima u svih ovih tělesih, iste naravi, to se odatle vidi, što sva na isti način izgore.

53. Bludeće svěćice i ognjometna brda.

Sěverna je zora munji sličan pojav. Vidi se samo onda, kad je nebo posve čisto i jasno, i to uvěk samo prama sěveru. U Laplandiji, gdě sunce zimi cělih 49 danah na obzorje zemaljsko i neizadje, razvětljuje ovu dugu noć sěverna zora, pa tako se onim ljudem poněšto barem nadoknadjuje nedostatak sunčane světlosti.

Kresanje zvězdah nedolazi od zvězdah, nego od našega parokruga.

Bludeće su svěćice plamčići od upaljiva zraka, koj se iz močvarah, grobaljah itd. izvapljuje i diže. Kada se ova para upali, onda se světli, a zrak ju simo tamo nosi i s njom se igra. Zovu se bludeće svěćice takodjer zato, jer se neučeni ljudi dadu stranputice zavesti, misleć da tu novci cvatu.

Ognjometna brda nalaze se samo blizu mora. Ova postanu, kada se u utrobi gorah nalazi gorivo, i kad se ovo upali. Goruća žeravica porodi mnogo pare, a ova traži uz silnu trešnju put, kud da izadje, i tako postanu potresi. Gdě pako ova sila vatrene pare prodre, ondě si načini na način lěvka otvor, koji se zove krater, te riga crn gust dim s pepelom, a u brdu čini se, kano da se sva utroba uz grmljavinu giblje. Tada probije navadno i plamen, baca s velikom silom ognjene odlomčine od pećinah u zrak, koje se na daleko razlitju. Napokon teče goruća lava, koja često na lakat visoko poplavi ravnu poljanu.

(Iz Čitanke za mladež.)

54. Zagonetka.

Zvěrka huda a i zvěrka jaka,
Nu kako ju staneš štit od repa,
U torbi ju naći ćeš momaka',
Gdi je k hlěbu pridatba im lěpa.

I. Trnski.

55. Friedrich Barbarossa.

(A. T. po Raumeru.)

Friedrich bijaše srednjega lěpa stasa, plavih kosah, kratko prirezanih i samo na čelu svitih; kože běle, lica crljena, a brade crvenkaste, radi česa ga Talijani prozvaše Barbarossa. Imaše modre oči i bistar, oštar i duhovit pogled. Hodao je čvrsto, govorio jasno, držao se muževno i važno, a oděvao niti prelěpo, niti nemarno. Sve je nadkriljivao u lovu i gimnastici, u veselju kod gostbah, koje se nisu nikad směle pretvoriti u razsipnost i neuměrenost. U ono vrěme i kod světovnoga svoga posla nije mogao mnogo znati, ali je ipak umio latinski i rado čitao latinske klasike. Premda je bio glasovit vojvoda, rat je ipak držao samo za sredstvo mira. Strašan je i strog bio proti opornikom, pomirljiv prama pokornikom, prijazan prama svojim; al se je i u radosti i u žalosti uvěk vladao s někim dostojanstvom. Malo ga je kad izdao sud, nikad pamet. Rado je primao savěte, ali je uvěk sam odlučivao, kano što dolikuje vladaru. Pobožnost u crkvi, štovanje svetjenikah kano navěstiteljah rěči božje, bijahu obćenite krěposti onoga vremena; ali nitko neznadjaše tako, kano on, od njih odlučivati pretěrane zahtěve někih crkvenih osobah, koje je uvěk odlučno odbijao. Bez obzira izvršivati zakone, to je držao za prvu dužnost vladara; a njim se bezuvětno

pokoravati, za prvu dužnost podložnikah. Svuda je svoju volju i snagu tim jačio, što je samo ono radio, što je bilo prama pravu i zakonu, i što je s uzhitom učio slavna děla svojih predšastnikah, pa to je uvěk najbolji znak vlastite vrline. Osobito si Karla Velikoga uze za uzor, i očitova, da treba po njegovu priměru u svoj državi utemeljiti i povratiti pravo crkve, blagostanje države i nepovrědivost zakonah. Pače i u starih godinah, kad je imao svojemu životopiscu, Ottonu Freisingenu priobćiti svoja doista znatna děla, doda bez slavoljublja neznatnih ljudih posve pokorno: Ovo je, ako se prispodobi s děli onih velikih muževah, više sěna, nego li děla.

56. Bugarski car Simeon.

Bugarska, za koju se je deveto stolětje glede politike tako žalostno dovršilo a deseto započelo, pruži sada utočište slavjanskoj na zapadu progonjenoj prosvěti. S kakovom mladjahnom radoštju i s kakovom odvažnostju posveti sada vladar svoju čilu snagu svetomu dělu prosvěte! Odhranjen u Carigradu, bio bi se mogao Simeon, koji je bio podpuno věšt grčkoj knjizi, sasvim zadovoljiti njezinimi bogatimi proizvodi; ali nipošto; on neće da bude oděljen od svoga naroda, on se nezadovoljava grčkom književnoštju, već drži za potrebno, da narodu otvori put knjigam; zato potiče prevoditelje, nalaže, da se u slavjanskom jeziku sastavljaju spisi o svem učivu, zapověda biskupu Konstantinu, učeniku Methodovu, da na slavjanski prevede govore velikoga Athanasija, on zaštitjuje neumornoga borca i pisca, sv. Klementa Ochridskoga, više nego li što ga je zaštitjivao otac mu Boris; njemu, „velikomu caru Simeonu, štovatelju Isukrsta“ posvetjuje eparch Ivan svoja děla; pače isti Simeon, vičan i sred državnih i ratnih posalah čitanju,

pravi na slavjanskom jeziku izvadke iz dělah sv. Chrysostoma, koja su se Bugarom, a osobito Rusom veoma dopadala. Tako je spoznao ovaj vladar, najveći medju svimi vladari Bugarske, svoje zvanje, da vodi i prosvětjuje svoj narod; tako je on, koji je carevom mir dozvoljavao i od bizantinskoga sjajniji dvor imao, štovao prosvětu. Evangjeoska revnost oko nauka navěštjana po Cyrillu i Methodiju, nastojanje mladoga puka u duševnom radu, i priměr knjige ljubećega cara, sve se je to sastalo u Bugarskoj, koja se je tim uzpela na najviši vrhunac duševnoga razvitka.

Kako što je u duševnom, tako je i u materijalnom smislu bila Bugarska puna života i snage. Kamo da tom snagom krene Simeon? Sada, kada je prelaz prěko Dunava bio u neprijateljskih ugarskih rukuh, mogla je za ovu državu biti samo jedna podloga, samo jedno središte i branilište, to jest Bosphor i Carigrad; a Simeon, koji je s početka svoga vladanja nerado s Grci ratovao, te se više za Ugarsku brinuo, baci se na jedan put sa sěverne granice prama jugu, i povede, zaboraviv na Ugre, cělu svoju vojsku k Bosphoru. Velikim, s Grci za Carigrad vodjenim ratom, počima druga polovica njegova vladanja. Za ovoga rata stoji Bugarska u cvětu svoje snage i duševnoga razvitka, — druga polovica vladanja Simeonova čini zlatno doba Bugarske.

Grci su sami někim načinom navlaš potaknuli Simeona na borbu. Jer kad je on g. 912. prigodom smrti cara Leona poslao naslědniku njegovu poklisare za potvrdu prijateljstva, odpravi jih lakoumni i razuzdani car sramotno, govoriv porugljivo o istom vladaru Bugarske. Ali on brzo poginu, a na prestolje stupi malolětni Konstantin Porphyrogeneta. U Carigradu nije valjda nitko želio rata, te bi lahko bilo ponoviti staro prijateljstvo, ali Simeon se běše za rat odlučio, pak u tom mu u prilog dodje malolětnost careva. Bez zaprěke

padne u kolovozu g. 913. pod Carigrad, gdě udari tabor; ali buduć da nije imao spravah i hrane za obsadu, upusti se u pogadjanje. Grci rado prihvate mir, patriarha i dostojanstvenici izadju s mladim carem k Simeonu, zatim obadju dva Simeonova sina mladoga vladara u prestolnici; sve je slutilo na mir; al iznenada, nemogavši se pogoditi, vrati se Simeon u Bugarsku, da se pripravi za drugu vojnu. Godine 914. provali opet u Thraciju; najprije stade osvajati Adrianopel, koji je bio prije obišao. Obsada netrajaše dugo, a vrata se gradska otvoriše měseca rujna izdajom. Ali se nezna, zašto se je Simeon dao skloniti na odkup i Grkom povratio grad; po svoj se je prilici sklopilo primirje, za koga su se obě stranke na rat spremale. Velike bijahu priprave i nade Simeonove; ali s druge strane odluči mati careva i vladarica Zoe, dogovorivši se s dostojanstvenici, skupiti svu vojsku, da se njom opre Bugarom. Pošalju se punomoćnici u Syriju Bagdadskomu kalifi i u Afriku Kervanskomu kalifi, te se s njimi Grci pomire, da budu posve sigurni sa strane Male Azije i sredozemnoga mora; za tim se prevezu azijatske legije u Europu i dobro nadare novcem; uzmu se i armenske čete i pozovu iz svih pokrajinah vojvode sa svojom vojskom; u isto se vrěme sklone i Pečenezi, i podju prama Dunavu; pa da se sve upotrěbi, pošalju se poslanici i k srbskomu vladaru Petru, da on s Ugri navali na Bugare. Ugri, zaprěčeni drugim ratom, nesklonu se na to, ali Petar se sbilja sdruži s Grci. Dvě godine prodju u tih pripravah. Napokon se azijatske i europejske vojske grčke sastanu na poljani pod Carigradom. Svetjenici iznesu pred vojsku razpelo, pred kojim kleknu svi Grci, zadavajući si věru, da će jedan za drugoga umrěti. Lěti g. 917. dignu se vojske prama sěveru duž crnoga mora; brodovlje, kojim je upravljao Roman Lakapiu, podpomagaše kopnu vojsku obskrbljujuć ju hranom, a dio se brodovlja pošalje na

Dunav Pečenegom u susrět. Grci prodru i osvoje Develt, Anchial i Mesembriju. Na rěci Acheloju, blizu Mesembrije, sukobi se Simeon s Grci, sišav valjda s brdinah, koje se steru okolo Šumle, gdě mu je bila prestolnica Prěslava. Dne 20. kolovoza 917. zametne se bitka. Simeon stajaše na brdašcu, odakle upravljaše vojskom. Grci navale, Bugari u redu uzmaknu, da neprijatelja na brěžuljke privabe. Sad opazi Simeon, gdě je u grčkoj vojski nastala zabuna; grčkomu se nadvojvodi, Leonu Phoki, izmakne konj, kad ga je bio sjahao kod vrutka, da pije; konj bane u běsu nasred vojske, koja je mislila, da je pao vojvoda. Simeon obustavi vojsku, a Bugari se opru Grkom; neprijatelj uzmakne, a Bugari ga potěraju. Leon Phoka poběgne u Mesembriju, drugi vojvode poginu, a Bugari održe sjajňu poběđu, koja se u grčkih lětopisih spominje kano najveća nesreća carstva.

I na Dunavu posluži Bugarom sreća. Lakapiu běše, istina, doplovio s brodovljem, da se sdruži s Pečenezi, ali se nemogaše pogoditi s njimi, jer oni, čuvši za poběđu Simeonovu, nehtědoše udariti na Bugare, već se vratiše u svoje stepe, a brodovlje se odtisnu u Carigrad.

Poslě poběde na Acheloju mogao je Simeon izpuniti davnu želju, da na město bizantinskoga podigne bugarsko carstvo. Sad mu je moralo pasti na um, da slavjanski svoj naslov knez zaměni naslovom, koji je po mněnju, i slavjanskom i grčkom, pripadao naslědnikom Augusta i Konstantina. Pak i sbilja Simeona prozvaše carem, a on si kašnje sam uze oholi naslov samovladaoca rimskoga. Ali da se i uzakoni naslov cara, trebalo je onda ići ili u Rim papi ili u Carigrad patriarhi. Car ponovi ugovor s Rimom, a papa posla novomu bugarskomu caru krunu carsku i svoj patriarhalni blagoslov. Simeon uredi svoj dvor što sjajnije, i zadrža za něke dvorske svetčanosti grčki jezik. Bizantinski lětopisac pripověda

da su Simeona izabrani i zlatnimi i srebrnimi oklopi providjeni vojnici kano cara grčki pozdravljali.

Kada je poslě poběde kod Acheloja hotio da podje pod Carigrad, uzme snovati nove osnove, ter pošalje samo něšto vojske onamo. Njom je po svoj prilici hotio zadavati strah vladi; a vojnici, neimajući nikakvih zaprěkah, prodru do prestolnice, plěneći sve naokolo. Grčki vodja, Leon Phoka, koji je bio opet sakupio vojsku, udari na Bugare, ali ovi ga suzbiju, a on morade pobeći, po čem ostade sva okolica do carigradskih bedemah u bugarskoj vlasti.

Zašto odluči sada Simeon, město da zauzetjem Carigrada rat završi, na Srbiju udariti? Vidě li sbilja u mogućem savezu Srbah, Magjarah i Grkah koju pogibelj? Ili htěde li najprije osvojiti Srbiju, pak onda još s većom silom navaliti na Carigrad? Ovo je poslědnje najvěrojatnije, pa na to ga skloni valjda slabo stanje Srbije.

Osvojiv i urediv na brzu ruku Srbiju, odluči Simeon g. 923. opet udariti na Carigrad. Na početku prolětja posla znatnu vojsku pod zapovědničtvom svoga rodjaka Chagana Minika, koji pete postne neděljе pade pod Carigrad, a Simeon imaše za njimi stići s težko oružanom vojskom. Ali videć, kako je težko, samo s kopna osvojiti Carigrad, odredi pribavit si brodovlje, pa zato se posluži něšto nepoštenim srědstvom. Pošalje poslanike arabskomu kalifi Faltu, i sklopi s njim ovaj ugovor: Arabsko će brodovlje poći proti Carigradu, koji će Simeon s kopna opasati vojskom; ako se grad zajedničkom snagom osvoji, plěn će se poděliti medju Arabe i Bugare; Carigrad će zapasti Bugarskoj, a kalifi valjda Morea, čega medjutim nenapominje lětopisac. Faltum, sklopiv taj ugovor, pošalje několiko svojih velikašah Simeonu, ali jih Kalabrezi, stalni protivnici Arabah, uhvate, i sa Simeonovimi poklisari u Carigrad pošalju.

Jako se běše prepao car Roman, čuv za te ugovore, te baci bugarske poslanike u tamnicu, a saracenske velikaše, nadariv jih bogato, vrati u Afriku i odvrne velikim novcem kalifu od saveznika svoga.

Medjutim stignu prednja bugarska straža pred Carigrad. Kralj je nastojao, da brani palače izvan grada kod „izvorah“ i gornji dio luke: zato se skupi vojska, brodovlje uvede u luku, a vojska izkrca na kopno. Grci su se poredali na poljani kod izvorah, a Bugari na obližnjih brěžuljcih. Ovi se iznenada sa strašnom vikom obore na neprijatelja, pometu ga i potěraju do obale morske. Běgunce stranom Bugari posěku, stranom more progutne, docim su se htěli brodovah domaći. Bugari odvuku množinu zarobljenikah, oplěne zagradske palače i vatrom razore luku i zauzmu svu okolicu oko Carigrada. Měseca lipnja izadje proti njim opet něki dio vojske, al i ona propade. Napokon se Simeon približi, utabori se kod vlachernskih vratah i poče obsědati grad, ali za něko vrěme odluči dignuti obsadu. Je li ga na to sklonuo slab uspěh arabskoga saveza, za koji je bio dočuo, ili srbski poslovi, koji su se opet počeli zaplitati? Bilo kako mu drago, on poruči u grad, da patriarh i visoki častnici sbog dogovora k njemu izadju. Oni dodjoše. Zatim zaiska Simeon sastanak sa samim carem. Roman se s toga razveseli, jer iz svega srca željaše mir, te dade za sastanak prirediti město na obali kod Kosmidije blizu mora, a Simeon zapovědi, da se kano u znak, da nemisli o miru, upali crkva blažene Děvice kod izvorah. Car dodje s patriarhom Nikolom u crkvu vlahernah, klekne na blagoslovljenu zemlju, orosi ju suzami, i zamoli prečistu děvicu Mariju, da ublaži nesmiljeno srce ohologa Simeona. Pošto se je věrom kano oklopom oboružao, izadje iz crkve. Zatim dodje, obkoljen tělesnom stražom, na ročište. Poslě pet danah, 9. Studenoga oko četiri sata dodje Simeon u

pratnji mnogobrojne čete vojnikah. Mnogi su imali koplje od zlata, srebra, ili bakra, a svi su bili stegnuti u mědne oklope. Došav Simeon medju svoje vojnike, pozdraviše ga oni grčki kano cara. Věće i državni častnici gledahu sa zidovah taj prizor. Car se Roman pokaza neobično jaka duha, jer niti se nepoboja množine neprijateljah niti neuzmaknu, već podje odvažno medju nje, kano medju prijatelje. Došav prvi na ročište, osta čekati Simeona. Izměnivši taoce, iztraže Bugari pomno město, neima li gdě zasěde, zatim sjaši Simeon konja i pristupi caru. Pozdravivši se medjusobno, govorahu o miru, a car reče Simeonu: „Čuo sam, da si pobožan čověk i pravi krštjanin: dokaži to činom, obustavi sěču i prolěvanje krvi, utvrdi mir s nami krštjani i nedaj da brat kalja ruke bratskom krvlju. I ti si čověk, pak i tebe čeka smrt, uzkrsnutje i sud poslědnji. Danas živeš, a sutra ćeš biti prah i pepeo. Čim ćeš se pred nepristranim sudcem opravdati za ubojstvo nedužnikah? Želiš li bogatstva? Učinit ću te bogatim, samo metni mač u korice i prioni za mir i slogu, da i ti mirno proživeš i krštjani se od nevolje oporave.“ Tako reče car. Njegovom poniznoštju zastidjen i njegovimi rěčmi ganut privoli Simeon na mir. Napokon se razidu, a Simeon primi od cara silu blaga. To bijaše velik dan za Simeona, možda najveći u bugarskoj pověsti!

Sve ovo laskaše samoljublju Simeona i Bugarah, ali započeto dělo osta nedovršeno: Carigrad se neosvoji, a Bugarska stajaše kano i prije bez podpore i središta sred divljih stepah i Bysanca. Mogao bi bio, doduše, Simeon, osvojiv Srbiju, doći opet s novom vojskom pod Carigrad, ali niti Simeonu niti Bugarom nebijaše sudjeno, vladati na obalah Bosphora.

Već smo prije spomenuli, da je Simeon bio na brzu ruku uredio Srbiju, postaviv joj za kneza slěpoga Pavla, koji je tako prijateljevao s Bugari, da jim je izdao i

rodjaka si Zachariju. Ali skoro opazi Simeon, da Pavao neće da bude više samo naměstnikom carskim u Srbiji, ter u ljutosti pusti na slobodu Zachariju, koji se opet zavěri caru. Zacharija skide Pavla s prestolja, ali se opet iznevěri Bugarom i predje pod zaštitu Grkah. Simeon naloži svomu vodji, da upokori Zachariju, a medjuto sam padne pod Carigrad, da ga bije. Ali Srblji potuku Bugare, a Zacharija pošalje glave njihovih vodjah u Carigrad.

Simeon se vrati u Bugarsku i namah pošalje vojsku u Srbiju s novim naslědnikom, po imenu Česlavom, u Bugarskoj rodjenim i odhranjenim praunukom Vlastimirovim. Ali Simeon ga neučini vladarom Srbije, već se njim posluži, da se krvavo osveti Srbljem. Približivajući se Bugari, Zacharija poběže k Hrvatom. Na granici srbskoj poruče Bugari županom srbskim, da dodju primit novoga srbskoga vladara Česlava, kunući se, da jim neće ništa zla učiniti. Župani dodju, ali jih Bugari uhvate i okuju. Bugari provale u Srbiju, zarobe sve, što jim dodje rukuh i odvedu u Bugarsku; něki se ipak spase běgom i dodju u Hrvatsku: srbska se pako zemlja pretvori pustarom. Simeon zametne sada rat s Hrvati. Bugarski vojvoda Alogo-Botur provali u Hrvatsku, ali Hrvati ga u svojih brdinah posve poraze i svu mu vojsku unište.

Kolika je razlika medju ovim bezdušnim ratom proti Srbiji, koji je Simeon od slěpe požude vladanja vodio, i medju ratom proti Carigradu, koji premda nije bio bez okrutnosti, směrao je ipak na podignutje Bugarske. Još se poslě devet stolětjah radujemo Simeonu, težećemu na Bosphor, ali se i tomu veselimo, što su Hrvati toli sretno suzbili navalu Bugarah.

Bugarskoj se sreća okrenu. — Dne 27. Svibnja 927. umre Simeon.

A. Hilferding.

57. Srbija.

(Po G. M. Mackenzii.)

Sad se vratjamo na Srbe, koji čine zapadni dio južnoga Slavenstva. Konstantin Porfirogeneta kaže, da su oni došli u sadašnje zemlje u sedmom věku, pozvani od cara Heraklija, da nasele njegove mezijske zemlje, koje su Avari opustošili bili. Jedan predio sěverno od Karpatah u Galiciji i odanle iztočno u Rusiji, drže Srbi i Hrvati, da je bila stara postojbina njihova, ter se govori, da je taj predio imao někad ono isto ime, s kojim su oni došli u nove naselbine svoje. Srbi i Hrvati predjoše Dunav kano ustrojeno družtvo, pod upravom svojih knezovah. Premda su docnije priznali po imenu bizantinskoga cara, svagda ipak stajahu pod upravom svojih starěšinah.

Čete, koje su se nastanile najbliže Bugarom, dadoše svojoj zemlji ime Srbija, od koje se je jugoiztočna granica prostirala od rěke Timoka do jadranskoga mora kod Hvara. Hrvati se nastaniše k sěveru i zapadu. Zato se dogodi, da su Srblji, primivši krštjanstvo, došli pod duhovnu vlast Carigrada, a Hrvati pod duhovnu upravu Rima — dogadjaj, koji je proizveo najveći razdor i nesreću, kad se je odělila zapadna crkva od iztočne.

Hrvati imahu osobitu monarkiju do početka dvanaestoga věka, a tada prenesoše svoju krunu na glavu kralja ugarskoga. Sada tu istu krunu nosi car austrijski, ali u svih svojih poslovih, koje vrši u trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, zove se kralj, a ne car. Sveza sa snažnimi susědi spasi Hrvatsku, te nedodje pod Turke, s kojimi je jednako bila u ratu skoro do današnjega dana. Još divljega neprijatelja otěra ona u hordi Mongolah, koji su u trinaestom věku posěli cělu Ugarsku, nu Hrvati jih sasvim potukoše na polju Grobničkom kod Rěke (1241).

Medjutim kod Srbah stupi na vladu velika loza Nemanjićah, koja podignu vrlo snažnu državu. Osam kraljevah i tri cara predstavljaju zlatni věk srbske monarkije; srodivši se medjusobnom ženitbom sa Francezkom, Mlětci i Carigradom učine svoj narod pristupan uplivu najprosvětjenijih tada zemaljah. Crkve, freske u rukopisih, koji su sačuvani od propasti, svědoče o napredku, koji su Srbi učinili u trinaestom, četrnaestom i petnaestom věku; muzej biogradski čuva novce srbskih vladalacah od 1195 do 1457; skup zakonah, izdanih na jednoj od njihovih skupštinah, još traje, da dokaže, kako je najneznatniji seljak mogao na sud povući plemića — svetjenika — pa i sama cara.

Dok se je carstvo srbsko ovako podizalo, slabilo je sve više grčko carstvo: godine 1355. misljaše već car Dušan, da može uzeti Carigrad i spojiti Grke sa Sloveni u jedno carstvo. Da je Dušan uspio, i snagu svojih mladih sěvernih narodah ulio u tělo stare civilizacije, onda bi dio ovaj staroga rimskoga carstva bio mogao poput zapada zasvědočiti uskrsnutje narodne odvažnosti i klasične prosvěte, te bi tako jugoiztočni poluotok bio mogao postati druga Italija. Da bi plan ovaj uništio car grčki, pozva čete otomanske u pomoć; poslědak toga bijaše, te se Turska ugnězdi u Europi. Několiko danah hoda sěvero zapadno od maćedonske Edese (Vodena) leži prekrasna ravnica, okružena brěžuljci. To je zlokobno polje Kosovo, gdě su Srbi godine 1389. mejdan dělili, te svoje carstvo, svoju vojsku i svoga cara izgubili. Jedva je i samo ime ove bitke poznato u Englezkoj, a malo je koja bila važnija i u poslědicah svojih nesrećnija za civilizaciju od bitke kosovske. Poběda je Muslomanah na Kosovu bacila prostrane zemlje izmedju crnoga i jadranskoga mora u pomrčinu turskoga barbarstva, i otvorila janjičarstvu put k Dunavu, Budimu i Beču.

Poslě bitke kosovske srbski se vladaoci zvahu knezovi i despote, i platjahu danak sultanu. Turci su se gradili, da su jim saveznici i prijatelji; nu prodrěvši jednom u zemlju, otimali su jim oblast po oblast, dok jih nisu najposlě protěrali prěko Dunavu.

Premda je bilo prošlo skoro 500 godinah, od kako je palo srbsko carstvo, srbski je narod ipak ostao u životu. Mnogi stanovnici unutrašnjih oblastih, nahodeći, da bi svaka borba u njihovoj zemlji bila bezuspěšna, predjoše prěko Dunava, borahu se s Turci u vojsci němačkoga cara i podigoše tim načinom dio čuvene vojne granice. Osim toga ostatak srbskoga plemstva nadje utočiste u planinah zetskih, gdě i dan danas postoji slobodna država — Crna Gora. Naposlě god. 1804. podiže se milijun Srbah, što stanuju blizu Dunava, i poslě trideset godinah žestoke borbe izvojeva za sebe sadašnju autonomiju, koja je u poslědnje vrěme stavljena pod europejsku zaštitu.

Kneževina srbska platja godišnji danak Turskoj i mora još nositi tursku posadu u svojih dunavskih tvrdjavah. U ostalom autonomija joj je podpuna. Na čelu je vlade knez s ministri, savětom i narodnom skupštinom, koja se mora sazvati svake tretje godine. Skupštinu sastavljaju poslanici iz svih okružjah i varoših, a na svakih 2000 biračah dolazi po jedan poslanik. Birač je svaki Srbin, koji ima 30 god. i koji platja državni danak.

Srbija nema više od 4000 stajaće vojske; ali ju brani 200.000 narodnih vojnikah; dobro naoružanih i dobro izučenih 50.496 narodnih vojnikah stoji svakad gotovih da podju na prvi poziv.

Žitelji Bosne, Hercegovine i Stare Srbije jedini su Srbi, što su još pod Turskom upravom. Njihovo je stanje ponor sirotinje i nezadovoljstva. U Bosni više nego dvě tretjine stanovnikah jesu kršćani, od kojih je

većina iztočne, a manjina zapadne crkve. Ove obě stranke, koje su bile gotovo u neprestanoj svadji, počimlje sada miriti načelo narodnosti; a s te nesloge bijahu prije i jedna i druga prekrasan plěn Turkom. Krštjani su težaci, zanatlije ili trgovci; a gospodari zemaljah to su slovenski muslomani, potomci staroga boljarstva, koji su povrgli svoju věru, samo da spase imanje i život. Ovi muhamedanci govore i danas slavjanski, gděkoji znadu i čitati i drže novine. Mnogi od njih čuvaju diplome praotacah svojih, koje zasvědočavaju plemstvo njihovo, uzdajući se, da će im to něgda vrěditi, kad bi se proměnilo današnje stanje.

U Hercegovini ima odnosno više krštjanah, koji su snažniji i otresniji nego u Bosni. To su najlěpši ljudi medju južnimi Sloveni i njihov je govor najčištji u srbskom jeziku, s toga su ga i izabrali za književni jezik, a na njem su spěvane i narodne pěsme. Preděli hercegovački, kojim je medja Crna Gora, u neprestanih su ustancih, istina, malenih, ali krvavih i neće se smiriti dotle, dok nedodju pod vladu, koja će kadra biti držati jih u redu, i koja će se starati, da jim stanje poboljša.

Dogodilo se je někako, te smo se zaputile po Srbiji odmah po jurišanju Biograda, baš onda, kad se je narodna vojska pozvala na oružje. U Crnoj Gori bile smo više putah i prije i poslě poslednjega rata. Mi smo dakle imale više prilikah da vidimo poveće gomile ljudih pod oružjem te možemo podpuno pristati uz mněnje poslědnjih putnikah, da je srbski narod fizično prekrasan — visoka i gibka stasa, otvorena pogleda i odlična ponašanja.

U kneževini obična je nošnja ova: běli od vune gunj i hlače, fermen ili jelek, crvena kapa, i crveni pojas prěko kožnoga, za kojim nose par pištoljah i nož. Bogatiji ljudi i trgovci nose ćurče, anteriju (koporan)

i hlače od sukna, ćurče je obično kožom postavljeno i obično vezeno. Nošnja srbske seljanke bezkonačno je različna; ali varošanke počinju usvajati francezku nošnju; ćurče zlatom vezeno, pojas sa spuštenimi dugačkimi krajevi spreda i povez glave u okrug, to je sve, što je ostalo od narodnoga noširva.

U turskih pokrajinah Srbi kršćani nesmiju nositi oružja, niti haljinah odveć otvorene boje. Nu žene po varoših, iza zaključanih vratah, nose duge haljine, okitjene samurom i zlatom, a oko vrata nizove od bisera i dukatah.

Bošnjaci muhamedanci zadržali su istočnu nošnju, koju je mladež turska ostavila, naslědujući majmunski Europu. Nu mnogi od starih begovah tako su osiromašili, da moraju pretapati sve dragocěnosti i bogato oružje, što su mogli sačuvati od grabežljivosti Omer-pašine; osim toga uvodjenje novoga oružja oduzimlje i poslědnju vrědnost srebrnih pištoljah i dugih pušakah sedefom okitjenih.

Najstariji i najkarakterističniji ostatak od južnoga slovenskoga oděla nalazi se kod Crnogoracah, to je: zlatom izvezena gornja haljina od osobita oblika, koji je još bio, kažu, u vrěme Stěpana. Kapa crnogorska ima svoju osobitu historiju. Ona je gore na vrhu crvena s jednim krajem zlatom izvezenim. Široko crveno polje predstavlja nešrećno Kosovo; zlatni je ugao Crna gora. U naokolo oko kape uvijen je crn rubac ili vrbca, koja je znak žalosti za onimi srbskimi plemeni, koja su pod turskim jarmom.

Što se srdca tiče, Srbi i Hrvati imaju kao i Bugari ono isto ćutjenje za narodnost i ono isto postojanstvo u težnji. Nu razlikuju se od Bugarah u tom, što su oni dobri vojnici; jer bili krštjani ili muhamedovci, austrijski graničari ili janjičari, bosanski begovi ili Crnogorci, oni su sačuvali ime i poštenje neodo-

ljive hrabrosti. Kršćanska se plemena još više odlikuju velikodušjem prema onim, koji su slabi i bez obrane. — Žena je kod njih veoma poštovana, a stranac pod njenim zakriljem sasvim je bezbědan. Dar rěčitosti i prirodnoga pěsničtva jako je medju Srbi razprostranjen. Njihova borba za narodni obstanak pěva se na pamet u baladah i pěsmah i dan danas od toliko stotinah godinah. Mi smo često viděvale u putničkih gostionicah něku vrst kitare (gusle), pa kad tu nebi bilo slěpca, koji, obično uz nju pěva, onda se daje najstarijemu, ili onomu, koji se je najviše odlikovao junačkimi děli, te gudi i pěva.

No pored ovih svojstvah, koja odlikuju Srbina od Bugarina, ima drugih, koja jih metju pod Bugarina. Oni su dosta lěni, nestrpljivi, nemarni, i prem brzi na učenju, čověk ima ipak s njimi muke pri učenju. Nu što jih najviše razlikuje od Bugarah, to je: što se od njih nemože ništa učiniti pritiskom.

Srbski je seljak bio, a dalmatinski morlak i bošnjačka raja i sada su najlěniji, najtromiji, najtvrdoglavniji medju smrtnimi.

Ono trgovacah, što jih ima u Bosni, nisu od ugnjetenih krštjanah u toj pokrajini, nego od pobunjenih okrugah u Hercegovini. U slobodnoj Crnoj Gori ne zna se za lupežtvo, a u Srbiji svaki nosi oružje, pa se opet javni mir neruši; ali u Dalmaciji, ma šta policija i vojnici austrijski činili, kradja se nemože utamaniti niti krvina izkoreniti.

U kneževini srbskoj narod je još u prvobitnom stanju; poljodělac, neimajući velikih potrěbah, više je zadovoljan, nego redan. Ali život je i imanje u bezbědnosti; svi su članovi družtva jednaki pred zakonom; dohodci su svetjeničtvu utvrdjeni, a o sudcih se nesumnja da su podmitljivi. Kad se razbojničtvo pojavi, a to biva kadkad u planinskih okružjih, naročito na gra-

nici Turskoj, brzo se uguši; jer cěli narod toga kraja pomaže vladi goniti razbojnike. U jednom okrugu, u kom je nedavno bilo ovakova nereda, viděle smo sěkiru, koja je naročito ostavljena u šumi, gdě je několiko neděljah ležala, a nitko se nije usudio dignuti ju.

Na ovih naših putevih mi smo se sa zadovoljstvom uvěrile o činu, o kojem je više putah bila rěč, ali s toga, što su oskuděvala izvěštja, nije se znalo ništa na čisto. Od crnoga do jadranskoga mora, od uštja Vardara pa do Dunava, cěli narod govori slavenskim jezikom, i to je njihov rodjeni jezik. Muhamedanci u Bosni, pa niti u samoj Bugarskoj neprave u tom iznimke; prije několiko stotinah godinah ostavili su dom svojih predjah; ali jezik svojih otacah neće nikad ostaviti. Dalje uvěrile smo se, da slavenski jezik, koji se u svih krajevih govori, ima samo dva narěčja, koja neimaju velike razlike izmedju sebe. Ova dva narěčja jesu srbski i bugarski, al i izmedju njih samih razlika je samo u slovnici, a rěčnik je jedan ter isti.

Isto tako moramo priznati i zasvědočiti, da južni Slaveni svuda jako nastoje za izobraženjem i trude se, da děcu odhrane, kako iziskuje viši stupanj u političkom životu. U Hrvatskoj i Srbiji mnogo je učinjeno poslědnjih godinah za javnu prosvětu; pa i u samih onih turskih pokrajinah, gdě su krštjani u najnižem družtvenom redu, ne dobivajući niti kakve pomoći niti podpore od strane turske vlade, podigli su škole u svojih povećih varoših i šalju mlade ljudi u Pariz, Prag i Rusiju, da se za učitelje spreme. Pa sve se to čini u narodnom duhu!

Za sada najviše se o tom staraju, na koji će način podići svoju izobraženost, a jedan od tih načinah u njihovih je očijuh trgovačko obćenje s velikom Britanijom.

59. Grad ili tuča.

(Iz Pojavah u zraku.)

Ako prispodobite lěpe zvězdice sněžne sa krupnim zrnom tuče, osvědočit ćete se, kako su te jako različite stvari. Promislite li još i to, da sněg obično samo zimi pada, a gràd ponajviše iza najvećega žara lětnoga, dokučit ćete, da i sněg i tuča moraju imati svoj posebni početak.

Da su zrna tuče od običnoga leda, to zna svako děte; nu kako se stvaraju ta zrna, na to je težko odgovoriti i učenu čověku. Zrna tuče jesu od leda; nu da se led stvori, tomu treba studeni; — kako je dakle moguće, da tuča ili grad bije uprav ponajviše usrěd najvećega žara lětnoga? Zašto neima tuče, kad je studeno?

Što kod nas tuča nepada po zimi, ta valja ovako protumačiti. Po zimi je zrak vrlo studen; kad se dakle stvaraju oblaci, ako i ne vrlo visoko, to se maljušne kapljice parne smrznu, i padajući na tla, prihvate drugih sličnih kapljicah; a iz toga postaju tanke zvězdolike lèpušice. Nu ove parne kapljice neimaju sbog velike studeni vremena saliti se i stopiti s drugimi kapljicami, da tako iz njih postanu veće kaplje vode, a po tom da se kaplje pretvore u led. Radi toga nemogu se tu stvoriti veća zrna ledena, već samo fine i lahke krpice ili što je sve jedno, ovako postane sněg, a ne gràd.

Naravski je, da se kapljice sgusnute pare, ako samo nisu odviše visoko, nesmrznu, kad je toplo; pa se zato mogu sliti u velike kaplje, kakove obično daždom padaju. Kad se takove kaplje naglo smrznu, to od njih nepostaju lěpušice već zrna ledena. Ova zrna, padajući na zemlju, čine tuču; ako se dakle hoće protumačiti tuča ili gràd, to valja razuměti, kakvim se načinom

usrěd najveće žege lětne kapljice vode, storene u zraku, mogu proměniti u lěd.

Voda, kada izhlapljuje, razhladjuje sve stvari, kojih se dotakne. Ako li tomu nevěrujete, a ono nalijte vode u bocu ili flašu, omotajte ju mokrom krpom, oběsite ju na propuh i mašite njom simo i tamo; krpa će se posušiti, ili drugčije govoreć, voda će iz nje izhlapiti. Kušajte s města vodu u boci, i osvedočit ćete se, da je hladnija, nego što je bila, kad šte ju nalili. Znate li, da se zato škropi pod u sobi, da se zrak razhladi; a kad se umoče ruke makar i u lětnu vodu, pak ako se neotaru, već samo osahnu, ili što je svejedno, ako voda iz njih sama po sebi izhlapi, to će vam svakako hladno biti na rukuh. Čim brže voda hlapi, tim jače ruke zebu, i to tim više, ako ovo brzo hlapljenje dolazi od větra. Ako ruku, namočenu u vodi, budete držali na prostom zraku, zebsti će vas najjače s one strane, s koje bude větar puhao. A da ruku namočite u drugu kakvu tekućinu, koja brže hlapi nego voda, to bi vas mnogo jače zeblo. To vi znate, da rakija, zatim vinovica ili špirit mnogo prije izhlapi nego voda; nu ima još jedna tekućina, što ju eterom zovu; ova će vam izhlapiti u jednom trenutku. Nalijte dakle na ruku několiko kapljicah toga etera, i nestati će ga za čas; a na ruki će vas zebsti, kao da ste led u njoj držali. Jer vam valja znati, da učeni ljudi znadu različitimi načini tako povećati hlapljenje vode, da se s města smrzne i uz najveću vrućinu i žegu. Vidite dakle, da se led može stvoriti i onda, kad je najveća vrućina.

Promislite sada, da se za vrućega dana množina pare digne u zrak, i da se u visini od iste pare stvori vrlo gust oblak. Ovaj oblak ima očevidno dvě strane; jedna je obrnuta k zemlji, a druga k suncu, ovu stranu grije sunce, a do one nemože tako lahko podrěti. Što se dakle dogadja? One kapljice sgusnute pare, što su u

oblaku s gornje strane, to jest prema suncu, pretvaraju se naglo uslěd sunčanoga žara u nevidivu paru, te se dižu u visinu; k tomu pomaže i větar, koji obično u ovaj čas silno puše. Kad se je ovakva para digla u vis, to dolazi u hladniji zrak; tu joj nestane poněšto topline, što ju je sobom ponesla, te se zato skupi u kapljice i stvara oblak. Taj gornji oblak prěči suncu, da nemože onako silno grijati dolnji oblak, kao prije, pak budući da je osim toga ondě naglo hlapljenje, to zrak postane rědkim, jedno radi větra, koji vije, a drugo radi toga, što je nestalo tolike množine sgusnute pare; radi ovoga nagloga hlapljenja ozebu dakle klapljice, što su u blizini, i to tako, da skupljajuć se i sljevajuć stvaraju velike kapljice. Ove se kaplje pretvaraju s města u led. Učeni ljudi misle, da stvaranju tuče ima i drugih uzrokah; nu budući da neznadu ništa izvěstna o tom kazati, to je dovoljno, da znate ovo, što ste do sada čuli.

Zrna tuče obično su velika kao grah, kadšto kao lěšnjak i orah, a gděšto i kao kokošje jaje. To žalibože svi znate, da ovakova tuča obara strni, mlati i pustoši vinograde, razbija prozore, muči ljude, rani a kadšto i ubija pomanju zvěrad.

Budući da se gràd (tuča) vrlo naglo stvara, to on nepada i nebije dulje od několiko časovah, rědko dulje od četvrt ure. Medjutim padne i za ovo kratko vrěme toliko leda, da pokrije ogroman prostor několiko palacah visoko.

59. Poganstvo starih Slavenah.

Věra se starih Slavenah osnivaše na štovanju i obožavanju naravi. Nebište i podnebesje, izvori i rěke, klisure i prosědi, gore i šume, oganj i tělesa nebeska bijahu stanovi i dělovališta viših moćih i bitjah. Sve proměne u naravi bijahu samo děla njihova. Oni vladahu

i čověkom, kojemu je po milosti ili nemilosti njihovoj sve uspěvalo i neuspěvalo.

Viša ta bitja bijahu dvovrstna, dobra i zla; ona se zvahu bogovi, a ova běsi. Jaču moć imahu bogovi; běsovi mogahu samo onda pokazati svoju radnju na ljudih, kad su to dopuštjali bogovi ili u gněvu ili u nemari. Samo jednom u godini bijahu běsi jači od bogovah, jer stari Slaveni prisvajahu bogovom prolětje i lěto, a běsovom jesen i zimu; i potamnjivanje se sunca i měseca pripisivaše běsovom.

Běsovom se u obće prisvajaše svako zlo tělesno: bolesti, starosti, razuzdanost, běsnoća, trovanje i druga zla.

Bogovom se pako pripisavaše blagostanje zemaljsko. Bogovi bijahu darovnici svega dobra, duhovnoga i tělesnoga, posebnoga i javnoga. Od njihove volje dolažahu dobri zakoni i poglavari narodni, koje su štitili. O njihovoj milosti višaše zdravlje i bolest, poběda i poraz. Bogovi uzdržavahu život u němoj pirodi, u ljudih i životinjah. Uzhit pěsnikah, moć lěkovah dolažaše od bogovah. Moć se njihova prostiraše ne samo na ovaj, nego i na posmrtni život. Zato se zvahu i spasy (spasitelji) i věkožizni (věčni).

Najviši bog, koji je vladao nebom, budući početnikom světla, topline i burah, kano i gospodarom manjih bogovah, zvaše se po svoj prilici Svaroh ili Svaraz; sinovi mu — Svarožići — bijahu Sunce i Oganj. Medju niže bogove spadaju Veles, Vesna, Siva i t. d. Medju běsove Morana, Tras, Povodkinja i t. d.

Prvi kumiri Slavenah bijahu slike predjah. Věrovahu naime, da se vez rodbinstva niti smrtju nepretrgava. Zato počeše jur davno dělati kipove otacah, štujući jih malone poput bogovah. Tako se razvi štovanje domaćih bogovah, dědovah.

Uz bogove, běse i děde poznavahu Slaveni i druga bitja niže vrsti, koji su se po naravi svojoj najviše

ljudem približavali, ter su jim ili služili, škodili, těšili jih ili dražili, kano poludnice, djasi ili skreti. Veliku su moć davali i věštcem i věsticam, kamo su spadale věde i jedibabe, stanujuće u zraku; bijahu zli dusi, slični běsovom.

O duši ljudskoj mišljahu, da stanuje u prsijuh, izišavši iz těla da polita po stablih, dok nepodje ili u nav ili zaspi u noć crnu. Nav bijaše stan dobrih, a noć crna zlih po smrti. Inače moraše često bluditi duša po světu, dok se nije spokojila.

Bijaše i takovih ljudih, iz kojih bi duša po noći izilazila, pak se što u slici životinje skitala, što do dana na stablih stanovala, kad što i u kuće ulazila, pak ondě ljude davila i morila. Ljudi, imajući ovu poslědnju narav, zvahu se more ili morusi. Ni po smrti nedavahu mira, već ostavivši grobnicu obilažahu zemlju, tvoreći navedena děla. Vukodlaci se zvahu oni ljudi, koji bi za toga skitanja primali na se vučju sliku.

Udesa (fatum) nepoznavahu Slaveni: sve višaše o volji bogovah. Zato zavětovahu bogovom žrtve, a kad bi jim stvar sretno za rukom pošla, doprinašahu jih s města,

Kod Čehah neima věstih, da bi bili imali hramovah; bogoštovlje obavljahu u gajevih i šumah, gdě su bili i kipovi bogovah. Žrtve doprinašahu rado i na vrsih od klisurah i gorah. Štovahu bogove klanjajući se, bijući se u čelo, pěvajući boguljubne pěsme. Za žrtve prikazivahu hranu, kojom su hranili svete ptice, jastrebe; oružje svladanih neprijateljah, koje su věšali o stabla; i njeke životinje, koje su izgarali. Prekrasno se opisuje obred žrtveni u Kraljedvorskom rukopisu.

Bogoštovlje obavljahu otci u porodici, a starěšine u narodu. Svetjenikah nepoznavahu Česi. Svetjenikom bijaše otac, vojvoda i vladar kano takov.

Mrtve s početka izgarahu, pače i žene se žive iz-

garahu na lomači svojih muževah. Na grobu izgarahu i životinje, a pepeo spravljahu u posude, pepeonice. Kašnje se uvede pokapanje mrtvacah. Na grobu obavljahu tryzne. Mrtvim kladahu na grob hrane.

Glavne svetkovine bijahu: svetkovina zimskoga suncokreta, kad su se prikazivale najveće žrtve, osobito zemlji i vodi; svetkovina konca zime, obavljana utapanjem Morene i slavljenjem Vesne; svetkovina prolětja, obavljana noćnimi igrami na grobovih po razkrižjih; napokon svetkovina lětnjega suncokreta, kad se je žrtvovalo ognju (u oči sv. Ivana Krstitelja).

Odavle se vidi, da se česko poganstvo nije nikad tako razvilo, kao kod Rusah za knezovah roda Varjažkoga sve do Olge i Vladimira, nekmo li tako, kano što opažamo kod polabskih Slavjanah. Upravo ova jednostavnost bogoštovja poganskoga bijaše veoma prijazna obratjenju na krštjanstvo. Bez bučna odpora, bez mača i bojevah, tiho, putem nauka i knjigah dodje věra Isukrstova u naše zemlje.

Jos. Jireček.

60. Mali ribar.

U odbitju otca svoga —
Sin mu ribu lovit uze,
Děte uma nezreloga,
Te od srdjbe roni suze:
Za udice što se stala
Samo hvatat riba mala.

„O kakova bi to sreća“
Vikne děte „za me bila,
Za udicu da se veća
Kakva riba uhvatila:
S nenavisti toga radi
Svu bi děcu snašli jadi!“

Jedva reko rěči ove;
Kad zagrize som najveći
Od svih, tamo koji plove,
No ribara gle u smetji,
Otimat se stane riba
Terza, gnjuri, repom šiba.

Vuče děte, stogod može,
Napinje se, běsni, kara,
No sve zalud žalibože,
U vodu se već obara;
I za čělo propalo bi,
Pripomoći da nedobi.

* * *

Malom duhu što će sreća?
Ona jake tek miluje;
Komu fali snaga veća,
O većemu nek nesnuje:
Tko prek svojih silah radi
Tog čekaju samo jadi!

Dr. Demeter.

61. Jagiello.

(A. T. po Caru.)

Kano što se nemože dati věrna slika zapadnih europejskih državah u pogansko doba, tako se još manje može opisati Litva prije uvedenja krštjanstva. Suvremeni su pisci taj nedužni, naravi věrni narod krivo sudili, ter u svakom njihovom napredku vidili ludost fanatičkoga poganstva. Tako je barem bivalo, kad su o njem govorili i pisali; ali u životu je drugčije bilo. Pak budući da čini više vrěde, nego li rěči, to nećemo pogrěšiti, veleći

da su stari Litvanci bili dosta prosvětjeni. Inače si nebismo mogli pomisliti, kako bi narod, stanujući u zemlji, okruženoj sasvim morem i obkoljenoj od neprijateljah, bio mogao ne samo obraniti svoju slobodu, nego i podjarmiti mnogo od svojih neprijateljah, kojih da nije bilo, ona bi zemlja bila postala najmoćnijom državom u Europi. Silni se Gedimin uztrajno boraše na zapadu proti neumornim němačkim križarom i proti Poljskoj, na jugu proti tatarskoj hordi, na iztoku skoro u isto vrěme proti Ruskoj, pak ipak razširi svoje granice preko kolěvke ruske države, preko Kieva; pak ipak nadje vremena, prilike i novacah, da sagradi glasovite gradove Vilno i Troki. Ako mu i nisu sva děca bila jednako glasovita, to mu se ipak dva sina Olgierd i Kiejstut odlikovaše tolikimi vrlinami, da su se mogli prispodobiti s najvaljanijimi vladari. Oba brata primiše na se zadaću braniti i razširiti svoju domovinu, ter dočim Olgierd često putah okretje svoje oružje proti iztočnim Rusom, prodiruć često sve do Moskve, vidmo, gdě Kiejstut vodi rat proti zapadu onakovom uztrajnoštju, lukavoštju, brzinom i silom, da su mu se isti križari čudili.

Čine su ovih knezovah, koliko se tiču Križarah i Ruske, opisali drugi glasoviti pověstnici. Nam preostaje samo, da opišemo njihove odnošaje prama Poljskoj. Zadnji smo put bojnu viku Litvanacah na granici Poljske čuli g. 1377., kad je još živio Ludvig ugarski i sam suzbijao neprijateljske čete. Ali od ono se je doba mnogo proměnilo u Litvi. U isto vrěme, kad je Ludvig bio u Voliniji, běhu križari dublje, nego li ikad prije prodrli u Litvu, i izgorili predgradja prestolnicah Olgierda i Kiejstuta, Vilna naime i Troka; a straštju skučeni knez litvanski sklopi primirje, samo da u miru načini oporuku, je malo kašnje i umre. Od svih svojih sinovah najviše ljubljaše Jagiella, te njega odredi svojim naslědnikom, velikim knezom litvanskim. Kiejstut pristade

na izbor. Da je hotio, bio bi mogao dobiti Vilno, a Jagiellu dati drugu kneževinu; ali on nehtěde toga učiniti, radi svoga brata, radi najplemenitijega, već uvede Jagiella u dvor vilenski i uze ga braniti sa svih stranah. Ali Jagiellu bijaše dvadeset, a Kiejstutu osamdeset godinah. Ako se ljudske misli uvěk razlikuju po dobi ljudih, to biva osobito onda, kada kamo navali nova prosvěta. Kiejstut bijaše savršen vitez, a Jagiello se běše něšto odmetnuo od jednostavnoga naravskoga života, posto je zapadna prosvěta bila jur prodrla u šume litvanske. Zato prestade ona bratinska sloga, koja je od 40 godinah vladala medju Kiejstutom i Olgierdom. Al i bez te nesloge, Litvance su neprestani ratovi tako oslabili, da je Kiejstut, bojeći se, da neće propasti zemlja i moć, vlada i věra, odlučio, zemlju s većinom svoga naroda ostaviti, pa se poput tatarskih nomadah u sigurnijih krajevih naseliti.

Ali u tom se nije slagao Jagiello. Na zemljištu, na kojem je stajao, htěde sagraditi svoju državu, ali upravo svoju državu, posve smiono i drzovito. Htěde se osloboditi zaštite svoga ujaka, njegove suvlade i njegovih sinovah, kad se bude radilo o naslědstvu prestolja. Pa i tolika bijaše moć njegova, da je i sama Kiejstuta sobom povukao, ter nečuvenim dosad načinom s Križari ugovor sklopio, po kojem su něke pokrajine imale na 10 godinah biti neutralne i mirne. Kod toga ugovora nije sudělovao Kiejstut, ali se je ipak pokorio volji i osnovi velikoga kneza. Nu Jagiello nastupi skoro drugu stazu, kojom je imao doći do pada Kiejstutova i do neograničene samovlade, i to pomoćju němačkih križarah. Zato posla poklisara k velikomu meštru, s kojim sklopi (1380.) ugovor, po kojem mu Jagiello obećaje sigurnost, ako i na Kiejstuta s vojskom udari. Ugovor se tako tajno obavi, da o njem nije mogao ništa doznati niti isti Vitold, sin Kiejstutov, koji je kod one svetčanosti kano u lovu bio. Zato imaše sada Kiejstut sam podněti navale križarah, a prva

poslědica toga bijaše gubitak jake tvrdjave Nauenpille na rěci Memelu.

Kiejstut běše jur davno uvidio sve varke Jagiellove, ali mladi mu sin Vitold, koji je prijateljevao s Jagiellom, nemogaše u izdaju věrovati; zato se opiraše otčevim sumnjam. Ali Kiejstut odluči uvěriti o tom sina svoga. Zato zapovědiv, da se osvoji Baierburg, posla onamo sina s jakom vojskom, a ujedno zamoli Jagiella za pomoć. Veliki knez posla svoga sina Korybuta, ali sam nedodje. Već běše izgorělo predgradje, pet se već danah osvojivaše glavna tvrdjava; već se očekivaše, da će svaki čas pasti, kad na jedan put priskočiše u pomoć křižarske čete, ter suzbiše Kiejstuta (1381). Tko jih je pozvao? Tko jim je stvar javio? To bijaše jasno Kiejstutu. On se běše osvědočio o tajnom savezu Jagiella s križari — samo prijatelj nevěrovaše jošte. Ali u taj čas stigoše izsred križarah věrodostojne věsti. Vitez Kuno liebensteinski, komtur iz Osterode, ubavešti o svem Kiejstuta, koji odluči sada raditi.

Prilika se tomu brzo nadje. Gradu Polocku běhu za vladara narinuli Skirgiella, brata Jagiellova. Ali Polockanci, pobunivši se, protěraše Skirgiella. Ali Jagiello posla Skirgiella s velikom vojskom natrag. Velikomu knezu běše toliko stalo do te stvari, da je svoju prestolnicu Vilno ostavio bez vojske. Ovaj čas upotrebi Kiejstut, ter udariv iznenada na Vilno, jurišem ga ote. Jagiello i brat mu Koribut padoše u robstvo; blago se i konji velikoga kneza zaplěniše i drugi Jagiellovi gradovi osvojiše. Medju blagom Jagiellovim u Vilnu nadjoše i onaj ugovor, te se Vitold s težkim srdcem napokon osvědoči o izdaji Jagiellovoj. „Budi miran,“ reče velikodušno Kiejstut, „ja ću povratiti Jagiellu zemlje Vitebsk i Krevu i sve novce i konje, što mu kano baština pripada i kako je to Olgierd dobio od svoga otca Gedimina.“ Kiejstut održa rěč, a Jagiello se morade odreći prava na Vilno i zadovoljiti naslědnimi zemljami.

Ali Jagiello neprestade o glavi raditi stricu si Kiejstutu, koga sada světovahu da izvede svoju staru osnovu pak da se izseli s narodom, pošto mu nepreostaje više nikakva nada. Ali neprestrašni junak htěde još jednom pokušati sreću mača, ter skupiv vojske pade pod Troki. Jagiello ga i njegova pomoćna vojska čekahu nedaleko odatle. Ali prije nego li će se bitka zametnuti, posla Jagiello svoga brata Skirgiella svojemu prijatelju bratučedu Vitoldu, nudeć mu mir, da se neprolěva krv naroda. S radoštju primi mladi Vitold tu ponudu, pa pošto je sigurnu njemu i otcu mu obećan slobodan pristup, dodjoše oba bezazleno u tabor Jagiellov. Ali kad se je počelo govoriti o miru, priměti Jagiello, da će se o tom moći u Vilnu razpravljati. Najprije nepusti Jagiello svojih gostih iz tabora, a zatim zapovědi vojski Kiejstutovoj, neka se razidje, jer da će se u Vilnu mir sklopiti. Vojska se razidje; samo se pet hiljadah momakah morade pokoriti Jagiellu. — Stari lav pade u mrěže Jagiellove. Pod stražom dodjoše Kiejstut i Vitold s Jagiellom u Vilnu. Tu dade Kiejstuta okovati i u Krevu prevezti. Četiri dana čamljaše ondě stara junačina, petoga dana nadjoše ga, valjda po zapovědi Jagiellovoj, zadavljena.

Učvrstiv tako kod kuće svoju vladu, poče misliti kako da ju protegne na susědnu Poljsku, koja běše od nutarnjih razdorah mnogo postradala. Zato posla izvanredno i svetčano poslanstvo mladoj kraljici Hedvigi u Krakov, koje učini kraljici u kneževo ime ove ponude. Veliki knez prosi ruku kraljičinu, i obećaje, da će se sa svimi svojimi dvorani i plemstvom pokrstiti i u krilo katoličke crkve stupiti; sve će svoje blago potrošiti na korist obijuh državah; svu će štetu, ma od koga učinjenu poljskoj kraljevini, nadoknaditi; sve će zarobljenike obojega spola, koji su za rata ostali kod Litvanacah, pustiti, napokon sve će litvanske i ruske zemlje s kraljevinom Poljskom za věke sdružiti. Kraljica odgovori u

sporazumku s velikaši, da joj ruka nije slobodna, buduć sama jur zaručena za Vilhelma, austrijskoga kneza; poslanici se neka obrate njezinoj materi Elizabeti, kraljici u Ugarskoj, koja će im želju izpuniti. Elizabeta jim neodgovori ni jest ni nije. Da su to stvari, koje se tiču samo Poljske, zato da mora poslanike opet u Krakov vratiti; jer ondě se samo može izreći odlučna za nje rěč. Ali tko da odluči u Krakovu? Zar četrnaest godinah imajuća kraljica Hedviga? Već je uzdrhtala od same misli, poći za poganina, dočim se je onda o poganih sa strahom mislilo. Ali velikaši nagovoriše kraljicu, da će uprav tim steći veliku zaslugu kod Boga, ako se poganin sbog nje pokrsti, ter odlučiše primiti ponude Jagiellove, pak poslaše u Litvu uprav one Poljake, koji su litvansko poslanstvo u Ugarsku pratili. Jagiello, primiv drage volje poljsko poslanstvo, obveza se pismeno, da će izpuniti svoje ponude. Poklisari se vratiše kući, izvěste kraljicu ugarsku o konačnoj odluci Jagiellovoj; ali u to vrěme dodje u Krakov Vilhelm, mladić šestnaest godinah, koji probudi opet ljubav u srcu Hedviginu, pa tim se osujeti nastojanje poljskih velikašah za Jagiella. Ali čuvar kraljevskoga dvora nehtěde primiti Vilhelma u kraljevsku palaču, već ga nastani u dolnjem gradu. Sad je sve visilo o volji kraljice, koju je radi lěpote sav svět hvalio te čekao, za kojim će posegnuti. Ali ona se razsrdi sbog sile, koju joj tim čine, ter odluči s věrenikom svojim poběći iz zemlje, gdě se srdcu njezinu propisuju zakoni. Pripověda se, da je, došavši na vrata, stražaru iz ruke sěkiru iztrgnula i sama vrata oboriti htěla. Ali Vilhelm, uvidiv pogibelj, u koju je, ostavljen od prijateljah svojih, pao, poběže u svoju domovinu.

Dočim je jedan prosac tako běžao, drugi se je sretniji, veliki knez litvanski Jagiello, sa sjajnom pratnjom približavao.

Sjajna četa prolažaše mirno pokrajinami, koje su bile

često osětile sirovost litvansku; ali ovoga jih puta sve veselo dočeka. Kraljicu nagovoriše velikaši i svetjenici, da zaboravi Vilhelma, ter se dostojno pripravi za doček Jagiella, koji 12. Veljače g. 1386. unidje svetčano u Krakov. Tretjega se dana knez pokrsti i u krilo katoličke crkve stupi. Na krstu uze ime Vladislav.

Još běše preostao tretji svetčani čin, ženitba i svetčana krunitba Vladislava Jagiella. Dne 18. Veljače stupi Vladislav, veliki knez litvanski i zaštitnik Poljske, s lěpom Hedvigom pred žrtvenik, a 4. Ožujka bude on kano Vladislav II. krunjen za kralja Poljske. Kuća Piastovacah běše izumrla, a kuća Jagiellacah stupi, pružajući mnogo nade, na krmilo države.

62. Krakov za Kazimira Velikoga.

Neima dvojbe, da je grad Krakov već u XIV. stolětju bio u savezu sa sadašnjim trgovačkim světom, i to sve po svojem bogatom gradjaninu Nikoli Wierzynku, rodom od Rajne, plemića grba Lagoda, koji trgujuć tako obogati, da je o svatbi Karla IV. sa unukom Kazimira Velikoga, Elisabetom, kneginjom pomorskom (1361) razdao više od sto tisućah forintih kraljem i knezovom što su se u njega gostili. Za Leška Crnoga g. 1287 Krakov bijaše već toli silan, da se je mogao sám sobom oprěti Tatarom. G. 1306 bilo je u Krakovu poveljeno od Václava I. kralja českoga skladište za robu, što idjaše kopnom i vodom u Prusiju. Križari istina g. 1310 osvojiše primorje baltičko, ali kraj svega toga idjaše i poslije iz Krakova i Poljske sva trgovina u Prusiju i preko móra; g. 1430 bijaše Krakov zaisto u hanzeatskom savezu, i trgovci krakovski imadjahu svoje vlastite brodove, kojimi trgovahu sa Englezi i Holandezi. Iz Hanze izstupi Krakov tek onda (1518), kad mu trgo-

vina sa Mlětci, Augsburgom i Norimbergom postade uharnijom. Nadkrilio je Krakov uzor svoj, grad Vratislavu, stranom zato, što u njem stolovahu kraljevi poljski, a stranom, što sva trgovina ugarska s vinom i kovljem bijaše u njegovih rukuh. I trgovina s kožami bijaše veoma znamenita, jer tu i u Vratislavi krznarski ceh bijaše prvi, i put odtud u Rusiju najbliži. Cvali su u Krakovu i drugi zanati i umětnosti. Tako g. 1376 narediše hanzeatski gradovi za Vratislavu, Legnicu i Krakov, koliko olova imadu měšati kositrari sa kositrom, a. g. 1395 spominje se poljsko sukno, što se je prodavalo u velikom Novogradu u Rusiji.

Već g. 1347 naumi kralj Kazimir Veliki, da podigne visoko učilište na način akademije parižke. Nu nemogaše sasvim da izvede ono, što je naměravao, jer papa Urban V. izdade tekar g. 1364 akademiji povelju, nedozvolivši joj još k tomu naukah bogoštovnih. Ta početna akademija bi uzidana na Kaziměru, gdě odprije stajaše selo Bavol. Po smrti Kazimira Velikoga nastadoše nepovoljna vremena, te buduć da kralj poljsko-ugarski Ludovik I. nije mario mnogo za akademiju, propade tako, da ju je Vladislav Jagelonski po nagovoru svoje supruge Hedvige morao s nova utemeljivati.

Kazimir, hoteći svojoj zemlji osigurati svaki mogući probitak, zabrani prizivati se u pravnih poslovih u grad Magdeburg, te odredi, da vrhovno sudište prava magdeburžkoga bude u krakovskom gradu (1365). U srednjem naime věku prizivahu se gradovi, što běhu uredjeni polag prava magdeburžkoga, u svojih parbah na znatnije sudove gradovah, koji sudjahu po istom pravu. Tako su tražili pravo u Magdeburgu i u Halli iz cěle Poljske, u Vratislavi iz cěle Slezke, u Pragu iz Česke, premda su i od tih sudovah išli kadkad da im se sudi u Magdeburgu. Stoprv Ferdinand I., kao kralj česki, zabrani (1548) dvě stotine godinah poslije Kazimira Velikoga takove

prizive, i postavi prizivna sudišta u Pragu i Beču. Vrhovni sud pravá magdeburžkoga držao se je na krakovskom gradu do g. 1791.

Juraj Samuel Bandtkie.

63. Širenje krutih tělesah toplinom.

(A. T. po Kodymu.)

Rekosmo o tekućinah, da se od topline šire, a od studeni stežu; ali takovo širenje i stezanje opažavamo i na krutih stvarih.

Svatko je jur izkusio, da mu je lěti, ili kad je ugrijan, obuća těsnija, nego li zimi. Zašto? Zar čižma, ili cipela lěti postane manja? Doista ne. Već uzrok tomu jest noga sama, koja je od topline natekla, ter se razširila.

Ili učinimo navlaš pokus. Dajmo si kod kovača napraviti želěznu kruglu, pa načinimo na plehu isto toliku škulju, tako da uzmogne tek proći ona krugla. Sad bacimo kruglu u vatru, pa ju ostavimo, dok se razběli; razběljenu metnimo pomoćju držka u škulju — hoće li proći? Neće proći. Dok bude razběljena neće proći. Ali će proći, kad opet ohladi. Koji je tomu uzrok? To je bělodano. Razběljenjem se je razširila krugla a ohladnutjem stisnula.

Ako tko motrí, kad se u tiglu metne želězo, to će opaziti, da bělo želězo ide teže nutar, nego li studeno.

Koliko se putah dogodi, da kuharica metne u škulju želězni lonac, pa ga kašnje, kad se ugrije, nemože izvaditi. U škulju je lasno išao — ništa ga nije prěčilo; ali iz škulje neće. Zašto? svatko će lasno uviděti.

Tko je bio prisutan, kad je izgorěla kuća od kamena, kojoj su u oknih bile želězne rešetke, biti će opazio, kako su se svinule rešetke. Tko jih svinuo? Oganj. Oganj

jih je produžio, a zid jim nehtio popustiti, pa su se svinule. Istina, da su se rešetke od vatre i širile, ali širile su se manje nego li dužile. Koliko je krat šiba duža nego li šira, toliko se putah više duži, nego li širi.

Sila, kojom se želězna šiba od topline duži, a od studeni krati, tako je velika, da joj ništa nemože lako odolěti. Silom se tom služi kovač, da učvrsti kotače od voza. Kano što znamo, nenabije kovač na kolo studeni, već razběljeni obruč; razděljeni laglje navuče, nego li studeni, jer je širi. Ali kad se zatim obruč polije studenom vodom, stisne se i stegne kolo.

Znamenito je, kako su se jednom u Parizu poslužili tom stištjućom silom hladnućega želěza, da izravnaju nakrivljene zidine. Bilo je u někoj javnoj palači, gdě su se dva napramna zida počela kriviti, te se je bilo bojati, da će se cěla kuća srušiti, ako se još više nakrive. Kako da se tomu doskoči? Padne někoj domišljatoj glavi na pamet, poslužiti se želěznimi šibami. Zato probiju kroz zid male rupe, uvěk jednu prama drugoj, a kroz obě povuku jaku želěznu šibu; šiba je bila tako duga, da je kroz obě rupe van virila. Na krajih je imala šarafe. Kad su to sve priredili, nalože pod šibu oganj. Šiba se razběli i produži, tad joj se i krajevi kroz rupe dalje otegnu. Kako se je to oteglo, uzmu vani šarafiti. Zatim odnesu vatru, a šibu poliju hladnom vodom. Tim se šibe stisnu a stisnuvši se povuku za sobom zid, koji na prvi put nepostane sasvim ravan, ali pošto su isto više putah učinili, izravna se zid, a spasi kuća.

Něšto se slično pripověda i o crkvi sv. Petra u Rimu. Velika kuba puče na několiko městah, ter se je bilo bojati, da se posve nesruši. Zato oblože kubu sa pet jakih želěznih obručah, koje su usijane priložili. Kad su ohladněli obruči, kuba se stisne a nestane pukotinah. Ali kašnje puče za někoga potresa jedan od onih obručah. Zato se doda šesti obruč.

Stiskanje i širenje želěznih ili drugih kovanih stvarih često je i neugodno, tako da se proti tomu treba što više braniti. Tako se želězni ili bakreni kotao, kad se obzidjuje, nesmije nikad posve těsno zazidati, već mu treba po krajevih ostaviti prostora, da se ugrijan razširiti uzmogne.

Tako se i želězne cěvi, kojimi se ima voditi vruća voda ili para, nesmiju těsno zazidati, jer bi, šireć se, zidu škodile.

Tko se je želěznicom vozo, biti će opazio šine, po kojih se vozi; one nisu uzko medju sobom spojene. Zašto? Sbog lětnje vrućine, da jim bude prosto, pružiti se, kad se ugriju. Jer da su uzko spojene, onda bi se previnule.

Tko ima priliku gledati most lančanik po lětu i po zimi, neka motri, kako lěti něšto niže visi, nego li zimi. To biva tim, što se lanac lěti otegne, a zimi stegne, a po tom se ostala gradja sad diže, sad spuštja.

Zašto rada pukne pljoska, kad se u nju naglo nalije topla voda? Pljoska zato pukne, što se s nutra od vrućine širi, a svana ostaje stisnuta. Ako je sila, kojom se staklo s nutra širi, veća, nego li sila, kojom s vana ostaje stisnuto i pukne, pukne s vana.

Isto se sbiva, ako mrzlu pljosku metnemo na vruću peć: i onda pukne, ali pukne s nutra.

Čim je deblje staklo, tim prije pukne pljoska, jer kod takove duže traje, dok se ugrije. Zato lučbari, koji imaju što u staklu kuhati, uzimaju što tanje staklo: to nepukne tako lahko. Kad se staklena posuda polagano ugrije, onda možeš pod nju naložiti vatru, kakvu hoćeš, ništa joj neškodi, podněti će svaku vrućinu, osim kad bi vrućina bila tolika, da bi se raztopilo staklo.

Napokon, kano što pukne pljoska, kad se u nju naglo nalije vruće vode, tako pukne i peć, kad se u njoj naglo razněti jaka vatra. Tomu je ovo uzrok. Čim

je veća razlika medju nutarnjom vrućinom i vanjskim hladom, tim prije stvar pukne.

To širenje i stiskanje vuče za sobom tu poslědicu, da i naše obične ure neidu dobro, premda su inače dobro načinjene. Pogledajmo samo na uru s njihalom. Njihalo, kako znamo, ima na kraju putac, pak po tom, kako putac više ili niže stoji, ide ura ili brže ili laganije. Sad uzmimo, da putac visi uprav tako, kako treba, onda će ura ići dobro; ali sada navali nanj veća vrućina ili s vana ili s nutra od peći. — Od te se vrućine njihalo pruži, a ura ide — laganije, a kad na njihalo navali studen, onda se stisne, a ura ide — brže. Zato se na ure, koje imadu dobro ići, metje njihalo od drva, jer drvo se manje pruža od želěza.

Kod urah pako zvězdarskih, gdě treba što veće točnosti, pomažu se umětno na razne načine, od kojih ćemo ovdě dva navesti.

Po prvom načinu, ima njihalo, město jedne, pet šibah — dvě od měda a tri od želěza, srednja i obě skrajnje su od želěza, a druge dvě od měda. Kad vrućina děluje, děluje na sve šibe, ali želězne se pružaju dolě, a mědne gore. Zato neka navali ma kakova vrućina ili studen, njihalo visi uvěk jednako, pa tako i ura ide uvěk jednako.

Drugi je način, da se na kraj jedne želězne šibe metne posudica sa živom. Kada se od vrućine želězo pruža dolě, živa skače gore, zato šetaljka ostaje uvěk na istom městu.

Šetaljke se takove zovu izravnjujuće, jerbo izravnjuju toplinu i studen, tako da ure moraju uvěk jednako ići.

64. Bitka kod Xeres de la Frontera.

(A. T. po Aschbachu.)

Kad je Tarik začuo, da se Roderich s mnogo jačom vojskom približuje, skupi svoje raztrešene čete blizu Xeres de la Frontera pri rěci Quadaleti. Musa ga podkrěpi čilom vojskom; mnogo domaćih Židovah, koji su skinuli težki jaram, predjoše k njemu; zatim se s njim sdruži više četah s vladom nezadovljnih krštjanah, koje je vodio grof Julian, tako da je Tarikova vojska narasla do 25000 momakah.

Premda je krštjanah bilo četiri puta više, navali ipak arabski vojvoda na Roderichovu vojsku, nadajuć se dobru od uzhita svoje vojske i izdaje někih španjolskih boljarah. Bitka se započe u nedělju 19. Srpnja 711. i trajaše punih osam danah. Na obě se strane borahu osobitom hrabroštju i neobičnom uztrajnoštju. Tretjega dana bijaše težko Tariku, jer malena mu vojska, izgubivši mnogo vojnikah nemogaše odolěvati prevagi neprijateljah. U toj pogibelji zadrži još Tarik odvažnoštju i rěčitoštju svoje, da neběže. Dignuv se visoko na stremene svoga konja jim je ovako progovorio: „Musulmani! Vi poběditelji u Africi, kamo hoćete da běžite? More je za vami, pred vami neprijatelji. Idite za svojim vodjom, ja sam odlučio, ili ovdě poginuti, ili paloga gothskoga kralja nogama pogaziti!“ U novoj navali suzbiše pobědonosne Gothe i spasiše za ovaj dan svoju muhamedansku vojsku. Buduć da se nije moglo nadati, da će se Tarik moći sutradan s polovicom bivše vojske održati u bitki, zato poče izdajica Julian ugovarati noćju sa sinovi Vitizinimi, koji su vodili oba krila gothske vojske. Oni se běhu samo na izliku pomirili s Roderichom. Zato se poslužiše ovom prilikom, da skinu kralja, u nadi, da će

pomoćju Tarika do vlade doći. Oni mišljahu, da će se Tarik zadovoljiti stečenim dosele plěnom, pak se u Afriku povratiti. Kad je Roderich sutradan svoje uvrštjivao, opazi izdaju, ter premda mu je bila vojska, koje su dio Eva i Sisibut preveli k Musulmanom, jako umaljena, ponovi ipak podvostručenom silom bitku, više da kazni izdajice, nego li Muhamedance. Tako se dovjbena bitka osobitim naporom produži do osmoga dana, dočim se hrabra i vèrna Roderichova vojska sve to više rěděla, a Tarikova se běgnuci pomnažala. Ali kad nije bilo više viděti kralja na bojištu, osvoji gothsku vojsku strah, ter se u neredu i zabuni dadoše u běg, ostavivši neprijatelju pobědu, velik plěn i udes zemlje.

Da je Tarik pogubio Rodericha u bitki, kano što pripověđaju něki arabski pisci, nije istina. Kako je poginuo, to se nezna, ali se može slutiti, da se je utopio u Guadaleti; jer na obali nadjoše mu konja, krunu, kabanicu i čižme, ali njega nenadjoše.

Na bojištu pade ne samo veći dio gothskoga plemstva, nego i jezgra drugih vojnikah; bitka moraše biti tim ljutja, što su se zadnjih danah Gothi imali boriti više proti izdajničkim Gothom, nego li proti istim Muhamedancem; bitka se izgubi ponajviše izdajom Eve i Sisibuta. Ali smrt ote izdajice strašnomu ukoru, da su sbog vlastite koristi, domovinu bacili u toli sramotnu podložnost.

65. Dub i breza.

Silna bura dub obori
Poslě borbe mučna truda,
Uzanj ležeć breza zbori:
„I ti pade, gle, gle, čuda!

Što ti hasni, da si glavu
Ponosito u vis dizo,
Sudba i tvoju smrvi slavu,
Ko trbuške da si gmizo!

Prije si se meni smijo
Ko muž křěpki slaboj ženi,
Medj drvetjem kralj si bio,
A sada si ravan meni!"

„„Ti se varaš, ravan tebi
I po smrti biti neću,
Iz ostanka moga sebi
Vuć će ljudi korist veću.""

„„Na što ti im možeš služit?
Tek da s tobom vatru hrane,
Il iz granah šibje pružit
Za děčake nevaljane!""

„„A iz mene gradit mogu
Divne stupe za hramove,
Gdě se mole višnjem Bogu,
I gradove, koji plove!"

* *
*

Gundulići i Gjorgjići
Mru takodjer žalibože,
No, što ti nam daše, stići
Svak piskarac lje nemože.

Dr. Demeter.

66. Милош Обилић.

Послије смрти силнога и славнога србскога цара, Стјепана Душана, поче србска сила нагло падати. Турци, који су, од Грка позивани, још под силним

Душаном упадали у Еуропу, послије Душанове смрти ојачише тако, да су од дана до дана све опаснији постајали кршћанским државам, које су се простирале између Дунава, Саве, црнога, грчкога, јонскога, и јадранскога мора. Краљ Вукашин, убојица младога цара Уроша, Душанова сина, са своје несмотрености изгуби знатну битку на ријеци Марици, и својом погибељу отвори пут Турком у даље србске земље, а уједно подтакну у њих жељу, утаманити Србе, своје непријатеље, који јих дуго задржаше, те немогоше у Еуропи даље напредовати. Немири, који су послије Душанове смрти за владе нејакога цара Уроша и краља Вукашина завладали у Србији, знатно су слабили србске силе; из неслоге, која је постајала међу појединими великими властели србскими, могло се је виђети, да храбри србски народ иде у пропаст. По смрти Вукашиновој раздори отеше мах у земљи, а тим истим падаше народна снага; па зато сад многи србски властници, увиђајућ јамачну народну пропаст, ако раздори и даље узтрају, изберу кнеза Лазара Гребљановића за србскога цара. Сила србскога народа није била доиста потрошена и уништена, али је била потресена и ослабљена, па зато, кад су Турци 1385. изненада освојили србски град Ниш, кључ од цијеле Србије, мораде се кнез Лазар обвезати, да ће плаћати Султану Мурату неки данак и да ће га помагати у ратових са 1000 одабраних коњаника.

Србом је немило било, што су морали слушати Султанове заповиједи. Под кнезом Лазаром било је у Србији још много људи, који су се сијећали србске силе и славе под Душаном. Сам кнез Лазар добро знађаше, како је тада србска држава снажна била. Са свих страна заорише гласови, да нетреба давати султану данка, ни шиљати му у помоћ србских јунака, које је употребљавао проти кршћаном. Кнез Лазар и

сам бијаше противан тому, да се Турком данак плаћа; али ништа нехћеде учинити из своје главе, него сазва властеле, владике, патриарха, и све најодличније Србе, те се стаде савјетовати о том, што да се чини. Срби, одушевљени славом пређа, уздајући се у своју храброст, намислише, да неплаћају султану Мурату данка, нити да му дају у помоћ своје војске. Говори се, да је само Вук Бранковић противан био рату с Турци и да је већ тада у договору био са Султаном. Султан Мурат, разумијев, да Срби неће да му плаћају уговореногa данка, и да му дају у помоћ војске, намјери оружаном силом натјерати Србе, да признаду његову власт, и поче за то купити силну војску.

Обје се стране спремаху на рат. Турци у првом развитку своје снаге раздражени разними побједами над непријатељи, спремаху се уништити србску силу, од које су тада зазирали; кнез Лазар знајући, да ће овај бој ријешити судбину србскога народа, скрајним се је напрезањем спремао опријети се силному непријатељу и одбити његове нападаје. Лазар позва и околне владаоце себи у помоћ, опомињајућ јих, да су Турци не само непријатељи србски, него такођер непријатељи цијелога кршћанства. Ну залуду бијахи сви труди побожнога и храброга Лазара. Страни владаоци нехћедоше притећи у помоћ; а Срби неимадоше тада осим себе никога пријатеља. У самом србском народу владаху раздори, који сатираху силе његове. Истина, Лазар је знао под собом спојити велики дио народа, али ипак нису сви Срби слушали његове заповиједи, нису се сви подчињавали његовој власти. Разслабљени унутрњим раздором, спремаху се Срби на одлучну битку.

Косово поље било је одређено, да се на њем ријеши судбина србскога народа. Оба цара, турски Мурат и србски Лазар, дођоше овамо с војскамиː У

очи битке догоди се нешто, што је ријешило сутрашњу судбину битке.

Кнез Лазар имађаше у војски два зета: Вука Бранковића, властелина од старе породице, којему је дао за љубу своју кћер Мару; и Милоша Обилића, властелина, одлична са храбрости, кога је србска војска поштовала за најбољега србскога јунака, и који је Вукосаву, Лазареву кћер, имао за жену. Ове двије сестре Мара и Вукосава посваде се, који је храбрији од њихових мужева, и тада Мара рече, да је Милоша Обилића родила кобила, па се зато зове Кобилић. Милош дозна за ову разпру, и опомене Вука, да запријети својој жени којешта говорити. Тако се породи свађа из међу Вука и Милоша, и они изиђу један другому на мејдан. Милош обори Вука и одржи мејдан, али га непогуби, већ му опрости живот. Од то доба био је Вук смртни непријатељ Милошу, па да би га упропастио, стане га код кнеза Лазара оговарати, да је науман издати Србе на Косову, а међутим се сам са султаном договори и обећа, да ће издати србску војску, ако му Мурат обрече, да ће га начинити србским владаоцем. Кнез Лазар нехћеде први мах вјеровати Вуковим ријечим, али напокон стаде сумњати на Милоша. У том дође и дан битке. У очи самога боја сазове Лазар све властеле и војводе к себи на вечеру. За вечером у једанпут узме златну чашу пуну вина, и наздрави ју Милошу: „Здрав да си ми сине Милошу, данас вјеро сутра невјеро!“ Сви се гости зачудише овој необичној здравици, сви погледаше у Милоша, који је био дика србских јунака и поуздање србске војске. Милош прими чашу с вином, изпије ју и рекне Лазару: „Хвала ти, царе, на чаши и вину, али ти слаба хвала на здравици. Невјера никад нисам био, па нећу ни сада бити, а невјера ти уз кољено сједи. (Вук је сједио уз кнеза Лазара.)

Сутра је Видов-дан, виђет ћемо, тко је вјера, тко ли невјера.“ Затим устане Милош од стола, немир облада свими гости, вечера се сврши, а гости се разиђу к својим шатором. Нека је сумња обузела све властеле, сваки је са страхом изгледао сутрашњи дан, сваки је штрепио од неизвјестности, сваки се је плашио невјере Милошеве и Вукове. Што се је за царевом вечером сбило, разумјела је скоро сва војска и сва се узнемирила.

Милош с вечере отиђе к свому шатору, а с њим и његова два побратима: Милан из Топлице, и Иван Косанчић. Милош јим рече, да је наумио ићи у турски стан и усред турске војске убити султана Мурата. Оба се побратима зачудише његову говору и оба мишљаху у први мах, да он није при себи. Ну кад су виђели, да Милош зна, што говори, стадоше га одговарати, да се окани своје намјере, да остане у средини србске војске, која све своје поуздање има у њем, да неоставља у невољи таста и господара, а освету да остави на другу прилику. „Србска војска,“ говораху му они, „клонути ће духом, кад те невиди пред собом, сви ће мислити, да су истините Вукове ријечи, сви ће се с тога препасти и Турком ће бити лахко побиједити и разтјерати поплашену и најбољега јунака лишену војску србиску.“ Ну ништа немогаше одвратити Милоша од тврде намјере. Он хћеде најскорије и најјасније показати своју невиност и опрати окаљану част. Њега нису застрашиле опасности, којим се је излагао, желећи усред турске војске убити Мурата. Он је хтио, да Србе ослободи највећега непријатеља, хтио је да забуни турску војску смрћу њихова цара, хтио је да олакша Србом побиједити Турке. Одмах се зато стане спремати на одлазак у турски стан; а његова два побратима, видећи, да га немогу одвратити од тврде намјере, намисле пратити

га, желећи дијелити с њим судбину и све опасности, које су јих усред турске војске очекивале.

Обучени у свечано одијело, с копљем у руци, на витежких коњих упуте се три србска јунака у турски стан. Три стотине хиљада турске војске окружавало је турскога султана — сред оволике силе намисли Милош погубити Мурата. Копаља наопако окренутих, за знак, да долазе ради мира, приближише се к турској стражи, која јих одведе к шатору свога султана. Султан, разумјев, да је у његов стан дошао Милош, најхрабрији србски јунак, са још два одлична Србина, помисли, да они желе или издати србску војску, или у име србскога цара о миру преговарати. И једно и друго повољно бијаше Мурату, па зато заповједи, да му одмах Милоша доведу. Милош уђе, и поносито поздрави султана, који га позове, да га по турском обичају пољуби у скут и у папуче, за знак покорности своје према султану. Милошу се узмути крв; овај султанов позив стави му пред очи опасни положај србскога народа, и тежку судбину, која очекује Србе, ако Турци побиједе. Ни ријечи нерече снлтану, сагне му се, приступив к ноги, да потегне мач и на очиглед многих турских великаша разпори Мурата. Турци се окамене од чуда, а Милош изиђе из шатора, баци се на свога коња, и нагне к србској војсци. Али Турци дођу к себи и пођу у потјеру за Милошем, царевим убојицом; срамота јим бијаше, да ђаур на њихове очи убија њихова падишу, и страх јих обузе при помисли, да ће србска и турска војска дознати, шта се је сбило с Муратом, јер његова би смрт Србе охрабрила, а Турке ожалостила и поплашила. Сва се војска дигне на ноге проти три србска јунака, који су се сијекући и газећи Турке помицали напријед. Ну тко ће одољети толикој турској сили? Србски јунаци потаманише силне Турке,

али се то непознаваше на њиховој големој множини. Већ су сва три јунака обкољена од турских чета; паде један, паде у други Милошев побратим; Милош то види, смрт Милана и Ивана улије му нове силе, он изнова нагне на Турке, и многе јих побије. На посљедку убију Турци коња изпод њега. Милош се још непредаје, већ се наслања на своје копље и скаче преко турских војника заустављајућ се час по час и обарајућ око себе Турке. Истом онда, кад му се сломи копље, Турци га свладају, свежу му руке на леђа, и одпрате у Муратов шатор.

Сутра дан побију се војске србска и турска. Клета издаја Вука Бранковића сломи србску силу, Турци одрже мејдан, и као што се приповиједа, ухвате кнеза Лазара жива. Мурат дочека свршетак битке, заповједи, да Лазара и Милоша посијеку, и њега да сахране на Косову пољу. Говори се, да је заповједио, да с њим сахране и Милошеву десницу, којом га је разпорио.

Овако погине најхрабрији и највећи јунак под кнезом Лазаром. Он се неотезаше храбро погинути, да спаси отачбину од пропасти и да опере своје окаљано име. Име Милоша Обилића славно су опјевале наше народне јуначке пјесме, његово се име узноси, гђе год су Срби, он ће се међу њими славити, докле буде србскога имена док ће тећи сунца и мјесеца. Сплетке гаднога Вука Бранковића дођоше Милошу до главе; а с Милошевом пропасти пропаде и србска независност. Косовска битка зада страшне и неизљечиве ране србскому народу.

Др. Никола Крстић.

67. Mongoli.

(A. T. po Raumeru.)

Na sěveru velike Buhare i pustare Gobi, Sibiriji na jugu, prostire se sredinom Azije neizměrna ravnina, po prilici 100 miljah u proměru široka, a preko 300 miljah duga. Leži po prilici pod istim stupnjem zemljopisne širine, kano i divne lombardske poljane; ali kolika razlika naravi i ljudih! Ona na oko ravna zemlja u istinu je gora, ravna visočina, koja tako visoko nad morem leži, kano najviša sela u europejskih alpah. Samo prama sěvero-zapadu diže se veliki Altai visoko nad visočinom; a na drugih se stranah zemljište spuštja u nizke ravnice. Ako podje čověk odavle uz gore, onda put vodi po dolinah, u koje divlji potoci sred prodorah i strmih glavicah lete. Ako se pako na vrh popneš, nestaje sve razlikosti, sve lěpote: nigdě stabla, nigdě grma; ništa kruta, stalna u ovom moru od šljunka i pěska; nikakve čověčanske kuće, koja bi se mogla prispodobiti s pokretnim brodom na moru. Dva měseca pali danju sunce silovito, a noćju navaljuje velika studen. Sěverni větrovi vladaju skoro cělu godinu, a suša je tolika, da niti sněg nepada, kamo li kiša. Na mršavoj zemlji jedva se hrani marva.

To je pradomovina Mongolah, pa kakova zemlja, takovi i ljudi. Što su maleni, neka bi i bilo, ali tělo jim je nerazměrno, grdo. Predugačko jako tělo nosi kratke, grbave, mršave noge. Na blědom se licu iztiču debele ustnice i uglaste laloke, a nos jim je pljosnat i širok, a u dubokih očnicah žmire malene razroke oči. Brada jim neraste, glavu strigu umětno, a puštaju samo za svakim uhom dug, svijen perčin. Mongolah, mužkih i ženskih, nesmiješ si drugčije pomisliti, nego na

šavih brzih konjih, uvěk na putu; al imadu i tako zvanih kućah, to jest čadorah, pokrivenih pustom, koji, da bude guštji, polěvaju ovčjim mlěkom. Na putu strpaju i kuću i pokućtvo u kola na dva kolesa, ter se voze od města do města. Mongoli su stari jeli mačke, pse, štakore, miševe, uši, i drugi gad, najradje pako konjsko meso, napajali su se i blatnom vodom i konjskom krvlju, a za slast su pravili opojni kamus od konjskoga mlěka. Kruha nisu znali, a vino su tekar kašnje počeli cěniti. Oružje jim je bilo koplje, sablje i buzdovani; uměli su, (pače i iste ženske), osobito věšto strěle bacati. Navaljujuć sbijahu se těsno, da se nevidi, kako jih malo ima; ako je trebalo, davahu i pleća. Kožusi svake vrsti branili su se od studeni, a oklopi od kože proti neprijateljskomu oružju. Glad su i žedju, žegu i studen podnosili veoma uztrpno, ali kod sgode su tim neuměrenije jeli i pili. Uvrědljiva oholost i robska podložnost, prividna uměrenost i prevarna skupost, ta se svojstva izměnjivahu kod toga čudnoga naroda. Svatko je mogao imati ili kupiti toliko ženah, koliko je hotio, a sve su živile u miru, pače u jednakom robstvu. Pripověda se, da su věrovali u jednoga najvećega boga, ali buduć da nisu mogli ni bogoštovlja stvoriti, a u ćudorednosti su i srdačnosti jako zaostajali, to ona věra nije mogla imati duboka korěnja. Pripověda se, da su štovali i sunce, měsec i ostale prirodne stvari. Prama ljudem drugih věrah nisu bili siloviti; ali to se ima više pripisati njihovoj nemarnosti, nego li snosnosti, koja se osniva na znanju i plemenitoj poniznosti. U praznověrnih jim načelih neima ni traga višim istinam. Tako su za grěh držali, ako je tko kosti izlomio, meso na tla bacio, na bič se naslonio i mačem po vatri udario i druge slične ludorije. Tomu su dolazila i gatanja razne vrsti.

Nijedan Mongolac nije znao pisati i čitati, pak i jezik jim je bio sasvim surov. Ovaj je sastojao od samih

jednoslovčanih rěčih, kojih nisu uměli, kano u Kini, umětno spajati, da budu okretne i raznolike. Sklonitbe su nesavršene, poraba zaimenah skoro nepoznata, a nestašica svih česticah čini jezik ukočenim. Ta se ukočenost i u tom vidi, što najvažnija rěč mora uvěk stajati na početku, a neznatnija na kraju.

To je bila věra, običaji i jezik Hunom srodnih Mongolah, koji su se držali za izabrani narod božji, odredjen, da svět osvoji i nadvlada. Pa i strašni Džindžiskan pretvori to mněnje u strašnu istinu, ustrojiv državu, veću od svake druge na světu; ali ni vladar nepostade nikad pravo slobodnim čověkom, a njegovi Mongoli ostadoše, kano i prije, robovi. A. T.

68 Uzetje Carigrada.

(Po Zinkeisenu.)

Car se Konstantin, stisnut sa svih stranah, držaše sve do zadnjega časa dostojno i službaše svim, koji nisu imali odvažnosti, kano uzor značaja i plemenite odanosti. Još u oči juriša sakupi oko sebe pratnju dvorsku, velikaše propadajuće države, vojvode vojske i puk, koliko ga nije trebalo za obranu bedemah, potaknu jih dugim govorom na odvažnost, spomenu jim nevěru sultanovu i obeća pomoć božju, kano najlěpšu nagradu hrabrosti i uztrajnosti u borbi za spas države, stolice i svojih. Rěči njegove ganuše neobično svekolike. Kano ojačeni obećaju, da će hrabro uztrajati; razidju se plačući, ter se svatko povrati na svoje město. Car podje u hram sv. Sofije, pričesti se pred dvoranici i oprosti se sa svimi názočnimi. Tu se i njemu gane srdce, začme suze roniti; bol ga běše na čas osvojila, ali se opet brzo dozove, uzstane, izpadne na polje, zasědne konja i pratjen od několicine pregleda straže.

Bila je kratka, vedra lětna noć. Već je svitalo, kad je car bio jur obišao straže sve do vratah Kaligarije, najdalnjega města na kopnu prama luci. Svu se je noć kod kulah čuo prasak topovah i obsadnih spravah, koje su Osmanlije s ove strane primakli bedemom. Već dan prije, 28. Svibnja, běše Muhamed razdělio kopnu vojsku u dva oděla. Deset hiljadah janjičarah i sto hiljadah konjanikah, pod vojvodstvom sama Sultana, stajahu u središtu, da udare na glavno město, na vrata svetoga Romana; s lěva, sve do mora pridruži jim se pedeset hiljadah momakah; s desna, sve do Zlatnih vratah, stajaše druga vojska, preko sto hiljadah momakah. Isto se je tako svu noć i na moru radilo, da se brodovi k obalam přibliže. Osamdeset ladjah na dva vesla stajahu u jednom pravcu, od Drvenih sve do tako zvanih Lěpih vratah, a odavle se protezahu brodovi u dva reda oko svega grada, dokle su dosizali. I obsědjenici běhu najviše onuda sakupili vojsku, odakle jim se je pogibelj spremala.

Još neběše svanulo, još titrahu amo tamo zvězde, kad juriš poče. Prvi se red Osmanlijah, koje je kano najslabiju vojsku Muhamed napred poslao, suzbije; jatomice padahu Turci sa bedemah, bojne jim se sprave polomiše, te prvu pobědu održaše Romanovci. Ali s města navale novi, čili oděli; sav se tabor, od jednoga do drugoga mora, pomiče na dani znak proti bedemom, a juriš se započme na jedan put svuda, uz strašnu viku bojnu. Dva se sata drže obsědjenici u tom užasnom stanju proti sto putah jačemu neprijatelju. S obě strane pada jih jednako mnogo: Turakah, što su padajući druge ubijali, Grkah, što nisu mogli nadoměštjati gubitka. Ali još se poslědnji nadaju, da će napokon poběditi. S neopisivom radoštju vide, gdě janjičari opet uzmiču. Ali Muhamed nemože da to podnese, već jih po svojih trabantih šibami potěra proti bedemu, a juriš se po tretji

put ponovi, osobito na dva města, kod vratah svetoga Romana i u stanu Blahernah. Sad klonu duhom obsědjenici; vojska jim nagne uzmicati; samo hrabri ostaju. Demetrij Kantakuzen i Theophil Palaeolog navale poput lavah na guste čete Osmanlijah, i bace jih opet s bedemah.

U ovaj se par okrene sreća. Giustiniani, glavni junak, nada svih, dobije u ograšju lahku ranu, klone duhom i ostavi namah svoje město. Nikakovo nagovaranje drugovah, pače niti vruće prošnje kralja sama nemogahu ga uzdržati. „Brate, viknu mu Konstantin, uztraj, postojano, neostavljaj nas u ovoj bědi, na tebi je spas grada, vrati se na svoje město; kamo ćeš?“ — „Onamo,“ odgovori Giustiniani hladno, uplašen, sav poražen „onamo, kamo će sam Bog dovesti Turke!“ i s timi se rěčmi odputi prama moru, skoči u brod, i preveze se u Galatu, da si veže ranu. Na strah s te nesreće strašno se pomete vojska, to opaze neprijatelji i okrenu brzo na svoju korist. Sagan — paša stupi na čelo odělu janjičarah i navali kod vratah sv. Romana na bedem. U čas uzmakne sve s vanjskih zidovah prama nutarnjima vratima; u strašnoj se nalozi pogazi mnogo ljudih, nitko se više neopire; neki janjičar, po imenu Hassan, golema těla, popne se prvi na bedem, drugi podju za njim, pa dočim su Genuezci, koji su se najduže održali, posěkli Hasana i druge, provali glavna vojska kroz učinjeni prolom u grad, jer vrata su bila od mrtvih vojnikah posve zabušena. Poput munje proleti na sve strane jauk: „Grad je osvojen, zastava neprijateljska prši na bedemu, na kuli.“ Čim to začuje car Konstantin, baci se s nekoliko věrnih u najguštje čete provaljujućih dušmanah, obara mačem se što može i uzdrži, pun ranah, sam bitku još něko vrěme.

Ali jur beše sve bez spasa propalo; nitko nesluša više kralja; sve što još neběše poginulo, uzmiče sa

bedemah u grad, tražeć u crkvah i samostanih poslědnje utočište; jer i na drugih su stranah suzbiti grčki vojnici. Već prije běše skup janičarah od pedeset momakah provalio na slabo čuvana vrata Kerkoporta, i prokrčio slědećoj vojsci put k stanu Blahernah. I ovdě bijaše bitka žestoka i krvava, ali kratka; većina Grkah pade na městu, mnogi se u sdvojnosti zatvorenih očijuh baciše s bedemah i raztrěskaše glave; Notara se s ostanci povuče brzo u grad i sakri u svojoj kući. Najduže se je opiralo sa strane luke. Jer stranom su još grčki brodovi prěčili turskim jurišnimi lěstvami providjenim ladjam ulaz, stranom se je bilo laglje braniti s ove strane, gdě se nisu mogli Turci tik zida utaboriti. Tek kada se je i onamo pročulo, da je grad osvojen, ostaviše Osmanlijam luku i bedeme.

Medjutim se još car Konstantin boraše sam sa skupom Osmanlijah kod vratah Romanos. On nehtěde preživiti nesreću svoje kuće i sramotu ovoga dana te neuzmače ni za korak s města. Samo bi bio želio poginuti, ne od turske nego od krštjanske ruke. „Neima li nikakva krštjanina ovde?“ viknu u žalostnoj sdvojnosti, kad mu je krv jur curkom curila iz rukuh i noguh a věrni mu na tlih svi naokolo mrtvi ležali, „neima li nikoga, da mi glavu odsěče?“ — Onda navale tri janičara na jedan put na njega, jedan mu s preda podere lice, drugi razkoli glavu, a tretji zada smrtnu ranu u zatiljak. Budać da je car bio skinuo carsko odělo, ostane mu tělo, nepoznano, medju drugimi trupli na bojištu. To je bila smrt poslědnjega vladara bizantinskoga carstva, Konstantina Dragasa, koji je bio onda tekar navršio četrdesetu godinu, i koji se je tim mogao uzporediti s najvrědnijimi članovi svoje obitelji, što je mirno podnosio nesreću države, koja ga je kano žalostna baština prijašnjih věkovah pritiskivala. Pokraj njega padoše junački Franjo Toledo, Theophil Palaeolog, Demetrij Kantakuzen i mnogo drugih.

U gradu je medjutim trajala sěča. Jer Osmanlije, misleći, da posada iznosi barem pedeset hiljadah momakah, posěkoše sve, što jim je na susret došlo. Tek pošto su opazili bludnju, odlučiše pučanstvo okovati i u robstvo odvesti. Da se tomu uklone, povrvi mužko i žensko, redovnici i opatice u crkvu sv. Sofije, koja se umah prepuni ljudih. Samo život i slobodu htědoše spasiti. Jer po starom někom proročanstvu vladaše u puku prazna věra, da će Turci samo do stupa Konstantinova prodrěti. Tu bi jim se imao oprěti angjeo, koji bi imao neznanu čověku od puka dati mač, kojim bi Osmanlije protěrao iz grada, iz Europe sve do nutrnje Azije. Tašte nade! Krvoločne i plěna željne čete janjičarah prodru sve do crkve, razcěpaju sěkirami zatvorena vrata i odvuku sve, što je bilo živa, okovano u svoj tabor, razruju svu crkvu sve do pod oltari, polupaju, što jim se nije činilo potrebno, uzmu sobom, što jim se je vidilo vrědno, i počine u divljem běsnilu sto poganih činah u tom svetom městu. Križ skinuše s velikoga oltara, metnuše razpelu janjičarsku čalmu na glavu i zarediše s njim po ulicah vičući pogrdno: „Evo, ovo je Bog krštjanski!“ —

Od crkve sv. Sofije uzeše plěniti po svem gradu. Tko je u kućah ili na ulicah pao u osmanske ruke, okovaše ga i u tabor odvukoše. Ista sudbina zapade i onu silu ljudih, što su, niti nesluteći, da će grad tako brzo pasti, u obhodih s voštanicami u rukuh slavili blagdan svete Theodosije, koji se je obavljao 29. Svibnja. U obće pripovědaju, da je do šestdeset hiljadah ljudih zarobljeno. Samo tko je mogao k brodovom i u Galatu priběći, spasi se na časak. Ali ta sreća samo malo njih zapade, jer brodovi, čuvši za pad grada, odbrodiše u tolikoj zabuni, da su mnoge ladje, na koje se je bilo u prvom užasu sve sleglo, još blizu luke potonule pod težkim teretom; najviše njih stiže skoro praznih na more.

Tek u podne 29. Svibnja, pošto je vojska grad posve

osvojila, udje Muhamed, pratjen od vezirah i tělesne straže, ljudih herkulske veličine i snage, u Carigrad. S velikim čudom pregleda veličanstvene prostore crkve, protěra vojnike, što su u njoj orili, i pomoli se pri velikom oltaru. Zatim mu bijaše prva briga, da saznade udes kraljev, jer se pogovaraše, da nije pao u bitki, već da se je ili u gradu sakrio, ili na brodu odtisnuo. Luka Notara, koga je Sultan najprije zapitao, nehtěde ili nemogaše mu ništa odgovoriti. Ali tělo, koje se je po obući poznalo, nadjoše dva janjičara, koji da su ga i ubili, i donesoše krvavu glavu pred noge sultanu.

On ju dade preko dana postaviti na porfirni stup, koji je bio na Augusteju, da ju gledaju, a na večer skinuti, da ju očištjenu i slamom izpunjenu pošalje vladarom azijatskim kano znak poběde. Samo tělo dadoše krštjanom, da ga svetčano pokopaju.

Neizměrno mnogo zapleniše zlata, srebra, dragocěnih odorah, bogate robe a osobito draguljah, kojih su vrědnost janjičari tako slabo poznavali, da su jih skoro za ništa razprodali; isto su zlato za bakar zaměnili, a silu najizabranijih knjigah, uresenih dragocěnimi slikami i nakiti, kupimice u vatru pobacali, jer jih nitko nije hotio kupiti ma i za neznatnu cěnu, u koju su jih prodavali. Veliku štetu pretrpiše i zapadni, ondě od dugo vremena naseljeni trgovci, osobito pomorskih gradovah, kano Mlětakah, Genue, Ankone itd. Sami Mlětčani da su izgubili do dvě stotine hiljadah dukatah.

Pošto su tri dana svaku kuću i svaki vrt pregledavali, prekapali i plěnili, zaustavi Muhamed plěnjenje svojih ordijah strogom zabranom. Vojska se povuče u tabor, brodovlju se zapovědi, da se puni plěna, pod kojim su tonuli brodovi, odtisnu na svoja města, a ulaz se u grad strogo zabrani. Grozna tišina zavlada u opustělih ulicah i kućah. Sve bijaše pusto i prazno, nigdě ni čověka ni glasa. Ali Muhamed nehtěde ovdě podići

mauzoleja bizantinskogo carstva; Carigrada nehtěde razoriti. Pače, na drugom temelju i po drugih zakonih, nego što su to stolětja donosila, htěde utemeljiti nov život, pa ta misao ponajviše zabavljaše sada silni duh sultanov.

A. T.

69. Ronilo.

Ako si pomislimo posudu, čvrstu i tako veliku, da čověk pod nju udje, to vam je ronilo, pomoćju kojega može se čověk pustiti na dno mora, ondě dihat i koješta pregledavati.

S početka bio je to samo velik kotao, koji su dnom gori obrnuli, pak na konopu dolě spušćali, a da bolje pada, velikim kamenjem s dola obtršivali. Na dnu je bila naměšćena dašćica, na kojoj je sědio čověk, držeć glavu u zraku, a ostalo tělo u vodi. Čověk bi se tu uzdržao tako dugo, dok bi mu počelo nestajati zraka; po tom bi dao znak, pa bi ga gore izvukli.

Kasnije su takovo ronilo izměnili badnjem, četverokutnim, želěznim olovom obloženim, i tako velikim, da se je unj moglo několiko ljudih smě̌stiti. Sědeli bi na klupi, naměšćenoj snutra oko badnja. Na svodu je bilo okance od debela stakla za světlo. Ali da ronci uzmognu što dulje pod vodom ostajati, staralo se je i za to, da se pokvareni zrak izpod badnja izpusti a friž ki nutar upusti. Za to su imali několiko velikih, olovom obtršenih sudićah, koje bi zrakom napunili, pak pod ronilom otvorili. U istoj se je měri izpušćao pokvareni zrak, u kojoj se je upušćao svěži.

Takovimi su se ronili služili, da pronadju potonule brodove i druge drage stvari. Tako je na priměr, izmolio něki Englez, imenom Vilim Phipps, od englezkoga kralja brod, da izvuče potonulu kod otoka Itispanšole bogatu ladju. I zbilja mu za rukom podje, pomoćju

takovih ronilah izvući g. 1688 dragih stvarih u vrědnosti od dva milijuna srebra. Ovaj je pokus za sobom povukao tu poslědicu, da se je u Englezkoj stvorilo družtvo za izbavljanje potonula blaga.

Za našega se je vremena mnogo napredovalo glede ustrojstva tih ronilah. Grade se četverokutno, od jednoga komada livena gvoždja s dvanaest prozorah na svodu. Zrak se měnja pomoćju smrka, na svodu je utvrdjena cěv, pruživa i duga, vodeća sve do vrha vode na brod, kojom se frižki zrak dolě tišti, dočim pokvareni izpod ronila izlazi. Način je ovaj zato dobar, što se tim izběgava pogibelj kod spuštanja olovnih sudićah, i što se ronci ničim nezabavljeni, mogu samo svojim poslom baviti. Na dnu se morskom daje to ronilo veoma lahko pomicati i tako posao nastavljati.

Ronila ta služe ne samo za izbavljanje potonulá blaga, nego i kod gradjah, osobito pri lukah morskih.

U ostalom već se je pronašlo mnogo drugih sredstvah, da čověk može roniti, pa na dnu mora hodati i disati. Najprikladniji je za to onaj stroj, što je Deane u Portsmuthu izumio.

Glavna mu je čest široka kovna kaciga, pokrivajuća glavu, ležeća na ramenih i privezana remenjem; s preda su tri okrugla okanca od debela stakla. S dola je utvrdjena zavinuta cěv za izpušćanje pokvarenoga zraka, a gore vodi druga kretna cěv do vrha vode, kojom se nutar vuče frižki zrak. Uz to ronilo ima ronac još i nepromočnu oděću.

Tako se spušća ronac u dubljinu, te može po dnu morskom hodati, dok mu zraka donosi ona cěv. Ali budući da u dubljini voda čověka gore potiskuje, za to mu je ne samo kaciga težka, već ima na sebi i okovnih pritegah, i cipele olovom debelo podšite.

Franjo Kodym.

70. Putnik.

Bože mili, kud sam zašo!
Noć me stigla u tudjini,
Neznam puta, neznam staze,
Svuda goli kamen gaze
Trudne noge po pustini!

Još konaka nisam našo!
Sěver brije s sněžnog' brda,
A tudjincu siromaku
Još je veći mrak u mraku,
Još je tvrdja zemlja tvrda!

Na okolo magla pada,
Zastrta je měsečina,
Nevidi se zvězdah traga:
Majko mila, majko draga,
Da ti vidiš svoga sina!

Da ti vidiš njega sada
Okružena od zla svega,
Ti bi gorko zaplakala,
Ruka bi ti zadrhtala
U žalosti grleć njega!

Zašto tebe nisam slušo,
Kad si meni govorila:
„Nejdi sinko od matere,
Koja mekan krevet stere
Tebi usrěd svoga krila!“

„Nejdi sinko, draga dušo,
Nejd' od krova otčinskoga,
Tudja zemlja ima svoje,
Nepoznaje jade tvoje,
Tudja ljubav ljubi svoga!“

Govoreć u sebi tako,
K kolibici jednoj klima,
Koju spazi iznenada,
Umoroni putnik sada
I zakuca na vratima.

Otvorajuć sve polako,
Zamišljena: tko će biti?
Glavu pruži jedna stara.
„Daj u ime Božjeg' dara,
Bako, meni prenoćiti!“

„„Primila bi tebe rada,
Ali vidiš da spavaju
Ovdě sinka tri i kćerce,
Koje cělo majke srdce
I svu kuću izpunjaju.““

„Nij' daleko već od dana,
Već pozdravlja pěvac Vile,
Dok zagrije danak Boži
Malo vatre bar naloži,
Da odtopim smrzle žile!“

„„Vatra mi je zapretana,
Drva nemam skoro ništa,
Ovo malo, što u nutra,
Trěba mojoj děci sutra
Kad se skupe kod ognjišta.““

„Za tudjinca ništa nemaš,
Tudja majko, kad te moli!
Tudje děte tvoje nije.“
S tim mu grozne suze dvije
Niza lice kapnu doli.

Gdě su ruke tvoje majke,
Sad da skupe suze sina?
Gdě koléno da počine,
Da si težko breme skine? —
Gdě je tvoja domovina?!

Kô da su mu zmije ljute
Ovim' rěčmi srce stisle,
Ukočeni putnik stoji,
Leden znoj mu čelo znoji,
I otimlje mozgu misle.

Ali oči uzdignute
K strani gleda — ah onamo,
Gdě od drage domovine
Svako jutro sunce sine,
Tam ga želja nosi — tamo:

„Tebi opet duša diše,
Tebi srce opet bije,
Domovino, majko sreće;
K tebi opet sin se kretje,
Od radosti suze lije;

„Primi opet tvoje děte,
Primi, věk će tvoje biti,
Ljubit tebe svako doba,
U tvom polju daj mu groba,
Tvojim cvětjem grob mu kiti!“

P. Preradović.

71. Алфред велики, краљ енглезки.

У атлантичком оцеану јесу два лијепа острва: велика Британија и Ирска. У најстарије доба на ових острвих живљаху Брити. Силни Римљани, покоривши својој власти многе земље и народе, дођоше и на ове удаљене острве и подјармише јих римској држави. Брити се под притиском римскога робства разњежише течајем времена тако силно, да нису могли одољевати навалам Пикта и Скота, који су се настанили у скотских брегових онда, кад се је срушила прва величина римскога царства и кад су се повратиле римске легије у Италију, да своје огњиште бране од нападаја разних народа, Брити иезваше у помоћ храбре сусједе из Данске и сјеверне Немачке; на тај позив Англи, Саси (Саксонци) и Јути (Jüten) хрпимице пређоше на својих лахких чуновиху Британију, прогнаше Пикте и Скоте у њихове брегове, тер очистише од њих земљу, али је неповратише Бритом, већ ју задржаше за себе, те тако Брити падоше опет под туђе господство. Ово је била праведна ваљда казан за народ, који је, изгубив свијест и чувство за слободу, мирно подносио туђи јарам, мјесто да тражи сваку удесну прилику, да се ослободи, да разтјера непријатеља, да поврати једном изгубљену народну самосталност. Сам народ треба да се за себе највећма стара, а чим дође до тога, да се неможе обранити проти непријатељем без туђе помоћи, слободно се може сумњати, да ли је он заслужио бити самосталним; и онда га обично подјармљује силнији од њега.

Англи и Саси освојише тако Британију около 500. год. послије Исукрста и прозваше ју од то доба: Енглезком, која је била раздијељена на седам малих и независних краљества; ну кад су виђели, да није

добро у земљи имати много господара, сложише се, да сва буду у заједници под једним краљем. Нужда јих нагнала сама на то. Дани и Нормани, који су до онда живјели као морски гусари, застрашише својими нападаји Францезку, Немачку и Енглеску. Изненада доплове на сгодно мјесто и извезоше своје оружане људе, опљачкаше сав предио, па се што брже повратише к својим лађам, на којих одпловише даље. Најчешће нападаху на Енглезку, па ако су и бивали кад побијеђени, враћаху се у нових четах у далеко већем броју, да освете смрт својих земљака и сународника. У овакову стању непрестанога страха од данскога и норманскога робства живљаху до 800. год. послије Исукрста; а у то вријеме добију за краља Алфреда, човјека мудра, храбра и благотворна, који је Англе избавио њихових и својих непријатеља.

Англосаси — послије Енглези — бијаху тада народ суров, неизображен. Краљевић се Алфред неодхрањиваше другчије него дјеца осталих знатних Англосаса. У својој 12. години чује он старосаске пјесме, које су Саси пренијели у Енглезку из Немачке и у којих су се опијевали стари саски витезови. Пјесме ове врло се допадну умному дјетету, и од то доба он је својски тежио, да постане јунаком. Желио је, да свашта научи, да се у свачем усаврши, да буде праведан. Англосаси се надаху, да ће у њем имати ваљана владаоца.

Алфред, чим је заузео краљевски пријестол, желио је земљу ослободити њезиних крвопија Дана; али су му жеље у овај мах биле празне. Гомилами нагрнуше Дани на Британију, а било јих је тако много, да се нису ни најхрабрији усуђивали савјетовати Англом, да се с њими бију. Неки се подчинише новому господару, а неки побјегоше у брегове од сурових непријатеља. И сам краљ Алфред бје принуђен крити

се. Он се преобуче у сељачко рухо, па се задржаваше код некога свога говедара, који му је толико вијеран био, да није ни својој љуби хтио рећи, да је њихов слуга сам краљ Алфред. Једном је говедарова љуба мијесила тијесто, па наручи Алфреду, нека пази, да тијесто у пећи неизгори. Алфред се прими тога посла, али се тако силно удуби у мисли, да је на тијесто у пећи сасвим заборавио. Кад се домаћица врати натраг, има шта и виђети: све тијесто изгорело; онда му она љутито повиче: „Видим ја, да ти боље знаш јести него пећи!“

У свом осамљеном животу имаше Алфред непрестанце пред очима непријатеља, па кад је видио, да га Дани нетраже више, скупи своје највјерније око себе, засједне у неком предјелу пуном баруштина, куда Дани, који нису знали стаза ни богаза, нису могли доспјети; па јих одтуд сад на једној, сад на другој противној страни стане тако нападати, да нису Дани знали, ни гђе је непријатељ ни одкуд јих напада. Једном освоји главну заставу, коју је откала и данској војсци дала сестра данскога краља, и коју су заставу држали Дани за неку светињу. Храброст и уздање расло је с дана у дан код Англосаса; Алфред је својим примјером све већма бодрио. Једном се обуче Алфред као свирач, узме харфу у руке и оде у непријатељски стан; ту је свирао и пјевао јуначке пјесме и проводио с војници и војводами данскими шалу, па тим су га тако обљубили, да су му дозволили, да може свуда ићи по цијелом стану. Алфред је свуда ишао и на све мотрио, јер је намјеравао изпитати најслабије стране свога непријатеља, па јих употријебити на своју корист. Кад је све промотрио и сазнао, што му је требало знати, нестане га из стана, а све се је чудило, камо се је дио ђаволасти свирач и пјевач. Алфред сазове своје најзнатније

људе, који се врло обрадоваше, кад су се нашли у свога краља, за кога су мислили, да је умро. Алфред јих извијести, да је наумио напасти Дане. „Сам сам био у њихову стану, видио сам, како безбрижно живу, и чудо би било, кад јих небисмо побили.“ Англосаси с радошћу дочекају овај позив, скупе се око свога врстнога владаоца, који ненаданом силом нападне на Дане, многе јих потуче, а остали му се предаду. Алфред јим поклони живот и насели јих у пустих предјелих Енглезке, приморавши јих, да приме кршћанску вјеру.

Алфред, ослободив своју отачбину од Дана, стараше се свом душом о папредку свога народа. Направи многе лађе, да буде у стању запријечити могућа нова нападања Нормана, и подиже на обалах много кула, да се брани од непријатеља. Послије даде своме народу мудрих закона, навиче Англосасе на поредак, подиже манастира, цркава и школа; настојаше, да му народ буде у сваком погледу напредан. Он и сам учаше радо, што није знао; у својој 39. год. поче учити Латински, па да би доспио и државна дјела свршавати и учити, раздијели дан на троје: 8 је ура радио државне послове, 8 је ура учио и ишао у цркву а 8 је ура одредио на спавање, јело и прохађање. Ну тада није било још сатова, да сазнаде, кад му треба шта радити; зато даде начинити вошћаних свијећа, које су свака по 8 ура гореле. И Алфред је исто тако као и Карло Велики скупљао народне јуначке пјесме, а и сам је неколико пјесама написао, и превео с Латинскога на енглезки многе користне ствари; јер је био увјерен, да се народу неможе добро учинити само с оружјем, него и писањем, т. ј. науком. 56 пута борио се је проти непријатељу, и никад ништа није жалио ни штедио, само да своме народу учини добро.

Особито се је старао, да у његовој земљи завлада правда. Важне ствари сам је собом изпитавао и пресуђивао, а остале је остављао судцем, који су морали праведно судити, јер су знали, да ће јих краљ строго казнити, ако небуду праведни судци. Својом је строгошћу и љубављу правде учинио, да је у свој земљи владала невјеројатна безбједност. Приповиједа се, да је он уз друм вјешао златне ланце, хоћели јих тко дирнути; па су дуго стојали, да се није нитко усудио оданле јих узети.

Алфред, ослободитељ своје отачбине од туђега јарма, био је прави добротвор свога народа. Умро је послије дуге и тежке болести у 56. год. свога живота.

Др. Никола Крстић.

72. K l e k.

Putujući našom ravnom Posavinom ili Podravinom, divit ćeš se plodnosti zemlje i bujnosti živinstva; ponosit ćeš se krasnim stasom lištja svoje gore, godit će ti lěpi običaji, u kojih se zrcali njegova nehimbena prostota; ali uza sve to oskudjeva ti jošte něšto i oko hoće više hrane. Slěme zagrebačkih gorah diže se iznad morske pučine jedva 3100 b. st., dakle je, uzporediv ga s Triglavom, Velikim Zvonikom, Montblankom, i t. d. malen brežuljak, pa ipak koli se divan pogled otvara ovdě zapanjenomu oku čověčjemu. Prama jugu nepregledna ravnina, obrubljena bosanskimi planinami i uznositom Plešivicom, golim Klekom i susědom mu Bělolasicom; prama zapadu puste stěne gorenskih i koruških planinah, od sěvera prama iztoku ponosita Ivančica sa susědnim Kalnikom, a unutar ove veličan-

stvene ograde sa sěverozapadne strane iz ubavih šumicah, vinorodnih brežuljakah i zelenih livadah spleteni, pa bělimi gradići izprevezeni divni perivoj — naše Zagorje; na južnom podnožju bogata prošlost i pouzdana nada lěpše budućnosti našega naroda, grad Zagreb. To je pogled, napram kojemu neće niti hladni materijalista hladan ostati. Neima jamačno brda ni planine u Hrvatskoj, a možda u cěloj trojednoj kraljevini, o kojoj bi se u puku više bajalo i pripovědalo, nego što se pripověda o Kleku, štono leži u Ogulinskoj pukovniji nedaleko Ogulina. U svojoj bezazlenoj lakověrnosti pripověda si prostota, kako ondě čarobnice sa svih stranah na skupštinu dolaze, a poslě skupštine kolo plešu, dapače ista Kranjska šalje tamo kontingenat svojih jašimetalah. Drugi opet, otresavši se takovih bajakah, kojimi si prostota radnju osladjuje i razgovore začinja, pripovědaju kao nedvojbeno, kako se od nebrojenih rojevah pčelah, kojim Klek za košnicu služi, stěnom med cědi. Da sam se, bivši dětetom, kojom sgodom zaputio do Kleka, bio bih ga i sam, prekrstiv se, sa: daleko ti kuća! pozdravio. Al u sadanjoj dobi poželih tim većma, da se s njim upoznam, što sam za mlada o njem toliko čuo pripovědati. Lětos mi se sgoda udesi te želja izpuni. Prispěvši dne 25. Kolovoza g. 1864. u Ogulin, očekivasmo prijaznije lice neba, jer su se do tri dana větrovi sad tmastom naoblakom, sad opet daždem našemu uzlazu na Klek protivili.

Motreći Klek u vrěme čista nu vlažna uzduha iz daleka, n. p. s naših Dveracah, predstavlja nam se kao něki gorostas, gole glave stražu stojeći už svoje susěde, dugokosu Kapelu i uznositu Bělolasicu, a kad mu se čověk do Ogulina primakne, izgubi mnogo od one veličanstvenosti, kojom iz daleka na čověka děluje; sasvim tim, primaknuv mu se ovako blizu, nemože čověk odolěti nagonu, koji ga na njegovo plěšivo slěme vuče.

Dne 27. u osam satih krenusmo na kolih iz Ogulina do Turković - Sela, koje leži na podnožju Kleka; a odanle, odpravivši kola natrag, pověrismo se svojima nogama i svojoj snazi.

Želeći se popeti na Klek, ima dva puta, jedan od jugo-zapadne, a drugi od sěvero-iztočne strane. Onaj je, kako kažu, mnogo laglji, nu buduć da bismo bili imali do blizu tri sata iz Ogulina zaobilaziti, da dodjemo na jugo-zapadno izhodište, odabrasmo ovaj drugi put od Turković-Sela. Odavle krenusmo u ½ 10 satih. Kao što obično kod planinah, tako se je i ovdě kosina tek malo po malo dizala. Penjući se pódrugi sat doprěsmo do strmine, gdě su i ruke često imale u pomoć priticati nogama. Primaknuvši se vrhuncu do kakovih 200 hvatih, bijaše nam napeti svu snagu, da svladamo zapreke, što su nam na putu stajale. Ovdě je već tlo posuto gustim koturinjem, što se je, odkinuv se od kamenitoga vrhunca, razkoturalo daleko izpod stěne. Kad stupiš na ove koturine, klizne ti izpod noge, pa izgubiv ravnotežje, razmahneš rukom, da se za što uhvatiš, a nenašav ničega do zraka, sljubiš se sa zemljom, koja te granjem i krševinom pokrije. Iza 2½ ure mučna čodanja, penjanja i klizanja, napredovanja i nazadovanja, sědoh si ja upravo o podne na vrhunac Podkleka, odakle na rt velikoga Kleka ima jedva 3—4 hvata penjanja. Iza několiko vremena prispěše i ostala dva druga s vodjami. Odmorivši se ovdě, popesmo se jošte i za ono několiko hvatih na veliki Klek i nastavismo tlakoměr.

Klek je, rekao bih, potencirani izraz krševite formacije, koja se više manje cělom karlovačkom krajinom proteže. Na sěvero-zapadnoj strani strše dvě ovelike stěne, tako zvani mali Klek, od njega se vuče uzki kržljavim grmljem porasli greben, Podklek, a ovaj se na jugo-iztočnoj strani sastavlja s 3—4 hvata višom, prama

jugo-iztočnoj strani golom, do 30 hvatih visokom stěnom, Veliki Klek zvanom, s koje i dobiva iz daleka ono divno lice.

Ova je stěna završena podosta ravnim do 4☐ hvata širokim, gustom podugačkom travom obraslim površjem.

Prema sěveru i iztoku otvara se prekrasan vidik, ograničen onamo žumberskimi i okićkimi planinami, dočim se ovamo u nepreglednoj ravnini izmedju zagrebačkih i bosanskih planinah tek pod obzornikom gubi; prama jugoiztoku diže se visoka Plešivica, a daleko iza nje bosanske planine; s južne i zapadne strane ograničeno je oko, ondě Kapelom, a ovdě Bělolasicom. Neobičnomu obliku Kleka, koji kano osamljen, sve obližnje glavice svojim rtom nadvisuje, imade se pripisati njegova pretěrana visina, o kojoj i učeniji ljudi u dělih svojih pripovědaju. Mi smo imali po službenom nalogu izradjeni zemljovid ogulinske regimente, gdě je Klek označen sa 4700 b. st., pače u najnovijoj Hoffmannovoj enciklopediji zabilježen je sa 5500 stopah, nu uzporediv ga s drugimi poznate visine glavicami, a poimence s Plešivicom u otočkoj regimenti, pomislio bi čověk, da je ona visina samo na oko uzeta. Naša barometrička měra, uzamši Zagreb za osnovu, pokazala nam je odnosnu visinu Klekove glavice 3393'53, a absolutnu (iznad pučine morske) sa 3807 b. st. Iznad Ogulina diže se Klek za 2800 b. st. Ona godišnja doba, kad smo se mi na Klek popeli, neide biljaru u prilog, jer je bilje, osobito na ovako krševitih městih, kao što je Klek, u to doba već ocvalo, a s veće se česti već i osušilo. Nu buduć da je minula godina više vlažna nego suha bila, bili bismo ipak podobar ubranak flore sobom poněli, da nas nije iznebušila nevolja, pred kojom čověk na visokih i osamljenih planinah ima biti na oprezu.

Kad smo se, slošivsi svoje strojeve i okrěpivši se s ono malo poputbine, spustili po grebenu, da kupimo

bilje, što je jošte cvalo, zamrači se od Generalskoga-Stola nebo, te se okrene s cělom svojom crnom i bučnom pratnjom prema Kleku. Tu nam nepreosta ništa drugo, nego čim prije silaziti, pokupiv sve na brzu ruku ono malo ubrana bilja, medju kojim biaše: digitalis media, dig. grandifl., astrantia major, cirsisium erisith., lis, scrofularia nodosa i t. d.

J. Torbar.

73. Aluvijalna doba.

Nakon diluvijalne počimlje današnja historička doba. I dan danas dižu se na površini zemlje novi nasadi, koje drobljenjem i rušenjem stěnah i strmih brěgovah, koje truležem sagnjila bilja, a ponajviše pako pěskom, prudjem i muljem, što su i mora, jezera i rěke na stanovitih městih snesle. Da su ovakovi nasadi zbilja postali u historičko doba, ima mnogo dokazah, medju kojimi su najasniji tako zvane delte, t. j. one namuljine, koje su rěke, ulazeće u more ili u veće rěke, naněle. Najznamenitije takove delte jesu namuljine, što ih je rěka Nil u Egiptu, ulazeći u crveno more, naněla. Dapače kažu historički podatci, da je někoč čeli prednděl od Tebah pa do mora bio golema bara, a danas je jedna od najplodnijih stranah Egipta. Tako misle učenjaci, da je cěli današnji Banat već u historičko doba bio veliko jezero, koje se je tečajem historičke dobe, dobiv umětnom radnjom, ili někom novom geologičkom katastrofom odušak kod željezne kapije, opustilo i u crno more izlilo. Svuda, gdě je uz velike rěke prostrana ravnica, muljem i prudjem posuta, imadu se ovi nasadi smatrati kao namuljina, rěkom nanešena. Svi ovi nasadi dolaze pod imenom naplavine ili aluvija. Takovu naplavinu vidimo n. p. u Hrvatskoj od Susědgrada s ove i s one

obale Save tja do Kraljevca, Rugvice, Berega, Oborova, kao što u obće svuda u ravninah, koje se uz obale rěkah protežu.

Kao što su u predhistoričko doba něke životinjice nižih ustrojah, n. p. školjkari i ljušturnjaci, mnogo dopriněle proměni zemaljske kore, tako ima jošte i danas morskih životinjah, kojih se sudělovanjem zemaljska kora měnja. Ovakove su životinje ponajviše polipi. Ove morske životinje, nižuće se u koraljnike, a koraljnici u cěle stěne, pomole se u velikih gromadah iz mora, pa pošto na nje more nanese pěska, morskih ljušturah, granja i ostalih tvrdih stvarih, onda postanu od njih ostrvi, na kojih živinstvo i bilinstvo svoj život razvija. Takovih iza geologičkih prevratah postalih ostrvah ima osobito mnogo u tihom oceanu. Isto tako silni, ako ne jošte silniji pojavi, kojimi se površje zemlje u historičko doba měnja, jesu sopke, koje su nakon obćenitih geologičkih prevratah poput ventilah stranom otvorene ostale, stranom se nove otvaraju, da podzemaljski plinovi i pare, pošto su se prekoměrno nakupile i napele, njihovim zjalom na polje prodru. S ovakovim prolomom podzemaljske žestine skopčani su potresi, sukljanje vatre, dima, sumpornih i zadušljivih parah; a iza tih užasnih pojavah običaje se kadšto, osobito na moru ili na morskih obalah, zemlja prelomiti, stari ostrvi izčeznuti, a novi se promoliti. S ovakovih pojavah misli se, da je prekinuta kopna sveza, koja je někoč kod današnjega Gibraltara Evropu s Afrikom spajala. Poznati su užasni pojavi: gusta, 200 do 300 hvatih u vis sukljajuća para, zatim vrući pepeo i kamenje, iza kojih se je g. 1831. na južnozapadnoj strani Sicilije iz mora pomolio ostrv Julija, a nakon četiri měseca malo po malo opet sasvim izčeznuo. Uz isto tako grozne pojave pomolio se je god. 1814. na aleutjenskih ostrvih u Kamčatki ostrv Bogoslav, a god. 1796. Uralazka.

Potresi, skopčani s vulkaničkimi provalami, děluju takodjer znatno na proměnu zemaljske površine, jer' se s njihove trešnje kadšto brěgovi prolome, vode zajaze, a drugdě opet otvore.

Aluvijalni se nasadi razlikuju od starijih, predhistoričkih slojevah stranom tim, što se s njihova nizkoga položaja može očevidno razabrati, da su obližnjimi vodami nanešeni i organičkimi ostanci dopunjeni, dočim su starije geologičke neptuničke oborine na takovoj visini složene, da se nemogu protumačiti iz današnjega položaja mora i tečaja rěkah. Njihovu historičku dobu pokazuje i to, što u njih neima ostanakah organičkoga života, do jedino okaminah onih organičkih stvorovah, koji jošte i dan danas na zemlji živu.

J. Torbar.

74. Christophoro Colombo.

(Po Schöppneru.)

U Genui, ili blizu Genue, rodi se Christophoro Colombo, ogranak plemenite obitelji iz Piacenze, koja se, osiromašivsi u lombardskih ratovih, dala na brodarstvo. Još u mladosti, prekinuv nauke u Paviji, posveti se otčinskomu zvanju, ter se skoro iztaknu odvažnostju, mornarskom věštinom, zemljopisnim, zvězdarskim i světopisnim znanjem. Bivši kapetanom na napuljskih i genovežkih brodovih, podje u Portugalsku, gdě su Talijane, ili kako su jih zvali, Lombarde sbog pomorske věštine rado primali. Osobito Lisabon bijaše pun učenjakah, pustolovah, znaličnikah, misionarah, trgovacah, umětnikah, koji su se amo sticali sbog obrětah, koji su nove světe odkrivali. Kano pomorac posveti Colombo osobitu pozornost opisom, slutnjam i sanjarijam pomoracah. Možda je brodario kad i oko guinejskih obalah, ali je svakako iz svega, što ga je okruživalo, crpio hrane za svoju mišljenjem i učenjem potvrdjenu odluku, odkrivati što više zemaljah.

Premda je bio malo učen, poznavaše ipak mnoga odsudjena, ali sada još uvěk živuća mněnja starotalijanske škole o sferičkoj slici zemlje i o protunožcih.

Neprestana odkrivanja probudjivahu nadu, da će se sve to više odkrivati. Platonova Atlantida, Phoeničke Antille i blaženi otoci pěsnikah zabavljahu svačiju maštu. U te otoke nije věrovao Colombo, ali je ipak kupio sve ma kako slabe dokaze, da sebe uvěri i druge uputi o někoj zemlji na zapadu. Brodari vidiše ploviti morem stabalah, nepoznatih u našem podneblju, uloviše komad drva, okovan željeznim šiljkom, plovutakah neobične veličine, pače i dva mrtva čověka osobita lica.

Colombo je ove dokaze sam ostavio potomkom; jer njegova najveća briga bijaše, da, sastaviv u jedno sve ove dokaze, pokaže světu, kako je moguće, kratjim putem doći do zemlje mirodijah. Ali ove su dokaze onda nevaljanimi proglasili, pače i proti njemu upotrěbili, da mu potamne slavu odkritja Amerike. Ali on se povrh toga pozivaše još na glasovito proročanstvo Seneke, da će more dati novih zemaljah i da će drugi Tiphid odkriti nepoznanih světovah. Kašnje se pozivaše i na vrhunaravske razloge i města u svetom pismu, iz koga se vidi, da će za 155 godinah biti kraj světu, pak budući da je Izaija prorekao, da će se istina po svoj zemlji navěstjivati, to da će Bog sad učiniti veliko čudo, ter otvoriti Indiju s ove nove strane.

Da se bolje osvědoči o mislih, koje su ga zanimale, obrati se Colombo na najvećega matematika svoje dobe, na Pavla Toscanella iz Fiorenze, koji mu prama njegovim mislim i željam pisa, da je put u Indiju zapadnim pravcem veoma lahak; ravnim pravcem da neima više od 4000 morskih miljah, pa se iz Lizabona može doći u pokrajinu Mangi, koja je blizu Cathayu, što je Marco Polo toli krasno opisao. Što je više trebalo, da se Colombove slutnje pretvore u živo osvědočenje i uzbit za

znanosti spoji s uzhitom za věru? Doista bijaše Colombo veoma pobožan, ter ga uprav ta pobožnost podticaše na veliku odluku, kojom htěde da istini steče mnogo privrženikah, a Jerusolimu mnogo sredstvah za slobodu.

Ali kamo da se okrene za pomoć? Italija bijaše razcěpana na mnogo državah, u kojih je neprestano vrělo i kipělo; obě pomorske republike nastojahu više, da uzdrže vladu nad morem, nego li da tako težko stiču novih zemaljah; Portugalska směraše na Afriku. Ali kad je Ivan II. opet pregledao osnove, ter se uvěrio, da će se pomoćju astrolabia moći prebroditi toli silno more, podnese mu Colombo opet svoju prošnju; ali odredjeni zato sudci pronadjoše mu osnovu veoma směšnom.

Napokon se Colombo g. 1485 uteče u Španjolsku, ter sa sinom svojim prekorači prag samostanu Franjevacah Santa Marija della Rabida blizu luke Palos de Moguer u Andaluziji. Juan Perez, guardian samostana, opazi inostrancu na čelu uzvišenih mislih, ter ga upita za udes i osnove njegove; budući sam věšt zemljopisu i nautici, odobri mu nakanu i preporuči ga samostancu Fernandu de Talavera, izpovědniku kraljice Isabelle. Bijaše uprav vrěme (1486), kad su kralj i kraljica, da unište ostanke maurskoga gospodstva u Španjolskoj, Lolu obsědali. To se vrěme neučini sgodno izpovědniku, da inostranca u siromašnoj oděći pokaže u dvoru. Zato se morade Colombo osloniti sam na sebe, ter mu napokon podje za rukom stupiti pred kardinala nadbiskupa Mendozu, koji se je zvao tretjim kraljem Španjolske. Ovaj ga ljubezno primi i uvede pred kralja. Uzhit Colombov nepromaši, ter se odredi pověrenstvo za razsudu osnovah. Ali ovo se neizrazi prijatno za Colomba. Sad se Španjolska zarati s Malagom, dvor ohladnu, a dvorani stadoše izsměhavati inostranca. Malaga se osvoji, zatim uzběsni kuga, zatim se opet obsědnu Sevilla, ali Colombo pratjaše neumorno kralja, boreć se u

njegovoj vojsci hrabro proti nevěrnikom, ter dobi amo tamo koju podporu — žalostnu milostinju mužu, koji se je ćutio kadrim obogatiti najmogućnijega vladara. Napokon se osvoji i Sevilla (1490), ali ga sada kralj, uzhitjen pobědom uputi na vrěme, kad se Granada osvoji, pa da će se opet razsuditi njegove osnove.

To bijaše slabo sidro nade za muža, koji je sav svoj život težio za velikom mišlju i prevalio pedeset i šestu godinu života. Što ga drugo mogaše bodriti, nego jaka věra u Boga, koga je orudjem sebe smatrao.

On se povrati k svojim samostancem u Rabidu, pa tu nadje, što mu běše na dvoru uzkratjeno: temeljitu razsudu svoje osnove, ljubav i nove preporuke kraljici Isabelli. Već je bio nakanio ostaviti nezahvalnu Španjolsku, kad někojim ljudem podje za rukom, steći mu opet zaštitu kraljičinu. Ali malo se zanj učini, ponudiše mu dva broda i 300.000 kronah. Bratja Pinzoni dadoše mu tretju ladju. Ali sad se imaše boriti s odporom mornarah paloskih, koji su očitovali, da moraju svi poginuti, koji bi se tako daleko zaputili. Trebaše silovito postupati, ali to jih još više pobuni, dok jih napokon směli mornar, glasoviti Martin Alonso Pinzon neumiri i neupokori.

Tako se mogoše napokon Santa Maria, Pinta, i Nina, tri mala i slaba brodića, od kojih je samo jedan bio pokriven, sva tri siromašno providjena, s mornari, koji su pod silu ukrcani — odtisnuti na najveće poduzetje, što ga je svět vidio, a Colombo, izpověd iv se i pričestiv, zaputi se 3. Kolovoza, što izsměhavan, što oplakivan.

Od to doba poče on pisati putni dnevnik, koji nam daje divnu sliku mukah i duševne veličine toga osobitoga muža.

Colombo imaše sve izvrstnosti velikih muževah, kojimi je nadkriljivao svoje suvremenike: znanje, osvědočenje, odvažnost, věru i pouzdanje u Boga; ali njegovi

drugovi bijahu posve drugačji. Sve jim se je činilo novo i strašno; pogibeljna jim se je činila morska struja, ognjomet tenerifski, tišina tropskoga mora, plivajući otoci tanžki, pače i isti jim se iztočni vĕtar činio pogibeljan, jer su se bojali, da neće od njega moći natrag. Zato se moraše admiral, pošto nisu upute koristile, uticati lukavosti i strogosti. Premda jih je svakojako zasĕnjivao, nije jih ipak mogao prevariti, da nisu već mnogo mora prevalili. Već su bili prošli 750 morskih miljah, pa se opet nehtĕde pokazati kopno. Zato se proti njemu pobuniše mornari, kad se iznenada pokaza zemlja.

S jutra 12 Listopada pokaza se ugodan otočić, gdĕ su iz bujnih šumah osobite zeleni izilazili goli ljudi, čudeći se i kameneći. Čamci se spustiše u more, a Colombo, bogato odĕven, pristade s kraljevskom zastavom. Stupiv na zemlju ovoga novoga svĕta, najprije kleknu na kolĕna, da zahvali Bogu na milosti, zatim posĕde uz obične obrede zemlju u ime kastilske krune. Urodjenici nisu ništa razumĕli, što biva, već su pristupali, i ogledavali, svemu se čudeći, kano i Španjolci. „Da nas prijateljski primu," pisa Colombo u svojem dnevniku, „i nadajuć se, da ćemo jih prije blagostju okrenuti na vĕru našu, nego li strogoštju, poklonih jim nĕkoliko šarenih kapah i staklena bisera, i drugih malenkostih, s kojih su se jako radovali. Ploveć dolažahu k našim čamcem, donoseć nam papigah, klupakah od vunena prediva i koplja, u zamĕnu za naše stvari. Po svem, što sam vidio, činjaše mi se ovaj narod veoma siromašnim: Svi su goli, nijednomu neima više od trideset godinah; bijahu lĕpa i lica i stasa, kosah jakih poput konjske grive. Po masti bijahu slični stanovnikom kanarskih otokah, niti bĕli, niti crni, ali nĕki se mažahu bĕlo, drugi crljeno, kakova su gdĕ našli mazila. Oružja nepoznavahu; kad sam jim pokazao sablju, pograbiše za oštricu, pa se nevĕšti porezaše. Neimaju želĕza, za koplja imaju batine, okovane na

kraju ribljim zubom, ili kojom drugom tvrdom stvari. Viděv, da imaju i ranah po tělu, upitah jih, odakle jim one, a oni mi znakovi protumačiše, da se brane od neprijateljah prekomorskih. Opazih, da brzo ponavljaju, što si jim rekao, pak pomislih, da će se lahko okrenuti na krštjanstvo. Ako Bog da doněti ću jih Vašemu Veličanstvu na povratku šestoricu, da nauče naš jezik.“

Ovaj su otok urodjenici zvali Guanahani, a Colombo ga je prozvao St. Salvador.

A. T.

75. Dabar i lisac.

Tko nepozna umětnika
Koj u vodi stan si gradi,
Divna dabra, koj je dika
U věštini svoj zvěradi ?

Mudar lisac, kom je spletka
Toga světa znana svaka,
Gleda radnju stvora rědka,
Gleda okom od věštaka.

Lis misleći, jer umije,
Kak se pilad kolje, vara,
Da m' i u tom para nije,
Směšeći se progovara :

„Nije lošo baš gledati,
No bolje bi moglo biti,
Nisu sasvim ravni sprati,
Ni valjano stupci sbiti !“

Dabar veli: „Pokaži mi,
Kad znaš bolje, věšta glavo,
Ta ti moraš po tvojimi
Biti rěčmi čudo pravo!“

„„A i jesam!““ Lisac vrisnu
Ponosito dignuv glavu,
I u vodu s brěga djisnu,
Da si steče novu slavu!

Kao běsan mudrac djipa,
Simo tamo, gradit mnije,
Nu u dva tri jurve hipa
Divne sgrade visě nije!

Strovali se u dno vala',
No i lisca val zadavi,
Skupivša se množ sa žala
Nasmije se 'holoj glavi.

* *
*

Neměšaj se u krug strani,
Ak' i věst si kojoj stvari,
Pust' ga onim, što su zvani;
Sveznalica sve pokvari!

Dr. Demeter.

76. Hunni i njihov kralj Attila.

(Po Schöppneru.)

Ammian Marcellin, točan i nauka željan vojnik, koji je pod čadorom svojim veoma věšto opisivao dogodjaje, koji su mu se pred očima sbivali, ovako crta zapadne Hunne:

Hunni nadilaze sve ono, što si čověk o barbarstvu i divljačtvu samo pomisliti može. Željeznim šiljkom pro-

rezuju lica novorodjenoj děci, da jim neuzmogne brada kroz rane narasti, te su i u starosti golobradi. Těla su krupna, udah neobično jakih, a glave nerazměrno velike, pa su kano nakaze; mogao bi jih prozvati životinjami, ili kipovi onakovih zlo iztesanih drvenih prilikah, kakvimi se obično mostovi rěse. Rěčju, oni su bitja, imajuća čověčju priliku, ali živuća poput životinjah. Hrane nekuhaju, već jedu divlje korěnje i meso, što omekšaju medju sedlom i hrbtom konjskim. Za plug neznadu ništa, niti nestanuju u kućah ili kolibah, jer svaku sgradu drže grobom, ter jim se pod krovom čini nesigurno. Tumarajuć neprestano po brdih i dolinah, uvěk měnjaju sědišta, pače nesěde nigdě, ter se od dětinstva priučuju svemu zlu, studeni, gladu i žedji. Marva ide za njimi na putu, pa i vozi kola, u kojih jim je porodica zatvorena. U njih predu i šiju žene oděću muževom; u njih radjaju i odhranjuju děcu sve do zrělė dobe. Pitaš li te ljude, odakle su rodom, neznadu ti kazati. Sva jim je oděća jedna platnena dolnja suknja i kabanica od divlje kože. Suknja je tamne boje, i izgnjije jim na tělu; neměnjaju je, dok sama nepadne. Gladka kaciga i kozje kože, kojimi ovijaju kosmate noge, to jim je sve, što povrh onoga nose. Obuća, tako jim je velika i nespretna, da nemogu stupati, zato se i nemogu pěške boriti, već se može reći, da na svojih malenih, grdih, ali strělovitih konjih kano prikovani sěde. Na konjih sprovode život, što jašući što poput ženah sědeći; na njih drže sastanke, kupuju i prodaju, jedu i piju, pače i spavaju, nagnuvši se na vratove konjske. U bitkah navaljuju, na zapověd svojih vodjah, bez reda i osnove, ter udaraju, strahovito kričeći na neprijatelja. Ako jim se ovaj opre, onda se razprše, ali se namah istom žestinom vrate, pa sve što jim na put stane, obore i pogaze. Medjuto neumiju ni tvrdjave osvojiti, niti utvrdjena tabora zauzeti. Ništa

nije slično věštini, kojom iz neobične daljine odapinju svoje šiljastimi kostmi okovane strěle, koje su tako tvrde i ubojite, kano i željezne. U ograšju se bore mačem, koji u ruci drže, i konopom, koji u drugoj ruci nose, i kojim neprijatelja, dok se uklanja njihovim udarcem omataju. Hunni su nestalni, věrolomni, proměnljivi poput větra, koji sad amo sad tamo silovito trza. Kano ni životinje, neznadu ni oni, što je častno ili sramotno. Jezik jim je nejasan, zamršen, i pun slikovnih izrazah. Što se njihove věre tiče, neimaju nikakve, ili bar neimaju nikakva bogoštovlja; glavnajimjestrast zlato."

Taj manjak bogoštovlja, o kojem Ammian Marcellin govori, nije Hunnah prěčio, da se nepodadu praznověrju vilenjačtva i gatanja. Takov je bio puk, koji je, poplaviv Europu, tadanji svět plašio i zabunjivao. Kakov puk, takov mu je bio i kralj, božji bič Attila.

Pověst nam je ostavila sliku Attile, po kojoj si možeš predočiti toga velikoga barbarca. Struka krupna: širokih prsijuh, imao je veliku glavu, male, udubljene oči, rědku bradu, pljosnat nos i crnkastu kožu. Što je vrat po naravi prama zadku nosio, i oči nemirno i znalično amo tamo bacao, to ga je činilo něšto ponosnim i važnim. „To je bio — veli Jornandes — čověk, zato stvoren, da narode plaši i zemljom drma." Ako se je od čega god razljutio, tada bi mu se lice smrklo, a oči vatru bacale; najodvažniji se nisu usudjivali obustavljati provalu ljutosti njegove. Njegove rěči, pače i čini imali su na sebi bilěg někoga moćno dělujućega uzhita on se je grozio samo groznimi izrazi; kad je razorivao, to je činio, više da ništi, nego li robi; kad je ubijao, to je činio, da hiljade nezakopanih trupalah pred očima živućih ostavi. S druge strane bio je blag prama onim, koji su se podvrgavali, umoljiv, velikodušan prama slugam i nepodmitljiv sudac svojim podanikom. Oděća mu bijaše jednostavna, ali veoma čista, hranijaše se mesom

bez začina, što su mu donosili na drvenih zdělah; rěčju, i jednostavno držanje i uměreni mu život bijaše u oprěci s velelěpljem, što je oko sebe rado razvijao. S ljutostju kalmučkom sjedinjivao je živinsku strastvenost, te se je često i opijao. Věre nije izpovědao nijedne, niti nije obavljao nikakva bogoštovlja; samo je světovao vilenjake, kojih je uvěk pri sebi imao, kad mu je trebalo što važna učiniti.

Ovaj čověk, koji je sav život u bitkah iztrošio, malo je kad stupio na čelo svojim, ali glava je njegova upravljala bitke. U svih svojih strastih bio je pravi Azijanac, pa je i rat podredjivao politici; hitrinu i lukavost cěnio je više, nego li silu. Izgovarati se, u sgodno se vrěme pogadjati, jedne s drugimi zaplitati, kano oka mrěže, u koju se je neprijatelj napokon morao uloviti, neprijatelja neprestano zaplašivati i zabunjivati, to mu bijaše najveća umětnost. Najneznatniji povod bio mu je često sgodan, kad ga nisu htěli zadovoljiti; osnove bi ostavljao, opet jih snovao, zatim cěle godine zabacivao, ali nikad jih sasvim zanemarivao. Osobit su prizor činila nebrojena poslanstva, kojimi je bizantski dvor neprestano mučio, i koja je pověrivao štitjenikom, koje je obogatiti hotio. Poznavajuć varke onoga pokvarenoga i zavodljivoga dvora, koji je hotio novcem kupiti popustljivost barbarskih pogadjačah, pošiljao bi onamo svoje sluge, koji su se troškom carstva obogatjivali, ali s kojimi je i on kašnje obračunavao. On je bio tako bezsraman, da je iste preporučivao carskoj darežljivosti, a takova njegova preporuka bila je uvěk zapověd. Jedan od njegovih tajnikah pomisli oženiti bogatu Rimljanku, a Theodozij mu ju morade pribaviti. Da se toj mrzkoj udaji ukloni, dade se děvojka oteti, ali rimska vlada morade nabaviti drugu, isto tako bogatu i sklonu.

77. Smrt Otakarova.

(Po Václavu Tomku.)

S neznatnom vojskom, koja je tekar kašnje narasla do 30.000 vojnikah, lišen tudje pomoći osim šlezkih knezovah, provali Otakar lěti godine 1278. iz Moravske u Austriju i pade pod Marcheck blizu glasovitoga někoč Kressenbrunskoga ratišta. Kralj Rudolf, koji je od prve svoje poběde nad Otakarom uvěk stanovao u Austriji, imaše malo pomoći od države, jer běše zemlju podělio medju sinove; izadje ipak s mnogo većom vojskom na susrět Otakaru iz Beča, gdě mu se běše pridružio znatan broj pomoćne ugarske vojske. Otakar moraše uzmicati desnim brěgom rěke Morave do Dürrenkruta. Ondě dodje dne 26. Kolovoza g. 1278. do odlučne bitke. Najprije jake čete kumanskih konjanikah obkole česka krila; zatim se obě vojske silno udare. Kralj se Otokar boraše na čelu svojih, kano što pripovědaju vidoci junačkom odvažnostju, poput nedobitna lava, zadavajuć smrtne rane.

Česi se s malom silom junački borahu proti mnogo jačemu neprijatelju. Već su probili središte neprijateljsko, i već jim je titrala nada poběde. Milota Dědic, veliki komornik moravski, stajao je straga s odělom vojske, ostavljenim u zasědi; kralj mu napokon zapovědi, da udari na neprijatelja. Ali Milota izda kralja, utekav bez boja sa svom vojskom svojom. Onda nadjača neprijatelj množinom svojom, a česka vojska, obkoljena sa svih stranah, morade zametnuti nejednaku bitku. Nemareć kralj Otakar za svoj život, baci se onamo, gdě je bila najljutja sěča. U nalozi ratnoj klecnu pod njim konj, a kralj pade na tla, gdě ga rane i oružja liše. Tu se nadje vitez Bertold Šenk iz Emerberga, Austrijanac, komu je brata sbog zločinah bio

Otakar prognao iz svoje države. Spoznav ovaj kralja, osveti se bezoružaniku, izbodši ga tako, da je od sedamnaest ranah poginuo. Oděću mu svukoše, a tělo zakopaše. Česi běhu sasvim poraženi, jer jih pade 12000, druge zarobiše imenito i sina Otakarova Mikulu, a ostalih mnogo utonu u rěči Moravi.

78. Konrad Mazovski i red němačkih vitezovah.

(Po Röppelu.)

Neda se tajiti, da je Konrad bio u velikoj nevolji naprama Pruskoj, kad je, nenadajuć se nikakvoj drugoj pomoći, u porazumku s biskupom Christianom, učinio spasonosnu za Poljsku odluku, da pozove u pomoć red němačkih vitezovah, pa da na nje prenese rat proti poganom, kojim on sam nije bio dorasao. Premda je ovaj red bio kašnje ustrojen, nego li Johaniti i Templari, steče pak ne samo u iztoku veliku bojnu slavu, nego i u Němačkoj, osobito početkom 13. stolětja, veliku važnost. Posěd jim se pokloni znatno razširi, broj bratje umnoži; pape i carevi běhu jim poděliii mnogo milostih, pa baš i sada štovahu car, knezovi i papa neobično njihova velikoga městra Hermanna Salzu. To, pak i bližina Němačke, gdě je red imao svojih posědah, potaknu Konrada, ter posla već godine 1225. poklisara Hermannu, nudjajuć redu, ako se odazove pozivu, pokrajine Kulm i Löbau. Ovaj běše uprav sada pretrpio veliku štetu, koja bi još veća mogla biti, da krštjani posve izgube vladu u Palaestini i Syriji, koja je već bila jako uzdrmana. U to vrěme dobi veliki meštar poziv, po kojem je imao ne samo steći velik posěd, nego i razširiti polje svoje radne, boreć se proti poganom, neprijateljem krštjanstva. Meštar ne samo primi ponudu, već i učini širih osnovah glede svoje buduće moći, nego što je i mislio Konrad. Zato si dade

već u Ožujku g. 1226. izdati povelju od Friedricha II., da svaka moć na zemlji dolazi od cara, koji pozivajuć se na vladu, koju su njegovi predšastnici imali nad Poljskom, ne samo potvrdi poklon Konradov, već redu unaprěd obeća svu zemlju, koju bi Prusi osvojili, kano državno leno s pravi državnoga kneza. Odavle se jasno vidi, da je ovaj red bio nakanio utemeljiti u Pruskoj teritorialnu vladu, i sve poklonjene i osvojit se imajuće zemlje osloboditi od poljskoga vladara, te jih někim načinom spojiti s carstvom. Već i prije běše red pokušao da za se utemelji takovu državu. Jer kad ga je Andrija, kralj ugarski, bio pozvao proti divljim Kumanom, dobi od njega u Erdelju pokrajinu Burzu, koju red htěde tim odtrći od kraljeve vlade, što ju je na njegov predlog papa kano svojinu sv. Petra pod svoju zaštitu uzeo. Ali pokus taj nepodje za rukom. Kralj Andrija bijaše još dosta jak, te se opre onoj odluci papinskoj, i protěra red iz ugrabljene zemlje. Zato se sada veliki meštar uteče caru, da mu osigura ono u Pruskoj, što se bude ratom steklo, da u potrebi nadje zaštitu kod cara i carstva.

Pošto je Konrad pristao na obećanja, izrečena u carskoj povelji Friedricha II., poče Hermann preseljivati svoje vitezove u Prusku, gdě utemelji današnju prusku kraljevinu.

79. Plěšivica.

Dne 29. Kolovoza 1865 krenusmo put Plěšivice. Plěšivica u otočkoj, Sv. Brdo na Velebiću i Bělolasica u ogulinskoj regimenti, to su najviše glavice u trojednoj kraljevini. Odgodivši ove dvě poslednje točke za bolju sgodu, Bělolasicu možda već za ovu godinu, odlučismo ovaj se put jošte samo na Plěšivicu popeti.

Posavětovavši se s ljudmi, bivšimi već na Plěšivici, odakle bi bilo najprobitačnije i najzanimivije uzlaziti na Plěšivicu, preporučahu nam jedni Preboj, a drugi Korenicu, nu većina izrazi se za Preboj.

Dne 7. Rujna, za prekrasna jesenskoga dana, krenusmo sa svoja dva pratioca u 7 satih iz Preboja. Već iza několiko stotinah korakah uhvati nas Plěšivica svojim do blizu Preboja razastrtim zelenim plaštem. Ovdě se kosina nediže onako naglo, kao kod Kleka, već malo po malo, nu tako doslědno, da se malo gdě spusti do desetak stopah, da se tim strmije opet uzdigne. Ako i nije uzlaz radi naglo osovljene strmine mučan kao kod Kleka, a to je težak i mučan radi množine kamenja, koje čověčjom rukom, koje silom elementarnih nesgodah poruše-na, preko kojega čověk svaki čas prelaziti, a gděšto se i penjati mora. Uzprkos ovakovim zaprěkam nije nas opet put mrzio, nahodeći u izobilju prirodnoga raznoličja uvěk novih prizorah, koji su kadri slabeće srdce krěpiti i klonuli duh bodriti; čim smo se većma primicali vrhuncu Plěšivice, tim su ovakovi prizori nam u ravninah odraslim sve zanimiviji postajali. Povrh toga znadjaše nas mladji vodja Mile svojimi koje iz domaćega krajiškoga koje iz vojničkoga života crpljenimi prigodami zabavljati. S osobitim nam ponosom pripovědaše, kako je on kao něki natus kažiput na Plěšivicu, te se bez njega malo koje družtvo na ovu glavicu popne. God. 1846. vodjaše on pokojnoga saksonskoga kralja s Jelačićem, za onda pukovnikom, a poslě našim slavnim banom, i cělo mnogobrojno družtvo, koje je onoga slavnoga prirodoslovca i učenoga kralja na Plěšivicu pratilo.

Iduće $3\frac{1}{2}$ sata stanu nas noge opominjati, da odpočinemo, a suho grlo da ga nakvasimo. Jedna od običnih nevoljah za putnike, koji se po karlovačkoj krajini penju uz planine, vode je oskudica. Kolika razlika u tom

pogledu izmedju naših zagrebačkih gorah i krševitih formacijah ogulinske, otočke i ličke regimente; ondě su geognostički slojevi izpreměšani ilovačom, glinom i laporom, koji nepropuštjaju vode u nizinu, s toga ćeš svaki čas vrělo naći; ovdě se ponajvećim dělom naše krajine vuku vapneniti nasadi sad gornje, sad dolnje krede, lišeni nepromočnih ilovaštih, glinaštih i laporastih nasadah, s toga se upita voda izgubi u šupljih dubljinah, osobito u biljezih krša, pa se tekar u nizinah sakupi u podzemnih potocih, koji se městimice na vidělo pomole, a onda opet u ponore izčeznu. S toga su vrěla u ovih planinah rědka. Mi smo se dakle imali zadovoljiti onim, što smo u burači poněli. U dobar smo se čas ustavili na obronku, gdě su se jagode rumenile, kano što se rumene kod nas o duhovih, te smo suho grlo njimi poněšto ohladili.

Odpočinuvši něšto nastavismo put dalje. Sad je već nestajalo gustih i golemih jelah i omorikah, koje su nam dosele čestim granjem pretvarale zelen u crnu goru, te nas je nizko busanje i kržljavo granje, a medju njimi tik pod vrhuncem kosodrevina kao predteča alpah sve većma sětjalo, da se primičemo glavici, koja oplešivěvši pod teretom čestih klimatičkih nepogodah, nosi ruho alpinskoga života. U 12 satih prispěsmo na žudjeni verhunac, na Plěšivicu u pravom smislu. Nastavivši barometer i kompas, pustismo se za čas na plandovanje.

Dan bijaše, da nemože krasniji biti. Na samom vrhuncu stajaše toploměr na 11· 3° R., a u zavětrini pokazivaše i preko 14° R. Barometrička měra pokaza absolutnu visinu Plěšivice na 51·60 b. st. Uzporediv ovu visinu s alpinskim područjem neima kao visina osobite znamenitosti; nu osvrnuv se na ravno ili ponajviše brěžuljasto zemljište trojedne kraljevine, navlastito Hrvatske i Slavonije, to je glavica Plěšivice za nas neobično visoka.

Uzduh biaše suh i radi visine, u kojoj smo stajali, veoma prozračan. Ovdě bi trebalo Preradovićeva i Trnskova pera, da opiše čarobno milinje prekrasne panorame, koja se uzhitjenu oku do nedohvatnih ďaljinah otvara.

Upravo prama sěveru pružahu se žumberske planine, svršujući se prama iztoku plěšivičko-okićkom kosom, a prama sěvero — sěvero — iztoku kratkim sedlom zagrebačkih gorah; prama iztoku protezahu se bosanske gore, a od iztoka duž cěloga juga do zapada razkrilio se je veličanstveni Velebić. Neima jamačno města, s kojega bi se divna povorka ovoga slavenskoga gorostasa mogla ovako podpunoma okom izměriti, kao što je Plěšivica. Ničuć na zapadu iznad Senja, vijuga se ovaj div do tromedje, gdě se u perivoj Zrmanje zalazi. U tamnomodroj sěni crnogorice, izpremlaženoj sunčanim světlom, rekao bi da nazireš razkriljena golema ramena, izpod kojih niču sivi sokolovi, kojimi si je naša ponosita Lika ime u světu stvorila.

Na sěvero-zapadnom obzorniku raztvorila se je povorka julskih planinah, te se je u tamnoj daljini jasno razabrati mogla glavica něke planine, koja se u oblacih gubi. Sudeći ovaj čunj po poznatih bližih gorah, po geografičkom položaju i neobičnoj visini, kojom nam se je u tolikoj daljini prikazala, pomislismo, da bi to mogao biti Triglav; pa sbilja, uzporediv kašnje kompasom označene bilježke sa zemljovidom, osvědočismo se, da je naša pomisao istinita bila. Nu kao što nam se je oko nauživalo slasti, gledajući divne oblike okružnih planinah, tako se je sětno i neveselo spustilo, obazrěv se obližnjim prostranstvom: neima tu vinogradi nasadjenih obronakah, neima plodnih niti zelenih livadah; města njih vidiš puste svědoke krševite tvorbe, nadtěcajuće se s bujnom papradju i jalovim brinjem o komadić težave zemlje; jedina te satnijska města s několiko bělih sgradah i razasute kućice krajišnikah sětjaju, da i ovdě ima naroda,

koji se s prěkom prirodom otimlje za kus hlěba. Pa ipak da pitaš krajišnika; bi li se htio u Banat seliti, odgovorit će ti: Jeste! Da mogu sobom Liku poněti. Natura paucis contenta!

Bilja opazismo na Plěšivici manje nego na Kleku, ubrasmo ga lěpu kitu; medju ostalim bijaše: eringium alpinum, centaurea montana, digitalis media, dig. grandiflora, chrysanthemum mont., aconitum napellus, silene inflata, gentiana germanica, gentiana lutea itd. Ova poslědnja biljka ovdě košnjak nazvana imade korěn 2 palca debeo, te ga krajišnici obično u torbi nose i proti grizu s rakijom piju. Vladisavke su radi gorkoga soka, što ga u njihovu korěnju ima, gotovo sve više ili manje lěkovite, stoga i vladisavka košnjak.

U polak tri sata počesmo silaziti s Plěšivice. Nakon mučna basanja banusmo gotovo s mrakom u Prěboj.

J. Torbar.

80. Větar.

(Iz Pojavah u zraku.)

Vi svi znate i sami, što je větar; nu znate li, kako větar postaje?

Pustite dakle komad papira po větru, pa ćete viděti, kako će lěteti. Buduć dakle da papir leti pomoćju větra, to mora i větar da leti, da se giblje. Větar je kao i naš hod. Mi se iduć kretjemo, gibljemo, a istom ovo naše kretanje, gibanje, zovemo hodom. Kad je větar, onda se giblje zrak kojim god načinom, pa će větar nastati. Pûšite ustima, stisnite napuhnuti měhur, mašite lepezom (mahačem), komadom papira ili čim god širokim, poćutiti ćete odmah větar; trčite hitro, pa ćete sami sobom větar učiniti. Kad dakle i nebi bilo zraka, ili kad bi bio sasvim miran, to nebi bilo ni větra; jer větar nije ništa drugo, nego zrak kad se giblje. Kad se zrak po-

lahko giblje, onda velimo, da vëtrić propuhuje; kad hitrije ide, onda vëtar puše; a kad sasvim hitro i silno ide, onda je vihar i bura. Kad vëtar puše, giblje se vazda zrak, nu sad polaglje sad brže, a prema tomu je i vëtar slabiji ili jači; jer zrak, čim hitrije ide, tim silnije udara u ono, što mu je na putu, upravo onako, kao kad vi iduć sad polahko, a trčeć sad hitro, lupite o kamen ili što drugo; hitro trčeć mnogo ćete jače poćutiti udarac, nego polahko iduć.

Sada dakle znate, da vëtar odatle postaje, što se zrak giblje s jednoga mësta na drugo, i to sad polaglje sad brže; treba vam dakle samo još to saznati, zašto i kako se giblje zrak. Pazite dobro.

Nalijte ulja u čašu, a zatim dolijte vode; ulje će se dići gore, a voda će spasti dolë. Zašto? Zato što je ulje laglje od vode, to jest polić ulja manje važe nego polić vode. Turite komad suhoga drva ili gube u vodu, duboko kako vam drago, a ono će se dignuti gore. Zašto? zato opet, što je suho drvo ili guba laglja od vode. Nu kao što se ulje diglo gori, zato što je laglje od vode, tako mora voda spasti dolë upravo zato, što je teža od ulja. Pa upravo tako vam i sa tekućinami, kad se smëšaju; laglje se dižu gore, a teže padaju dolë. Da sad uzmemo n. pr. poveću posudu pregradjenu u sredini, pa da na jednu stranu nalijemo ulja, a na drugu vode, a da zatim u sredini pregrade prevrtamo rupicu ili luknjicu, to bi ovom luknjicom voda, budući teža, sililа u ulje i padala na njega po strani, a istom zatim spala bi dolë; nu isto tako dolazilo bi ulje u vodu, i diglo bi se napokon gore. Sticale se dakle tekućine s gora ili sa strane, to svejedno teža ide k lagljoj, a laglja k težoj, a kad se već smëšaju, to laglje ostanu gore, a teže dolë.

Nu to biva i s jednom tę istom tekućinom, ako ikoliko tekućine kojim mu drago načinom postane redje, a po tom i laglje od ostale tekućine. Ako n. pr. voda stoji

u posudi na ognjištu tako, da je oganj pod posudom, to će voda najprije s dola vruća postati, ugrijati se; ta ugrijana voda razširiti će se i po tom redja postati; ova redja voda biti će i laglja, pa će se dignuti gore, a ono što je gore, pasti će dole. Ako posuda stoji uz plamen po strani, to će najprije rědka postati ona voda, što je tik uz plamen, te dignuti se u vis, i ostaviti za sobom město, kuda će doći odmah i ona voda, što je do nje najbliža.

Što sam vam tu govorio o vodi, to isto valja i o zraku. Izrežite zmiju od papira, pa ju oběsite na šiljast kolčić tako, da bude uprta o glavu, te ju metnite na peć; — ova će se zmija obratjati, jer zrak, što od vrućine redjim postaje, ide u vis, a na njegovo město dolazi drugi, pa stoga postaje slab větrić, te obratja zmiju. Otvorite vrata od sobe tople (ložene), kroz koja se ide u sobu studenu, pa ćete opaziti, da zrak iz jedne sobe prolazi u drugu, i to tako, da topli zrak ide sgora iz sobe tople u studenu, a mrzli s dola iz studene u toplu, u sredini neima nikakva propuha. Da je tomu zbilja tako, možete se najlaglje osvědočiti na plamenu svěće. Držite ju gore, plamen će se svrnuti u sobu studenu; spustite ju do sredine, plamen će mirno plamtiti, a metnite ju na tla (zemlju), plamen će se obrnuti prema toploj sobi. Plamen se tu upravo tako previja, kao da pušete sjedne strane na svěću. Evo vam větra i u zatvorenom městu, a jedini je uzrok tomu, što je zrak u jednoj sobi topliji, nego u drugoj.

Ovo se može lahko dogoditi i na prostom zraku, i budući da su razna města površine zemaljske i zraka, što ju okružuje, sad toplija sad hladnija, to upravo stoga postaju najčeštje větrovi, koji su sad slabiji, sad jači, te jih zato zovemo větrići, větri ili vihri. J od požara se razgrije zrak, pa onda nastaje větar, akoprem je prije sasvim mirno vrěme bilo. Tko je bio na obalah morskih,

ili kod povećih jezerah, znati će, da ondě po danu větar vije s vode na kopno, a noćju usuprot s kopna na vodu. To je sasvim tako, kao kad zrak propuhuje medju sobami, koje nisu jednako tople; jer danju sunce prije i jače razgrije kopno nego vodu, pa se zato zrak na kopnu, baš kao u toplijoj sobi, diže u vis, pa nad vodu, a onaj hladniji zrak, što je nad vodom, mora da prodje nizinom na kopno. Mi ćutimo samo onaj propuh, koji ide dolinom, jerbo samo taj puše na nas, na kuće, drvetja itd.; dolinom i danju ide větar s vode na kopno, pa ga samo u tom pravcu ćutimo. Nu noćju se sve proměni; jer kao što sunce kopno laglje i brže razgrije nego voda, tako se opet brže i razhladi, kad sunce zapadne, a voda ostaje dulje topla; pa budući da se danju zrak jače razgrije od toploga kopna, to se opet noćju jače razgrije od vode, pa zato sve biva onako, kako smo rekli.

Uzmimo sada dvě kakve god susědne okolice, od kojih je jedna toplija nego druga, to ćemo opaziti da s gora puše větar iz okolice toplije k hladnijoj, a u isti čas propuhuje zrak dolinom iz okolice hladnije k toplijoj. Ovo vam je, ako i ne jedini, a to glavni uzrok větra. Više o tom za sada netreba da znate.

Ako li ste me dobro razuměli, to već nećete věrovati, da se vihar digne, kad se tko oběsi. Što je božjemu zraku i větru do oběšenjaka? Velite, da zli dusi odnašaju dušu. Dà, zli dusi! Zli dusi jesu zli ljudi, koji vas pobudjuju i mame na zlo; ali dusi jesu strasti i opake želje, kojim se neznate oprěti, te ste skloni na zlo, pa grěšite, nemisleći na zapovědi božje. Cěla je istina, da Bog kazni prekršenje svojih svetih zapovědih, jer je on najpravedniji sudac, nu k tomu netreba, da zli dusi grěšne duše vihrom prenašaju. To su bajke, kakovih u vas ima dosta, zato sam i nakanio, da vam misli vratim na pametnije stvari.

Vĕtar puše vrlo različitim pravcem, nu glavni su pravci po četirih stranah svĕta; onaj što puše s one strane, s koje sunce izlazi zove se iztočnim vĕtrom, iliti iztočnjakom, a na nekojih mĕstih podravcem; onaj što veje s one strane, gdĕ sunce zalazi, zove se zapadnim iliti zapadnjakom; onaj što veje s one strane, gdĕ sunce stoji od podne, zove se jugom; a onaj s protivne strane zove se sĕverom. Nu ako neveje upravo s iztoka ni sa zapada, ni s juga, ni sa sĕvera, nego nĕkako u sredini izmedju ove ili one strane svĕta, to se zove: sĕveroiztočnim, južno-iztočnim, sĕverozapadnim. A ovi su pravci medju kućami, gorami i šumami još različitiji, jer se zrak ovuda prebija kao voda o bregove. Tko dakle hoće da po zastavici pozna, s koje strane vĕtar puše, taj mora zastavicu na visoko mĕsto postaviti, ako hoće da točno prepozna pravac vĕtra.

Vrlo je koristno postavljati ovakove zastavice, jer to nestoji mnogo, a može se po tom kadšto pogoditi, hoće li biti kišovito ili lĕpo vrĕme. U našem kraju pada ponajviše kiša iza južno — i sĕvero-zapadnoga vĕtra, a poslĕ sĕveroiztočnoga je lĕpo vrĕme. U nas oko Zagreba puše ponajviše zapadni vĕtar; zapadnih vĕtrovah ima kod nas tri puta toliko, koliko iztočnih, a lĕti dapače šest putah toliko. Vihrovah možemo cĕlom godinom nabrojiti do trideset; u samom ožujku bĕsni vihar po šest putah.

Vĕtar nepiri vazda s jedne te iste strane gore i dolĕ, jer kadšto vidimo, kako oblaci idu upravo proti onoj strani, s koje vĕtar dolazi; vĕtar n. pr. puše sa zapada, a oblake tĕra iztočni vĕtar. — Ako se dva protivna vĕtra sukobe, ili udare po boku, to jest sa strane sebe, to nastaje vihar. U ovakovoj se vijavici vrti zrak brzo na okolo, te stvara vir, kakov i u vodi postaje, kad kolcem ili čim drugim na okolo po njoj kružimo. Takov stup virom se vrtećega zraka ponaša sobom u visinu prah, pĕsak, listje itd. Ovaj se stup vrti ili na jednom

městu, ili okolo na okolo, ili ide brzo sve dalje te dalje; ovo vrtenje traje několiko časovah, a zatim padaju na tla sve te stvari, koje su bile u zrak dignute. Glupaci vele, da u visavici plešu věštice, a ono se opet iz dosada rečenoga može razabrati, da vihar samo odatle postaje, što su se sukobila dva protivna větra. Ovakove vijavice, ako su pomanje neškode ništa, dapače nas zabavljaju; nu ako su veće i jače, mogu i poveće drvo izkorěniti. Kad se takova vijavica dogodi na moru, ponosi sobom mnogo vode, pa zalěva i oštetjuje ladje iliti brodove. Da se mornari uklone nesreći, pucaju iz topovah, tim se potrese zrak, a vijavice nestane.

Od větra postaje i dobro i zlo, kao od mnogih drugih stvarih na světu. Větrovi su kadšto tako silni, da drvetja lamaju, šume i kuće uništuju, dapače dogodilo se već i to, da je silni vihar cěle zvonike porušio. A najsilniji su na prostom polju i na moru, gdě jim neima nikakvih zaprěkah; na visokih gorah; nu najškodljivije su ipak silne vijavice. Slabiji větrovi i větrići donose različitu korist: razhlade zrak, te ugadjaju ljudem, životinji i rastlini, suše vlagu, prenose i raznose sitno sěmenje s jednoga města na drugo, pa tako nikne gdě što bilje, što ga nikad prije ondě nije bilo. A koliku korist donose obrtnikom? Okretjuć suvače, koristni su kao voda mlinarom; a dok nisu ljudi uměli brodove parom těrati, nebi bili mogli bez větra ili nikako ili samo težkom mukom broditi po moru.

81. Pozdrav Zagorju.

Zdravo, sladke okolice mile,
U kojih sam toli izkusio
Slovinskoga gostoljublja sile,
I naravi blagom s' uzhitio;
  Zdravo kraju, gdě se milo vode
  Srdcah dari i majke prirode.

Tvoj je izgled, vilinsko čaranje,
Koje srdca radoštju napaja,
Naših vilah ti si mirno stanje,
Prava slika zemaljskoga raja;
  Milo nam se pružaš iza gora'
  Kano vali preko sinjeg mora.

Cvětje, trave, gore, bistra vila,
Gajni brězi i bujne doline,
Sladki romon slavuljeva cvila,
Koji poje prě neg sunce sine,
  I prijaznost tvojih stanovnikah
  U mom srdcu ostat će uvěka.

V. Vežić.

82. Karlo I. (IV.), car rimski, kralj češki.

(Po Vaclavu Zeleným.)

Nijedno ime nije tako duboko usadjeno u pameti i srdcu naroda českoga, kano Karlovo ime. Sětjajuć se njegovih vremenah, vidi u njih česki narod svoj zlatni věk, i drži ga někim višim bitjem, koje je razlilo mnogo blagoslova po Českoj.

Za slavnu zadaću njegovu pripravljala je Karla čudnovata škola. Budući sin junačkoga pustolova, kralja Ivana Luxemburžkoga probudi već u tretjoj godini živoga svoga nepouzdanje otca, koga su laskatelji uglavili, da nemirni Česi naměravaju nejakoga děčaka podići na prěstol, a okrutni otac posla trogodišnjega děčaka u Krivoklat, da ga ondě kano državna zarobljenika budno straže. S rastećim je sinom raslo i nepouzdanje otčevo, koje se je tek onda umirilo, kada je sedmogodišnjega Vaclava poslao u srodni dvor francezki, da se ondě odhrani.

Kano u prognanstvo podje nejaki naslědnik kraljevine česke u daleku Francezku, al uprav iz toga prognanstva procvate sreća českoj zemlji! U parižkom je dvoru imao znalični děčak mnogo bolju priliku učiti, nego li u burnoj Českoj, ondě je dobio tako izvrstnih učiteljah, kakovih nije onda bilo kod kuće, pače revni je mladić polazio i javna predavanja glasovitih učiteljah, u visokih školah parižkih. Duh mu se je tako brzo razvijao u takovih okolnostih, da je u petnaestoj godini bio za ono vrěme jako prosvětljen. Onda ga na jedan put pozove pustolovni otac u Italiju, gdě se je bio samovoljno uměšao u zapletene prepirke svih gradovah i hotio utemeljiti jaku državu. Gojenca parižkoga postaviše na čelo vojsci, i pověriše mu upravu vlade česke u Italiji, gdě su ga okružavali lukavi državnici talijanski. Pa gle, tu se on održa slavno u težkih okolnostih! Svladjivaše neprijateljske vojske i věšto se ugibaše zanjkam tajnih protivnikah.

Ali brzo se osvědoči Ivan, da se nemogu svladati Talijani, a mladi mu se sin morade povratiti kući. Ali kakov bijaše to sastanak s narodom! U dalekom tudjinstvu běše zaboravio narodni jezik, pače i svoje uprav česko ime V á c l a v ostavio u Francezkoj, te se povrati kano tudjinac K a r l o. Ali srdca Karlova neběše izkvarilo tudjinstvo, mnogo godinah bivši u inostranstvu, zaljubi se tim više u svoj narod, potegnu tim vruće za svojom domovinom. Ali kakovu nadje domovinu svoju! Zemlja nutrnjimi nemiri i pretěranimi nameti opustěla i osiromašila, a kraljevski sin neima u svojoj stolici města, gdě bi glavu naslonio.

Ali ovako grozna nevolja miloga naroda neuplaši vatrenoga mladića, već ga potakne k radu, te se s uzhitom prime popravljati sve oko sebe. Tu su ga često iztrgavali izsred spasonosnih naporah, sad nepouzdanjem otčevim, sad iztěrivanjem novacah na zabavne pute otčeve, sad zapovědju, da ide u rat u Litvu, u Italiju, u Fran-

cezku, na sve strane světa, dok nije smrtju otca postao gospodarom svoje sudbine.

Trideset je godinah imao Karlo, kad je zasio na prěstol česki, ali je imao jur izkustva poput starca. Poznavao je iz svoga izkustva svu Europu, poznavao je glavna dva dvora: parižki i papinski, znao govoriti u pet jezikah, pravo čudo za ono vrěme! Bio je glasovit vojvoda i mudar državnik, bio je najprosvětjeniji vladar dobe svoje. Visoka mu prosvěta i vlastito izkustvo pokaza stazu, kojom je imao udarati. Biše opazio kod svoga otca, da i najslavnija junačka děla neusrećuju domovine, te postane odlučnim prijateljem mira. Karlo, sin prvoga junaka i najhrabrijega naroda one dobe, Karlo, koji je jur u petnaestoj godini svojoj sa slavom vodio vojsku, bijaše najmiroljubniji vladar svoje dobe. Ova ljubav mira glavnim je znakom naravi Karlove.

Mirnim se radom imahu proslaviti Česi! Obdělavanje zemlje, promicanja trgovine, podupiranje znanostih i umětnostih, na to se obrati sva briga njegova. Pače ljubav se mira proměni u duhu njegovu u otvorenu mržnju rata. Kad bi god nastale prepirke u němačkom carstvu, koje je kano car imao rěšiti, razpravio bi jih putem dogovorah, a kad bi se primio mača, učinio bi to samo, da poda važnost rěčim svojim. Oružjem mu nije bio mač, već zlato, kojim je brzo postigavao svrhe. I zemaljah je dobivao, ne ratom, nego mirnimi ugovori, novcem, pa je tim postajao mnogo pogibelnijim za susěde svoje, nego li kano slavan vojnik, dočim je umio svaku njihovu pogrešku na svoju korist obratiti. Sbog te ljubavi mira često su Karla potvarali plašivoštju; ali je težko věrovati, da bi bio plašivicom muž, koji je kano mladić slavno vojevao, i u krvavoj kreščačkoj bitki u najguštjem ograšju težkih ranah dopao. Ni to nije jasno, zašto bi bilo moralnije, ubiti neprijatelja,

nego li ga novcem dobiti. — S tom ljubavlju mira spajao je Karlo i veliku pobožnost.

Izkusujuć već za mladosti svakojakih protivnostih, obratjao se je već davno k višoj moći, koja upravlja udesom světa. Hram sv. Vida i Karla, zatim mnogobrojne crkve i samostani svědoče i sada za pobožnost Karlovu, a došav na obljubljeni mu Karlštein, opaziš ondě uzanu stanicu, gdě je božićevao, moleć se i posteć. Prijateljstvo njegovo najsigurnije si je stekao onaj, koji je umnožio bogatu njegovu glavnicu „ostanakah Svetih". I duboko štovanje, koje je uvěk, i na carskom prestolu, izkazivao papi, izviralo je iz toga vrutka. Ali pobožnost je svoju upravljao razumom — bio je mogućan zaštitnik odvažnih propověduikah, Waldhausera i Milića, vodećih žestoku borbu s manami světa.

Isto tako bio je Karlo i vatren prijatelj svoje domovine, te ga je milo gledati, gdě marljivo kupi sa svih stranah, čim bi urěsio zemlju svoju: ovdě plemeni vino česko trsjem burgundskim, ondě zove velike umětnike iz bliza i daleka u Prag; tu utemeljuje visoke škole, da nemoraju Česi u tudji svět po svoju prosvětu, ondě gradi samostan bratji Jugoslavjanom, da se odanle prenese medju nje prosvěta, ondě širi cvatuću česku državu susědnimi zemljami. Goruće je ljubio Karlo i rodbina svoju.

Ali ovdě smo na razputju krěposti i slaboće njegove, pretěrana ljubav dětce bijaše glavnom slabоćom njegovom. Već u tretjoj godini krunio je najstarijega sina svoga; dětci je još u zibci tražio žene i muževe kod susědah. Pače ta ga nerazborita ljubav dětce tako daleko zavede, da je sam pokvario dělo rukuh svojih; da mu svi sinovi imadu po koju zemlju, sam je svoju državu medju nje podělio.

Neobično je rěsila Karla miroljubnost njegova. Kad bi učinio saboru kakov predlog, koji bi imao koristiti

zemlji, a ovaj ga nebi primio, odustao bi Karlo posve od njega, nečineć ništa, da prisili sabor. Osobito ga odlikuje i miroljublje prama Petrarki. Glasoviti je ovaj pěsnik uživao milost Karlovu, pa je nije ni onda izgubio, kada je ukornimi listovi nastojao oko toga, da Karlo izvede větrogonjaste misli njegove, da ponovi staru rimsku slavu. Karlo je velikodušno podnosio žestinu talijanskoga rodoljuba, ali nije oteo milosti pěsniku.

Je li česki Karlo bio Velik? Nezovu ga tako; do onda nisu tim imenom odlikovali nijednoga, koji nije vodio krvavih ratovah. Kada se bude veličina měrila po broju usrećenih, a ne ubijenih, biti će i česki Karlo Velik!

Václav Zelený.

83. Pad zlatne horde.

(Po Herrmannu.)

Poslě pokorenja Novgoroda zauzima drugi dogadjaj, pad tako zvane zlatne horde i novo stečena sloboda Ruske, svu našu pozornost. Već davno běse prispělo vrěme, da se Ruska oslobodi tatarskoga gospodstva, jer u hordi běše nastao razdor, a Rusi se běhu okrěpili pod mudrimi svojimi velikimi knezovi; ali tekar knezu Ivanu podje za rukom, skinuti s Ruske sramotni 250 godinah nošeni jaram tatarski. Poput svojih predšastnikah, nastojavaše on uzdržavati u hordi neslogu, zato se sdruž, s nogajskim kanom u Krimu, pa tim držaše u strahu i kana velike horde i Kazimira, njegova savětnika.

Kazimir se sve to više zabrinjivaše s rastuće moći velikoga kneza, zato zamoli Ahmata, kana tatarskoga da s njim provali u Rusku. Ovaj se g. 1480. dignu polagano s neizměrnom vojskom proti Ruskoj, i prodre do Ugre, gdě sa svojih šest sinovah i mnogo knezovah očekivaše svoga saveznika Kazimira. Ali ovaj nedodje, jer

Mengli Ghirei, kan nogajski, běse navalio u litvansku Podoliju. Veliki se knez nadaše navali Ahmatovoj, ali u Moskvi zavlada strah i trepet; kneginja poběže s cělim dvorom sve do Bělo-ozera. S pohvalom treba spomenuti, da je osobito svetjenstvo nastojalo bodriti srdca uplašenih Rusah i poticati jih na obranu domovine. Zato sve pograbi oružje, da se opre neprijatelju. Ruske se čete razprostroše zemljom u obsegu od deset němačkih miljah i suzbiše prednju neprijateljsku vojsku, koja je hotěla preći Ugru. Dne 8. Listopada pade sva tatarska vojska na ovu rěku. Ali se borahu samo iz daleka: Tatari strělami, a Rusi puškami i strělami. Tri se dana ponavljahu bitke, ali nitko neuzmaknu, ter sve osta neodlučno. Sada pozva veliki knez bojno věće, u kojem se odluči, premda ima mnogo neprijateljah, boriti se do zadnje kaplje krvi za domovinu. Ovo se věće činjaše pogibeljno knezu, koji bi bio volio, mirnim putem razpraviti tu razmiricu; ter kada su dva njegova ljubimca očitovala svoje jednako miroljubne misli, posla boljara Tovarkova s ponudom mira i s mnogo darovah i Ahmatu i knezu horde Temiru. Ali Ahmat zabaci na svu sreću Ruske te ponude, zahtěvajuć bezuvětnu podložnost, sramotno robstvo i dužni od devet godinah danak. To bijaše odviše, knez nemogaše na to pristati, ter se prekinu svako ugovaranje.

Ali niti Rusi, niti Tatari neučiniše ništa odlučna, ter se s obě strane Ugre gledahu neprijateljske vojske puna dva tědna. Ali kad se je smrzla Ugra, a knez se pobojao prelaza Tatarah, zapovědi vojsci, da se natrag povuče u ravnine Borovska i Kremeneza, jer ovo mu se město činjaše prikladnije za bitku, nego li rěka Ugra. Ali nam se čini, da ga je samo strah na to nagnao, jer tatarsko se je konjaničtvo moglo bolje razširiti na ravnini, nego li kod rěke. To, čini se, da su opazile i ruske čete, jer njimi zavlada strah, pa město da uzmaknu,

poběgoše sramotno. Opazivši sutradan Tatari, da kod Ugre neima više Rusah, pobojaše se zasěde, pak i oni poběgoše glavom bez obzira. Tu se dogodi, što se je veoma rědko sbivalo u světu, da dvě vojske běže jedna od druge, neznajući zašto. Ahmat, misleć, da ga je Kazimir ostavio i izdao, osveti mu se strašno, poplěniv Ukrajinu i poharav dvanaest gradovah, kojih je stanovnike kano roblje sobom odvukao. Ruska osta neoštetjena, jer brat knežev suzbi Ahmata, pače poče ga progoniti na běgu u puste, gdě ga je trebalo. Jer veliki knez, sluteć, da je Ahmat svu svoju vojsku izvukao iz zemlje, zapovědi krimskomu careviću Nordoulatu i knezu Vasiliji Nosdrovatomu, da nuz Volgu provale u ostavljenu hordu, nebi li tako prisilio Ahmata, da se vrati na obranu svoje zemlje. Čim je Ahmat čuo, da su mu Rusi u hordu provalili i plěniti uzeli, vrati se umah sa svojom vojskom; ali dodje prekasno, jer nenadje više Rusah, koji se běhu s velikim plěnom kući povratili. Ali zato nagazi na novoga jakoga neprijatelja, na Nogajce, koji su bili sa 16000 Kozakah u hordu navalili, ostalo poplěnili i sama Ahmata uništiti htěli. Pak to se i dogodi; je kad se je Ahmat, blizu sadanjega Azova, bio utaborio, navali nanj iznenada noćju Irak, ubije sam u čadoru spavajućega Ahmata, zarobi mu ženu, kćeri, blago i mnogo litvanskih robovah, pak se povrati opet u Tjumen u Sibiriji. Ali zlatna se horda tim raztepe, a Rusi sramotnoga robstva oproste. Istina, da su sinovi Ahmatovi još někoje vrěme carevali na pustah blizu Volge, stolujući u Astorahanu; ali nesmědoše više ustati na Ruse, a Saraj, glasovita prestolnica Batisova i sělo zlatne horde, koja je 200 godinah sramotnim jarmom pritiskivala ruske knezove, pade od vatre. Podrtine joj i danas stoje, i sětjaju putnika, na někadanju joj važnost i veličinu.

84. Težina.

(Po Kodymu.)

Ako se jabuka odtrgne od stabla, padne; ako pustimo kamen iz ruke, ili ga bacimo u zrak, padne; zašto? — zato, jerbo ga zemlja k sebi privuče.

Ali ona neprivlačuje samo ova ili ona tělesa, kano što magnet privlačuje samo želězo, već sve, što je god na světu. Ona nevlada samo nad kamenom i kovom, nego i nad percem, nad kapljom vode, nad praškom u sunčanom světlu, pače i nad istim zrakom. Ona je kano mati, koja sva tělesa i sve što je na njih gradiva grli, ona si neda ništa otudjiti, a sve što hoće da se od nje odalji, opet se k njoj vratja. Tà i tane, u zrak izbačeno, opet dolě padne.

Svojstvo to, da zemlja sve privlači, zove se privlačnost, pritežnost. Tomu svojstvu, čini se, da se protive něke stvari. Dim se diže, osobito za stalna mirna vremena, ravno u vis; ptice se dižu u zrak, pače i baloni se dižu pod oblake. Ali to se samo čini da je protivno onomu svojstvu.

Kus drva ili pluta, zagnan u vodu, izpliva na vrh, premda neće nitko reći, da drvo ili pluto neima nikakve težine. Tako biva i s onimi stvarmi. Ptica se u zrak diže samo pomoćju svojih krilah, ali kad pre stane letěti, namah dolě pada. Tako i balun pada, kad se izpusti onaj lagahni zrak, kojim je napunjen.

A dim, koji se je u razgrijanom zraku digao, stoji u zraku samo tako dugo, dok mu se čestice sakupe: kano čadjav prah dolje padnu. Isto biva i s oblaciovi sastoje od samih lagahnih vodnih bobuljicah, koje su kano para gore izplivale, držeći se gore tako dugo dok se sliju u kapi, ter u slici kiše, tuče, ili sněga dolě padaju.

Rèčju, sve što je materialno, jest i težko.

Ali težina se neočituje samo u padu, ona děluje i onda, kada miruje tělo. Jabuka se na stablu sklanja k zemlji, kamen svezan na konac teži dolě, a metnut na ruku ili na stol pritište takodjer dolě. U svem se vidi težnja prama zemlji.

Ali kad se i dogodi, da je tělo došlo do zemlje, vlada li onda možda mir? — nipošto; i sada tišti ono zemlju, a da se izpod njega izvadi zemlja, opet bi dublje padalo, dok bi, kad bi se uvěk moglo izpod njega vaditi, do sredine zemlje došlo; a ondě bi ostalo, jer bi ga dolnji dio zemlje toliko potiskivao gore, koliko ga dolě potiskuje gornji.

Ali što je to? Gdě je uprav ta težina? — Je li to samo radnja zemlje, koja sve k sebi privlači, a druga tělesa nerade ništa, puštajući se privlačiti? — Nipošto. Težina je obćenito svojstvo. Svako ma i najmanje tělo vuče k sebi, ali različitom snagom, kano što je komu materija veća ili manja.

To je slično onomu, kad se dva broda, vezana konopom, k sebi privlače; ako su oba jednako velika, privući će se jednakom silom i sastati na pol puta. Ako je pako jedan dva puta veći, privući će dva puta više, a drugi mora dva puta onako brzo poći, kano što je pošao prvi. Što pako, ako je jedan deset putah veći? Onda će nanj doći samo dio puta, dočim se drugi mora približiti deset putah toliko, dok se sastanu.

Ali sad idimo još dalje i pomislimo, da je na jednoj strani brod, a na drugoj orahova lupina, pa da se medjusobno privlače . . . kako će to biti? — brod će se samo tako malo maknuti, te će se činiti, kano da na městu stoji, a samo lupina k njemu ide.

Uprav tako biva i s našom zemljom i sa svimi tělesi, što su na njoj i okolo nje.

Ona privlači sva k sebi, a sva privlače nju; ali

vučenje je ovih tako neznatno, kano da ga ni neima. Jer ako prispodobimo komad pećine s našom zemljom, to je ova mnogo hiljadah putih veća naprama pećini, nego li što je lupina naprama brodu.

Zato nije ni čudo, ako se sva tělesa na zemlji i nad zemljom, tako malo medju sobom privlače, pak i onda, kad jim je inače slobodno, kano kad dva kamena, o dva konopa viseća, pokraj sebe ravno padaju. Jer je njihova medjusobna sila neznatna prama sili, kojom jih zemlja vuče.

Ali pri svoj toj neznatnosti, sile se one ipak privlače, pa to se može i viděti. Englez Cavendisch (čitaj Kewndyš) dokaza to svojim pokusom. Kod toga je pokusa bilo to glavno, da se preprěči pritežnost zemlje, a tělesa da se tako lagunko oběse, da poćute i najmanju pritežnost. U tu je svrhu uzeo Cavendisch tanku, dva lakta dugu drvenu batinicu, a na njezinih je krajevih privezao dvě olovne kruglice u slici malih jabukah. Tu je batinu u srědi oběsio kano vagu za tanahnu 20 lakatah dugu žicu. To je pako sve tako ogradio, da se nemora nikako micati u zraku; a dolě je napravio staklena okanca, da može motriti, što će raditi palica.

Palica se je počela s početka amo tamo okretati, zatim samo njihati, dok nije napokon posve stala. Sad je približio jednoj kruglici velik kus olova, a gle, kuglica se je primakla, a kad je opet odmaknuo olovo, kruglica se je opet odnjihala.

Po tom je proračunao jakost te pritežnosti. Prispodobiv za tim materiju onoga olova s materijom cěle zemlje, pronadje, da je njezina pritežnost u onom istom razměrju veća, od pritežnosti olova, koliko je veća od olova. Odatle biva jasno, da je pritežnost svojstvo svih tělesah, i da stoji u razměrju s njihovom materijom.

85. Живи пијесак у Србији.

(Из Гласника дружтва србске словесности.)

Између данашње дунавске обале и старога бријега, до кога су доспијевале воде у оно давно доба, за које народна гатка смишља угарску равницу покривену бијелим морем, находе се у нашем Подунављу од Рама, од утока Тимока у Дунав мањи и већи земни простори покривени бјелутковим пијеском, који вјетар непрестанце покреће, те га због тога народ живим пијеском називље.

Природни појави, који се на ових пијескових сбивају, врло су чудновати: зато природозналац сматра ове пијескове с највећом љубопитношћу, ако и неима пред очима никакве практичке цијели. Колико би више морао то чинити народни економ, који зна, да су ови пијескови земљедјелцу од велике штете зато, што слабо годе развитку користнога биља, и што вјетром на оближње земље пренешени кваре плодовитост њихову; и који с друге стране увиђа, да се те незгоде дају с мало труда и трошка бар већином уклонити.

Да би се могло разумјети, како постаје пијесак у обће, и како су могли пијескови, о којих је ријеч, на она мјеста доспјети, гђе јих сада налазимо, ваља нам се обазријети на неке промјене, које се сбивају са стијенами, што састављају нашу земну кору, и на посљедњи велики преврат, који се је давно пред историчко вријеме догодио на нашој земљи и који је данашњим континентом и морем, бар што се наше Еуропе тиче, онај облик дао, који сада имају.

Пијесак постаје од различитих силикатних стијена: гранита, гнајца и лискуновога скриљца, које физичке и хемичке силе, а поглавито студ и сунчана

жега, којим су стијене периодично изложене, троше. Што се башречене стијене највише разпадају, тому је природни узрок тај, што су састављене од мањих или већих комада свакојаких руда, које се у различитом ступњу одупиру силам на њих дјелујућим. Сбог неједнакога ужења и ширења стијене слиједи, да се по дужем времену свеза између тих саставака слаби, а стијене најпослије у ситнија и крупнија зрна разпану. Пијесак и шљунак, који је на тај начин постао, остаје на свом мјесту непромијењен, ако је у покоју; ако ли се пак гђе нађе без заклона на вјетру, овај ће ситније каменне трошке односити. при чем ће све нови и нови каменни видик излазити, који се редом троши и изтрошен даље покреће. О промјенах имамо најпоучљивији примјер на рамском брду. Стијене — лискунов шкриљац — на врху тога брда оголићене тер измјенице студу и сунчаној жеги изложене полагано се на површини круне; јак вјетар а особито кошава, која кадшто орканском силом душе, помијешта те разтрошене стијене, и пошто су се међусобним тарењем уситниле, односи јих на све стране у виду летећега или живога пијеска.

Нађу ли се напротиву разтрошене стијене гђегод на страни каква брда, оне морају по закону тежине у нижа мјеста падати, и то дотле, док јих прихвати какова вода, која ће јих снијети у потоке, ријеке, језера или море, гђе ће се најпослије сталожити. Док се пијесак и шљунак с брда осипље, или се у текућој води све даље и даље покреће, мора му се зрно међусобним тарењем смањавати. Тим пако, што у текућој води крупније, теже зрно раније на дно пада, мора и пијесак, што даље иде, једнообразнији бивати тако, да најпослије по дугом путу у тихој води сталожен представља ону једнаку дробну масу, која нам је под именом ријечнога пијеска позната. Догоди ли

се пако, да оно мјесто, гђе се је талог најзада стањо, без воде остане, пијесак остане на суху, и од тога часа бива подложан свим оним силам, које на површини наше земље владају.

Да се све то тако догађа, да се стијене непрестанце троше и да се послије у ријеке и мора у виду облутка, шљунка, пијеска и муља уносе, о том се можемо на сваком брду и у сваком потоку лахко увјерити, а по том нећемо нишало сумњати, да су неки наши пијескови на тај начин могли постати. Али кад погледамо, колике су те масе пијешчане, кад јих видимо на приличној висини, дакле на мјестих, гђе сада вода ло њих недоспијева: онда оно, што је о постанку пијеска речено, није довољно, да нам све то објасни, тер морамо прибјећи геологији, којој је задатак, да нас обавијести о узроцих, који су тако што произвести могли.

Велики басен између Карпата, сјеверних и источних Алпа, усред кога лежи данашња Угарска, био је некада покривен морем до висине, коју талози од дилувијалне глине означавају. Ово се је море, које и народне традиције спомињу под именом бијелога мора, пружало од Мархфелда на подножју сјеверних Алпа до наше Авале и заузимало дио доње Аустрије, сву равнину Угарску, већи дио Славоније и равнину Хрватску, и увлачило се у оближње земље: Ердељ, Србију, Босну и Штајерску у виду већих и мањих затона.

На висових, што су окруживали то море, природне су силе трошиле тврде стијене, а воде су те раздробљене стијене уносиле у бијеломорски басен, да јих којегђе сталоже.

Притичуће у овај басен воде, одтицале су, гђе у данас одтичу, кроз дунавски тијеснац у друго много веће море, које се је простирало од јужних Карпата и Балкана до Уралских и Валдајских гора.

У вријеме, кад традиције свих кавказких народа спомињу неки велики потоп, догодила се је на земљи нека велика промјена, која се је дотакла и басена, о ком је овђе говор. У неком, од Европе можебити доста удаљеном басену — рецимо само примјера ради у атлантскому оцеану — морско се је корито сбог разкинућа какова већега континента, јако углубило тако званим секуларним снижавањем; оближње су воде по закону тежине поврвиле, да изпуне ту провалу, а удаљенија мора, која су по свој прилици, као и данас мореузи, међу собом у свези била, морала су толико воде уступити, колико је требало, да првашњи губитак накнади и раван воде поврати. Природна је тому посљедица морала бити, да су се мањи и узвишенији басени или сасвим изпразнили или јим се вода знаменито снизила, и да је тако на мјестих, која је оставила морска вода, морао на суху остати многи траг од онога, што се је на дну морском таложило, или што је у мору некада живјело.

Осим других басена, што су том приликом изгубили своју воду, морао се је изпразнити и онај, што га је бијело море било изпунило, и то савршено, јер је његов дио, данашња равница угарска, најмање 40 метр. над црним и средоземним морем издигнута. Напротиву други басен, у који су се воде из бијелога мора излијевале, на неких је мјестих дубљи од сусједних мора, и зато су ова мјеста остала под водом, која јих и сад покрива. Остатци тога великога мора познати су нам данас под именом Азовскога мора, каспијскога мора и Аралскога језера. — Кад су усљед горе реченога великога преврата воде бијелога мора почеле кроз дунавски тјеснац живље одтицати, онда су се морале покренути и различите у басену сталожене масе од муља и пијеска, што се нису још биле под притиском других маса стврднуле. Пијесак, шљунак

и облутак, као тежи дио од разтрошених стијена, могао се је само у живо текућој води помицати, сталожавао се је пако, чим би вода престала живо тећи, и то страном зато, што се је вода јако стијешњивала или напрасито ширила, страном пако, што се је около какве запреке јако вијугала. На највећу је запреку одтичућа из бијелога мора вода наишла при самом улазу у данашњи дунавски тијеснац, и зато су баш пред овим тјеснацем највеће таложне масе нагомилане у тако званом Бијелом брду у Банату. Пошто је вода овај тијеснац између данашње Горице и Базијаша превалила, морала се због низке с наше стране обале јако разлити, и том се је приликом морао сав онај пијесак сталожити, што се на више мјеста од Затоња до Голубца налази. Од Голубца је текла вода с удвојеном брзином између тијесних и високих обала до из под Цевринскога брда, па како се у цијелом том тјеснацу Дунав само незнатно шири близу Милановца, Брњице и око Доспе, то се нису могли нигђе ни талови од пијеска стварати. Кад је пако вода Карпате, посљедњу запреку у свом току превалила и у Румунско-бугарски басен ступила, морала се је опет разлити, те је, изгубивши окретну силу, спустила на разна мјеста веће и мање пјесчане масе, које и данас налазимо близу Кладова, Радујевца, Србовлаха и које се и преко Дунава у Румунској продужавају.

86. Petar Pustinjak.

(Po Lanzu.)

Od mnogo jur vĕkovah običavahu krštjanski hodočastnici hodočastiti u svetu zemlju, da na posvetjenom mĕstu, gdĕ je Spasitelj učio i trpio, pobožnost obavljaju. Arabi nisu za svoga ondĕ gospodovanja prĕčili

takovih hodočaštjah, pače su jih često i podupirali. Ali pošto su Turci zavladali onom pokrajinom, zlostavljali su sve to gore hodočastnike, koji su uprav sada onamo učeštjivali: morali su platjati težke namete, svetilišta su jim oskvrnjivali i pobožnost izsmijavali, svetjenike zlostavljali, pače i sama su patriarhu za kose sa žrtvenika izvlačili.

Dogodi se, da je medju drugimi hodočastnici došao iz Francezke u Jerusolim něki svetjenik, imenom Petar Amienski, prozvan Pustinjak. Těla bijaše malena i neznatna; ali živahan duh probijaše iz bistroga mu oka i rěčitih ustijuh. Plativ namet, podje u grad, gdě začu za muke krštjanah i vidě svojima očima njihovu sramotu. Zato pristupi k patriarhi Simeonu, da se s njim porazgovori, kako bi se to zlo dokinulo. Ali mu ovaj na tužbe i suze odgovori: „Petre, sam vidiš, kako je slab naš narod, da se nemože braniti od nepravde. Grkom, koji su nam za utěhu i pomoć najbliži, uzalud bismo se utekli, premda imadu dosta blaga; jer neimaju snage, ter jedva same sebe brane tako, da su jur polovicu carstva izgubili. Ali da se vaš narod, koji je božjom pomoćju još čil i našim neprijateljem strašan, hoće bratinski da nam se smiluje, onda bismo imali dosta pomoći i obrane ter bismo se mogli nadati, da će nam nevolja brzo prestati.“ Petar odgovori: „Jamačno će vam, sveti otče, zapadni krštjani u pomoć priteći, kad věrodostojno začuju za vaše stanje. Zato, dajte mi, vlastoručno pismo pod svojim pečatom na papu i rimsku crkvu i na kralje i vladare zapadne. Onda ću ja ustati i poći u sve krajeve, da s božjom pomoćju potaknem narode, da vam budu u pomoći.“ To se jako dopade patriarhi, zahvali mu i dade mu tražena pisma.

Malo zatim podje Petar, pun težkih mislih o velikom dělu, u crkvu uzkrsnutja, da zazove pomoć božju. Kad je ondě noćio i trudan od posta i molitve na podu

spavao prikaza mu se u snu Isukrst, i reče mu: „Ustani Petre, hiti, ter izpuni, što ti je naloženo: Ja ću biti s tobom jer je već vrěme, da se svetinja očisti i mojim službenikom pomogne!“ Čudnovato ojačen, ustade Petar, ukrca se odmah na brod, koji se je imao odtisnuti u Apuliju, ter pristav u Baru, pohiti u Rim, preda papi Urbanu pismo, i opisa mu živahno stanje krštjanah u Jerusolimu. Sveti ga otac ljubezno primi, i obeća mu svu svoju pomoć. Ali Petar, neumoran putuje Italijom i zemljami preko Alpah, polazi sve vladare, moli, opominje, potiče pun svetoga uzhita, propověda puku svuda, prama svetomu nalogu. Bog mu blagoslovi trud, tako da je sveti otac našao sva srdca pripravljena i otvorena, kad je sve biskupe i opate zapadnoga krštjanstva pozvao na sastanak u Clermontu u Auvergni.

Ovdě, gdě se je měseca Studenoga g. 1095. iz svih prekoalpinskih narodah sakupila množina vladarah, svetjenikah i puka, ustade Urban i reče: „Kolěvku našega spasa, mater věre drže pogani pod težkim jarmom. Psi su navalili u svetilište, puk je božji ponižen i trpi nečuveno; kraljevsko je svetjenstvo pogaženo; a kraljica pokrajinah, grad božji platja danak. Od svetilištah su postale pojate, děca se trgaju od roditeljah, ter moraju ili Bogu se iznevěriti, ili ako uztraju u věri, mučeničku smrt podnesti. Jao! Došla su vremena, o kojih je izdao proročanstvo kralj David: Pogani su navalili na tvoju svetu baštinu, ter su ti hram okaljali i narod obezčastili. Ali jao nam, što mirno sědimo i gledamo zločine i sramotu grada božjega! Zato, na noge, na oružje! Svatko neka se opaše mačem, da pomognemo braći; jer bolje je za našu bratju umrěti, nego li te strahote trpiti! Tko ćuti u sebi revnost gospodnju, uz nas pristani! Podjimo, pa Bog će biti s nami! Okrenite oružje, koje ste jedan proti drugomu trgnuli, proti neprijateljem věre, ter kano pravi krštjanski vitezi ublažite

svojimi děli gnjev božji, koji ste na se navukli otimanjem ubijanjem i neprijateljevanjem! U ime milosrdnoga Boga, i apostolah Petra i Pavla poděljujemo svim, koji pograbe oružje proti nevěrnikom, oprost grěhah, a onim, koji padnu u svetom ratu, okećajemo nagradu věčnoga života; pače i uzimamo svakoga Gospodinova borca kano věrna sina crkve pod našu osobitu obranu, tako da mu pod kazan izobćenja, nebude nitko smio naškoditi ni glede osobe ni glede imetka."

Neopisivo uzdrmaše ove rěči sakupljeno množtvo. Kano da je sam Gospodin govorio, tako je bilo sve oduševljeno i uzhitjeno. Najprije stupi Ademar, pujski biskup, pred svetoga otca, kleknu i zamoli za znak križ, koji mu se pribode na rame; za njim pristupi biskup Vilhelm oranžki, onda svi ostali. Kad su se prisutnici kući povratili i papine rěči razglasili, a biskupi obećanje papino navěstili, tada nastade obće kretanje svih narodah. Muž je ostavio ženu, otac děcu, ter nijedan vez ljubavi nije bio tako jak, da bi bio mogao obustaviti uzhit; samostanci su ostavili samostane, pokornici samotne zakutke; nijedan striliš, spol niti doba nije hotěla biti udaljena od toga velikoga děla. —

87. Jaroslav.

(Po Kraljodvorskom rukopisu.)

Da vam kažem pověst veleslavnu
O velikih bitkah, ljutih bojih;
Poslušajte i stojte na umu,
Poslušajte, da čujete čudo.

U 'noj zemlji, gdě Olomuc vlada,
Ima ondě gora nevisoka,
Nevisoka, Gostinj joj je ime,
Mati božja tamo čuda tvori.

Dugo dom nam na miru stajaše
I po světu dobro uztrajaše.
Al s iztoka bura se podiže
S mlade kćeri tatarskoga kana,
Što ju krštjan rad dragog kamenja,
Rad bisera i rad zlata ubi.
Kći Kublaja, lěpa poput Lade,
Doču mlada za zemlje zapadne,
I da tamo množtvo světa živi;
Podje poznat tudje običaje.
Deset skoči na noge mladićah,
I dvě děve, da prate Kublajku.
Ponesoše, što im trěba bjaše,
Zasědoše na te brze konje,
I odosě, gdě sunce počiva.

Kano zora jutrom se rumeni,
Kada tavnih iza šumah svane,
Tako ćerka Kublajević kana
Krasotom se i nakitom sjaje.
Zaděla se ruhom zlatjenijem,
Vrat i nědra neprikrila mlada,
Na glavi joj biser i kamenje.

Čudjahu se Němci toj krasoti,
Zaviděše blago i bogatstvo,
Zavrěbaše, kuda put ju vodi,
Napadoše na nj' u tavnom lugu,
Ubiše ju i pobraše blago.

Kad to začu Kublaj kan tatarski,
Što mu s ćerkom dogodi se dragom,
Sabra vojsku iz svojih državah,
Ide s vojskom, gdě sunce počiva.

To začuše kralji na zapadu,
Da jim Tatar spěši na države;
Sročiše se jedan kod drugoga,
I sabraše preveliku vojsku,
I odoše poljem suprot njemu.

Na polju se ravnom utabore,
Utabore i kana čekaju.

Kublaj zove svoje čarobnike,
Zvězdoslovce, vrače i věštake,
Da razvide u sudbine knjizi,
Kojino će biti boja konac.
Skupiše se namah čarobnici,
Zvězdoslovci, vrači i věštaci,
Na dva kraja kolo okružiše;
Na tle crnu paličicu děše,
Pa ju na dvě pole razcěpiše,
Prvoj poli Kublaj ime daše,
Drugoj poli kralja ime daše,
Drevno slovo vrh njih zapěvaše.
Ustadoše pole vojevati,
Kublajeva pola nadjačala.
Světina se stoga uzradovà,
Svak poteče do konjica svoga,
I u red se vojske postaviše.

Tom se kasno krštjani oséte,
Te pognaše ludo na pogana,
S takvom snagom, kakva sila bjase.
Tu se prvi boj zametnu silno,
Strěle lete, kô oluja z mraka,
Koplje s' lomi, kô treskanje groma,
Mači blěšte kao oganj munje.
Obě vojske jarobujne sile,
Jedna drugoj postupati bráni.

Već pogane krštjani pognaše,
I već bi im bili odolěli;
Da gatari nedodjoše s nova,
Donesavši póle razcěpljene.
Tatari se silno razjariše,
Na krštjane ljuto udariše,
Pred sobom ih kruto potjeraše.
Da se kano zvěrad raztrčaše.
Tu štit leži, tu kaciga draga,

Tu konj vuče o stremen vojvodu,
Běsno onaj med Tatare srtje,
Taj za Boga smilovanje prosi.

Tatari se tako razširiše,
Na krštjane porez nametnuše,
Dva kraljevstva sebi podvrgoše,
Stari Kijev, prostran Novigrade. —
Tužan glas se prebrzo raznosi.
Po svih zemljah narod kupit stanu;
Postaviše do četiri vojske,
Obnoviše boje sa Tatari.

Tatari se nagnu desnoj strani,
Kano oblak kada ledom prěti
Posůt plode bogatijeh poljah;
Boj se tako čuje iz daleka.

Za čas Ugri u čete se skupe,
I za čas ih oružani sretnu,
Al su zalud hrabri i slobodni,
Zalud vragu snažno se opiru.
Provališe Tatari u srědi,
Razpudiše do četiri vojske,
Poplěnjaše, što u zemlji bjaše.

Odstupila nada od krštjanah,
Nastà s jada jad još mnogo veći.
Pomolė se Bogu žalostivo,
Da ih spasi Tatarah zloglasnih:
„Ustaj s gněvom, Gospodine svojim,
Izbavi nas vraga napadnika,
Što potlačit hoće našu dušu,
Obkoleć nas kano vuci ovce.“

Prvi boj nam zalud, zalud drugi,
Tatari se u Poljskoj razlegnu,
Sve nabliže poplěnjaše zemlje,
Prodriješe tja do Olomuca.
Po krajinah nasta tužna běda,
Ništa nebi prosto od poganah.

Bij se danas, bij se opet sutra,
A ta bitka nikamo nenagnú.
A Tatarah množtvo za tog raste,
Ko jeseni večerni sumraci.
Obkoljena od Tatarah ljutih,
Koleba se vojska ta krštjanska,
Silomice na goru se penje,
Mati božja gděno čuda tvori.

„Gore, braćo, gore!“ Vneslav veli,
I udara mačem o štit srebren,
I zastavom vis nad glavom vije.
Slobode se, na Tatare kretju.
Sgrnuše se svi u silu jednu,
Pronikoše kô iz zemlje oganj,
Izhodeći iz množtva Tatarah.
Natražke se u vis uzpinjahu
Na podgorju razviše se u šir,
U dnu u klin suziše se oštar,
Desno, lěvo krijući se štiti,
A sjajna si prekoramiv kopja,
Drugim prvi, tako drugim treći.
Oblak strělah s gore na Tatare.
U to posú tavna noć svu zemlju,
Razleže se k zemlji i oblakom,
Mrakom prikri oči razpaljene
I krštjanah i Tatarah ljutih.
U toj tmini krštjanin izkopa
I ponaspe nasip oko vrha.

Na iztoku jutro počinjaše:
Podiže se tabor od vragovah,
Tabor strašan oko cěle gore,
Dalek da ga oko nedozire.

Na brzih se konjih uzvrpole,
Noseć glave krštjanah na koplju,
Glave ruse do kanovog stana.

Sakupi so mnoztvo u gomilu,
Naměriše svi na jednu stranu,
Učiniše juriš na tu goru,
I digoše viku urnebesnu,
Da se gorom, dolom razlěgaše.

Na nasipe staviše se naši:
Hrabrila jih divna mati božja,
Napinjahu brzo bojne strěle,
I mavahu silno ostrěm mači;
I Tatarom bude ustupati.

Kinú narod ljutijeh Tatarah,
Kan se krutim uzburkao gněvom.
U tri vojske s nova jurišaju.
Na gori je dvadeset stabalah,
Svijeh dvaest posěkoše naši,
Navaljaše klade kraj nasipa.

Već Tatari nasip dohvatjahu,
Do neba se diže strašna vika,
Već uzeše nasip razvaljivat;
Tad s nasipa klade se obore,
I Tatare gněče kao crve,
Na ravnom ih dohvatjaju polju.
Boj se bije dugo a i kruto,
Al' mu tavna noćca kraj donese.
Vaj za Boga, eno slavni Vneslav
Preo sipa od strěle se svali.
Kruta žalost těsna srdca hrve,
Ljuta žedja po utrobi pali;
Suhim ustma rosu s trave piju.
Tihi večer prodje u noć hladnu,
Noć u rujnu pretvori se zoru,
U taboru Tatar se nemiče.

Razžari se danak do na podne,
Popadoše krštjani od žedje,
Izpržena usta otvarahu,

Muklim glasom poju majci božjoj,
Potavněle oči k njoj obrtju.
I žalostno rukama lamahu,
A od zemlje k nebu pozirahu.

„Neda nam se žedja podnositi,
Neda nam se žednim vojevati,
Komu zdravlje, komu drag je život,
U Tatarah neka milost prosi.“
To rekoše jedni, vele drugi:
„Teže umrět sa žedje, neg s mača;
A u robstvu bit će vode dosti!“
Veli Vestonj: „Za mnom svi te misle,
Za mnom, za mnom, koga žedja muči!“

Vratislave tu razjaren skoči
I Vestonja silnom rukom shvati:
„Izdajice, sramoto krštjanska,
Hoš u propast vrći dobre ljude?
Od Boga je milost čekat hvalno,
Ne u robstvu sirovih Tatarah.
Neradite, bratjo, poć u propast!
Pretrpismo tu najljutju žegu,
Bog u plamno krěpljaše nas pódne;
Bog će poslat pomoć uhvajućim.
Stidit se je mužku takvih rěčih,
Ako hoće junakom se zvati,
Poginemo l' ovdě s ljute žedje,
Bit će smrt nam bogom zaměrena,
Predamo l' se maču naših vragah,
Sami sebi smrt ćemo zadati!
Robovanje mrzota je Bogu,
Grěh u robstvo s volje podat šiju.
Za mnom, bratjo, tko je moje misli
Do prěstolja matere nam božje!“

Ide za njim množtvo hramu svetom:
„Gospodine, ustaj s gněvom svojim,
Povisi nas nad vragom u domu
Usliš' glase tebi vapijuće!

Od vraga smo ljutog obkoljeni,
Oprosti nas obsěde tatarske.
I pomoči grla zapržena,
Glasno tvoju slavu da pojemo!
Satri, satri zemlje naše vraga,
Uništi ga na věke věkoma!"

Gle na nebu zaparenu oblak!
Větar duva, grmljavina zuji,
Smrknulo se po cělome nebu,
Grom za gromom bije u stan vražji,
Bujna kiša vrělo gorsko puno.

Minú bura. — Vojske u red grnu,
Od svih stranah i krajevah zemlje,
K Olomucu zastave im viju.
Težki mači o bokovih vise,
Na plećijeh puni su tobolci,
A na glavah kacige im jasne,
Pod junaci brzi konji skaču.

Zazvečaše rogovi lovački
Zabubnjaše bubnji strahozvučni.
Za čas opet sraziše se vojske.
Podigla se magla od tog praha,
Nastà bitka žeštja od poslědnje,
Nastà zveka oštrijeh mačevah,
I šikanje strělah kaljenijeh,
Lom oscěpah, prásak koplja sjajnog;
I bi klánja, i pogubne sěče,
I jauka i radostna zvuka.
Krvca teče kao potok bujni,
Trupla leže, kô po lugu drvlje,
Tom je glava skrozi razcěpljena,
Ovom ruke obě odsečene,
Onaj s konja pade preo drugog,
A taj gněvno te vragove mlati,
Kao bura po klisurah drvlje,
Ovom mač je u srdcu do držka;
Onom uho Tatarin odkrnû.

Tu je jauk, žalostno stenjanje!
I krštjani uzmicat počeše,
A Tatari u počep. ih gonit.

Tu kô oró Jaroslav doleti,
Tvrdu ocěl na junačkih prsih,
Pod ocěli hrabrost i uzdanje,
Pod kacigom razboritost bistru,
Razjarenost iz očijuh sěva.
Ljuto teče; kano lav razdražen,
Kad mu s' udja svoju vidjet krvcu.
I nastrěljen za lovcem poždene:
Tako on ti na Tatare srne.

Za njim Česi kano grád nebesni
Srnu kruto na Kublajevića,
I uzeše ljuti bojak biti.
Pobiše se težkěm oscěpima,
Velikim ih polomiše práskom.
Jaroslav je sav u krvi s konjem,
Te mač trže na Kublajevića,
Od ramena do boka ga razgnà;
Te se svali mrtac medju mrtce,
Nad njim jeknù lúk mu o tobolac.

Tatari se uplašiše ljuti,
Odbaciše to dugačko koplje,
Potekoše, kud tko teći može,
Tamo, od kud jasno sunce svita.
Hana osta od Tatarah prosta.

Ivan Trnski.

Sadržaj.

Tiskom Karla Goriška u Beču

